

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
№ 3 (25), 2011**

Алматы, 2011

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№ 3 (25), 2011

Шығару жиілігі - жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

Бас редактор
заң ғыл.к., доцент
Т.Т.БАЛАШОВ

Редакциялық алқа мүшелері:
заң ғыл.д., ҚР ҰҒА академигі, проф
С.Н.Сабыкенов,
заң ғыл.д., РФ ПМ академиясы
профессоры В.Ф.Цепелев (Мәскеу қ.),
заң ғыл.д., проф. Т.К.Айтмухамбетов,
заң ғыл.д., проф. Б.Х.Толлеубекова,
заң ғыл.д., проф. Э.Э.Дүйсенов,
м.ғыл.д., проф. Г.А.Жетписбаев,
заң ғыл.д., проф., ҚР Конституциялық
Кеңесі мүшесі В.А.Малиновский,
заң ғыл.к., проф. Р.О.Орымбаев,
заң ғыл.к. Ж.К.Орынтаев,
заң ғыл.к., доцент А.А.Сабитова,
заң ғыл.к., доцент А.Ф.Сулейманов,
заң ғыл.к. С.Ш.Даубасов,
заң ғыл.к. С.Т.Шайкенова
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2011

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген
N 10111– Ж

Басуға 17.01.2011. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8.
Көлемі 10,2 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 439.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
өндірістік-жарнама бөлімінің
баспаханасы

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

Толлеубекова Б.Х., Кусаинов С.Ж. О концептуальных подходах к вопросу о правовом регулировании статуса педагога в Республике Казахстан.....	3
Толлеубекова Б.Х., Кусаинов С.Ж. Проблемы законодательного регулирования статуса педагога в Республике Казахстан.....	6
Толлеубекова Б.Х., Кусаинов С.Ж. Концептуальные подходы к разработке этического кодекса Казахского национального педагогического университета им. Абая....	10
Ильясова Б.Қ. Қазақ әдет құқығы бойынша алым-салық қатынастарының негізгі даму кезеңдері.....	14
Сағындықова Ж. Әйтеке бидің өсиеттері.....	18
Акимжанова Г, Мейірбекова Г.Б. Қазақстан Республикасында педагогика білімінің даму тарихы - Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің даму тарихы.....	21
Акимжанова Г, Мейірбекова Г.Б. Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің ғылыми кеңесі – ұжымдық басқарудың бір түрі.....	23

СОТ БИЛІГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ

СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ
ОРГАНЫ

Варенникова С.П., Кусаинов С.Ж. Правовой статус педагога в ювенальном судопроизводстве.....	26
---	----

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС
ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Буранбаева С.Р. Өлім жазасын қолданудың тиімсіздігінің тарихи және құқықтық негіздері.....	31
Грек Е.Н. Особенности предъявления и рассмотрения гражданского иска по делам частного обвинения.....	38
Шамурзаев Т.Т. Проблемные вопросы допустимости доказательств, полученные до возбуждения уголовного дела.....	42
Жумабаев Н. Суицид себептері және алдын алу жолдары....	46
Бданов Н. Жастардың қылмыс жасау себептері.....	47

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№ 3 (25), 2011

Периодичность - 4 номера в год.
Выходит с 2001 года.

Главный редактор
к.ю.н., доцент **Т.Т.БАЛАШОВ**

Члены редколлегии:
д.ю.н., академик НАН РК, профессор
С.Н.Сабикенов,
д.ю.н., профессор Академии МВД РФ
В.Ф.Цепелев (г. Москва),
д.ю.н., проф. **Т.К.Айтмухамбетов,**
д.ю.н., проф. **Б.Х.Толеубекова,**
д.ю.н., проф. **Э.Э.Дуйсенов,**
д.м.н., проф. **Г.А.Жетписбаев,**
д.ю.н., проф., член Конституционного
Совета РК **В.А.Малиновский,**
к.ю.н., проф. **Р.О.Орымбаев,**
к.ю.н. **Ж.К.Орынтаев,**
к.ю.н., доцент **А.А.Сабитова,**
к.ю.н., доцент **А.Ф.Сулейманов,**
к.ю.н. **С.Ш.Даубасов,**
к.ю.н. **С.Т.Шайкенова**
(ответ. секретарь)

© **Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2011**

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
N 10111 – Ж

Подписано в печать 17.01.2011.
Формат 60x84 1/8.
Объем 10,2 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 439.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУ им.Абая

Типография производственно-
рекламного отдела
Казахского национального
педагогического университета
имени Абая

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ
ПРОЦЕСС**

Ермухаметова С.Р. Инновациялық қызметтің құқықтық
негіздері..... 50

**КРИМИНАЛИСТИКА ЖӘНЕ СОТ
САРАПТАМАСЫ**

**КРИМИНАЛИСТИКА И СУДЕБНАЯ
ЭКСПЕРТОЛОГИЯ**

Әлмағанбетов П. Қылмыстық сот ісін жүргізуде арнайы
білімдерді қолдану мәселелері..... 53

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Ақунова А.А. Выборы в Европарламент 2009
года: конфигурация и позиция политических
фракций и объединений..... 59

Пашаев Р.Н. Права женщин в международном
праве..... 65

Tulegenova M.V. Kazakh national pedagogical
university named after Abai..... 74

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

О КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДАХ К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ СТАТУСА ПЕДАГОГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Б.Х. Толеубекова - д.ю.н., профессор, зав. кафедрой
криминалистики и судебной экспертизы КазНПУ им. Абая,
С.Ж. Кусайнов - ст. преподаватель кафедры криминалистики и
судебной экспертизы КазНПУ им. Абая

Концептуальные подходы к правовому регулированию статуса педагога объективно должны строиться на положениях, закрепленных в Основном законе страны. Конституция РК; имея всеобщий характер, определяет наиболее значимые институты национального права, которые могут должны быть в пределах конкретных отношений, представляющих правовой интерес. Вместе с тем, в Конституции имеются отдельные положения, которые непосредственно адресован к педагогической деятельности и статусу педагога.

Так, в Конституции закрепляется, что РК утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы (ст. 1). Положение достаточно емкое, многовекторное, исторически обоснованное. Его реализация, правовое обеспечение предполагает задействованность практически всех отраслей национального права. Вместе с тем, специфика статуса педагога может быть отражена и в этих общечеловеческих ценностях. В обозначенном русле, как нам представляется, можно выделить следующие моменты.

1. Светское государство - конституционно-правовая характеристика государства, означающая отделение церкви от государства, разграничение сфер их деятельности. [1, с. 609] Из толкования приведенного энциклопедического определения вытекает, что такое государство запрещает устанавливать обязательность той или иной религии для своих граждан.

Как указывал академик Г.С. Сапарғалиев, комментируя ст. 1 Конституции, государственная система образования и воспитания в республике отделена от религиозных объединений и носит светский характер. Преподавание религиозных дисциплин может производиться на добровольных началах в негосударственных учебных и воспитательных заведениях. [2, с. 10]

Лексическое толкование позволяет выделить такие грани значения термина «светский», как «не церковный, мирской, гражданский». [3, с. 702]

Изложенное актуализирует вопрос о том, имеются ли правовые основания для отнесения к педагогической деятельности представителей духовенства.

Кроме того, приобретает практическое значение вопрос о допуске к педагогической деятельности в государственных учреждениях образования представителей духовенства, например, для преподавания нерелигиозных дисциплин (история религии, философия, социология и т.п.). Своеобразное практическое преломление получает рассматриваемый аспект в свете таких конституционных положений, как: запрет на дискриминацию по мотиву отношения к религии (ст. 14); право каждого на определение своей религиозной принадлежности (ст. 19); запрет на пропаганду религиозного превосходства (ст. 20); право каждого на свободу совести (ст. 22).

Представляется, что речь идет о синтезе внешнего выражения религиозной приверженности и внутреннего содержания деятельности индивида, осуществляющего

педагогическую деятельность. В условиях размежевания религии и государства, видимо, концептуальную значимость должны приобретать следующие моменты:

- обладателями статуса педагога могут быть лица, во-первых, не имеющие отношения к духовенству; во-вторых, не преследующие цели, связанные с религиозным воспитанием;

- отношение лица к религии в общечеловеческом, культурном аспекте не должно препятствовать такому лицу заниматься педагогической деятельностью в установленном законом порядке;

- наделение представителя духовенства (имама, муллы, аббата, православного священника и т.д.), осуществляющего педагогическую деятельность, статусом педагога должно быть отнесено к функциям соответствующих религиозных организаций и их воспитательных и учебных заведений без права приравнивания статуса педагога конфессионального (религиозного) к статусу педагога светского.

2. Признание на конституционном уровне в качестве высших ценностей общества человека, его жизни, прав и свобод требует своего законодательного отражения применительно к статусу педагога. Здесь имеет важное значение то обстоятельство, что те, на кого направлено воздействие педагога, как правило, обладают неполной дееспособностью в силу недостижения совершеннолетия. В качестве гарантий соблюдения конституционных прав и свобод несовершеннолетних могут выступать запреты и ограничения, налагаемые на педагогов при осуществлении ими своих профессиональных обязанностей и должностных функций.

В круг запретов могут быть включены: действия насильственного характера в отношении воспитуемых и обучаемых, пытки, психическое давление, телесные наказания, иные формы негативного воздействия на личность несовершеннолетнего или иного воспитуемого и обучаемого.

Ограничения в деятельности педагога могут иметь место в вопросах религиозного, политического, националистического и иного толка воспитания. Иными словами, ограничение не должно означать запрета в полном объеме на использование соответствующей информации в познавательных целях, а ее применение в воспитательных целях не должно противоречить принципам, целям и задачам педагогической деятельности.

Концептуальное значение имеют основополагающие принципы деятельности Республики, закрепленные в ст. 1 Конституции, которые в целом должны быть интерпретированы сквозь призму целей и задач, вытекающих из исследуемой проблемы. В качестве таких принципов выступают: общественное согласие; казахстанский патриотизм; приверженность демократическим идеям.

Как указывают А.Т. Ащеулов и О.К. Кобабаев, Казахстан является многонациональным обществом, в связи с чем согласие между ними - государственная задача, получившая закрепление в Конституции. Названные авторы утверждают, что данная задача «решается по различным направлениям: экономическому, политическому, социальному, нормотворческому, правозащитному, воспитательному» [4, с. 144]. В контексте последнего направления, представляющего ценность для понимания сущности концептуальных подходов к правовому регулированию статуса педагога, приобретают особую значимость следующие положения, высказанные А.Т. Ащеуловым и О.К. Кобабаевым. В частности, они аргументируют идею о том, что установленные в Конституции социально-экономические права обязывают государство обеспечить социальную справедливость в целях «предотвращения классового антагонизма, достижения социального компромисса и недопущения идеологической конфронтации. Решение этих задач обеспечивает общенародное согласие, сводя к минимуму национальные и иные противоречия...». [4, с. 144]

В рамках педагогической деятельности общественное согласие предполагает усмотрение специальных принципов, позволяющих гарантировать соблюдение названного конституционного принципа. Очевидно, что текстуальное воспроизведение

конституционного положения в данном случае в законодательстве о педагогической деятельности не будет отвечать требованию соразмерности их уровней правового обобщения и регулирования. Вместе с тем, особенности педагогической деятельности не дают оснований для широкой интерпретации принципа сохранения общественного согласия. На гипотетическом уровне можно предложить принцип толерантности, который, на наш взгляд, способен отразить в пределах интерпретационного поля содержательный аспект конституционного принципа общественного согласия.

Что касается конституционного принципа «казахстанский патриотизм», то его универсальность и всеобщность как нельзя более отвечают возможности текстуального воспроизведения в законодательстве о педагогической деятельности.

Педагогическая деятельность изначально строится на воспитании в человеке чувства патриотизма, который несовместим с местничеством, шовинизмом, сепаратизмом, с представлением о казахстанском патриотизме как об идеологии превосходства титульной нации по сравнению с иными нациями и народностями.

3. Приверженность демократическим идеям неразрывно связана с соотношением статусов человека и государства. Как указывал в свое время Н.А. Шайкенов, «государство, основанное на персонцентристской парадигме: от человека к государству, признающее приоритет прав человека и ограничивающее этими правами свои властные функции - является правовым, демократическим... Поэтому подлинная природа государства раскрывается через правовой статус человека и гражданина, место и роль личности в обществе, ее взаимоотношения с государством». [4, с. 222-223] Роль педагога в данном аспекте нельзя переоценить. Воспитание личности в духе приверженности демократическим идеям может выступать в качестве принципа осуществления педагогической деятельности.

4. Концептуальное значение имеет воспитание в человеке уважительного отношения к языку, как одному из важнейших элементов человеческой культуры. То обстоятельство, что, согласно Конституции (ст. 7), государственным языком в Республике Казахстан является казахский язык, ни в коей мере не ограничивает право человека пользоваться родным либо иностранным языком. Признание за русским языком статуса языка межнационального общения актуализирует проблему полиязычия лица, осуществляющего педагогическую деятельность. Более того, позиция Президента РК Н.А. Назарбаева в этом вопросе основана на формировании современного казахстанца, свободно владеющего тремя языками: казахским, русским и иностранным. Очевидно, что педагогическая деятельность также должна быть основана на принципе полиязычия. Во всяком случае, такой специалист должен обладать признаком профессионального преимущества при решении вопросов его карьерного роста.

5. Конституционное право лица на защиту своих прав и свобод - одна из гарантий соблюдения законности кем бы то ни было. В этой связи представляется концептуально значимым применительно к статусу педагога законодательное предусмотрено этого права в случаях нарушений прав и свобод лица, осуществляющего педагогическую деятельность. При этом важно предусмотреть свободу на такое обращение лица в суд, исключаящую какие-либо гонения и притеснения в отношении педагога со стороны заинтересованных лиц. Иными словами, реализация педагогом рассматриваемого права при наличии к тому оснований, не должна оцениваться как негативный фактор, препятствующий карьерному росту педагога, решению вопросов социального характера,

6. В Основном законе закреплена норма, согласно которой никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельства (ст. 14). Особенность данного предписания состоит в том, что, с одной стороны, запрет на дискриминационные проявления относится к личности самого педагога, с другой стороны - к педагогической деятельности, направленной вовне. Подбор, расстановка,

формирование педагогического корпуса должны осуществляться с учетом рассматриваемого запрета. Одновременно, педагог должен осуществлять свою деятельность с соблюдением этих запретов.

Содержание педагогической деятельности должно строиться на основе конституционного запрета пропаганды социального, расового, национального, религиозного, сословного и родового превосходства, культа жестокости и насилия, пропаганды войны (ст. 20). Данный запрет приобретает значение принципа осуществления педагогической деятельности, требующего своего отражения в законодательстве о статусе педагога. Соблюдение данного принципа целесообразно сопроводить гарантией, предписывающей наступление юридической ответственности в случаях его нарушения.

Таким образом, конституционные предписания являются той основой, на которой может быть сформирован концепт статуса педагога, предполагающий разумную интерпретацию, объективно отражающую наиболее значимые аспекты отношений, складывающихся в сфере педагогической деятельности.

1. *Большой юридический словарь*. - М.: ИНФРА, 1999.
2. *Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г.С. Сапаргалиева*. - Алматы: Нур-пресс, 2004.
3. *Ожегов С.М., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка*. - М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003.
4. *Конституционное право Республики Казахстан: Учебник/Сост. д.ю.н., профессор А.Т. Ащевулов*. - Алматы: КазГЮА, 2001.

Түйін

Мақалада педагогтың мәртебесін құқықтық реттеу тәсілдемелерінің тұжырымдамалық негіздерін айқындайтын ҚР Конституциясының жеке ережелері қарастырылған.

Resume

In article separate positions of Constitution Republic Kazakhstan which define the basic conceptual approaches to a legal regulation of the status of the teacher are considered.

ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТАТУСА ПЕДАГОГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Б.Х. Толеубекова - д.ю.н., профессор, зав. кафедрой
криминалистики и судебной экспертизы КазНПУ им. Абая,

С.Ж. Кусайнов - ст. преподаватель кафедры криминалистики и
судебной экспертизы КазНПУ им. Абая

В современных условиях реализации Государственной программы развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118, приобретает новое звучание институт педагога, имеющий достаточно долгий путь своего формирования и развития. Как известно, названная программа рассматривает статус педагога в качестве одного из основных направлений или путей достижения целей, предполагаемых достичь в результате выполнения данного документа. [1] Развитие образования в направлении статуса педагога имеет специфической целью повышение престижа профессии педагога. Как вытекает из Программы, для достижения приведенной цели предстоит решение двух задач: обеспечение системы образования высококвалифицированными кадрами; усиление государственной поддержки и симулирование труда педагогических работников.

Необходимо признать, что решение обеих задач требует системного и комплексного подхода в силу их многовекторности, объемности, значимости и необходимости их сопровождения обеспечительными механизмами. В качестве таких механизмов могут выступать нормы права в соответствующей сфере общественных отношений, а также правовые гарантии, создающие прочную основу для обязательного выполнения субъектами отношений своих обязательств и реализации корреспондирующих прав. Очевидно, что, если анализируемая программа сама по себе является одним из видов актов государственного управления, то вполне логично, что отдельные ее аспекты нуждаются в непосредственном законодательном сопровождении. Данное обстоятельство объективно требует проведения краткого правового экскурса в область форм и уровней регулирования общественных отношений, связанных с педагогической деятельностью.

В целом развитие образования в стране осуществляется на программной основе. Так, в 2000 г. была введена в действие Государственная Программа «Образование», которая функционировала до 2005 года. Затем, на основе анализа, обобщения и оценки достигнутых результатов была сформирована новая Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы, утвержденная Указом Президента РК от 11 октября 2004 года № 1459. Примечательно, что в соответствии с названным актом одной из задач в процессе развития национальной системы образования обозначено «повышение социального статуса педагогических работников, совершенствование финансового, кадрового обеспечения системы образования, подготовка менеджеров образования». В качестве ожидаемого результата при решении этой задачи закладывалось усиление государственной поддержки и совершенствование труда педагогических работников. Одновременно ставилась такая общая задача, «как совершенствование нормативной правовой базы функционирования национальной системы образования на основе дальнейшей демократизации управления образованием». Однако, в ожидаемых результатах формы решения данной задачи не были отражены. Вместе с тем, определенная законодательная работа была осуществлена, но она не затрагивала напрямую вопросы повышения социального статуса педагогических работников.

Справедливости ради необходимо отметить, что в разделе 5 «Основные направления и механизмы реализации Программы» анализируемого акта было приписано следующее: «Образовательные программы будут ориентированы на подготовку полиязычного учителя, владеющего инновационными педагогическими технологиями, навыками поисковой, исследовательской и творческой деятельности, информационными и дистанционными технологиями обучения». Однако каких-либо разъяснений, правовых толкований новым понятиям (полиязычный учитель; навыки исследовательской, поисковой деятельности учителя и т.д.) в законодательном порядке не было дано. Между тем представляется целесообразным их законодательное закрепление постольку, постольку речь идет о таких новых характеристиках педагогической деятельности, которые должны оказать существенное влияние на статус педагога в правовом смысле.

Дальнейшие шаги государства в плане развития института педагога, его статуса мы связываем с Концепцией развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006-2011 годы, утвержденной Указом Президента РК от 25 июля 2006 года №154. В данной Концепции указывается, что предпосылками «развития гражданского общества является появление у граждан экономической самостоятельности при многообразии форм собственности и возрастание статуса человеческой личности». Последние представляется важным в той мере, в какой профессиональный статус, в том числе и педагога, является составной частью статуса человеческой личности в общегражданском понимании. Более того, статус педагога целесообразно рассматривать в гражданско-правовом субъектном смысле в качестве представителя гражданской службы. Иными словами, педагог должен признаваться гражданским служащим, что значительно усиливает гарантии, определяющие его статусные признаки.

Как известно, Закон РК «Об образовании, принятый 27 июля 2007 года, содержит самостоятельную Главу 7 «Статус педагогического работника», где идея об отнесении педагогических работников государственных организаций к категории гражданских служащих нашла свое реальное воплощение (ст. 50). В целом обозначение статуса педагогического работника на законодательном уровне необходимо расценивать как несомненное завоевание в сфере регулирования общественных отношений. Вместе с тем, есть основания полагать, что для полноценного закрепления статуса педагога недостаточно тех общих положений, которые нашли свое отражение в упомянутой Главе 7 З РК «Об образовании», о чем подробно будет сказано ниже.

Опыт самостоятельного законодательного регулирования статуса педагога в практике стран СНГ имеется. Так, в 2000 г. принят Модельный закон «О статусе учителя». На его основе соответствующий закон принят в Кыргызской Республике (14.01.2001 г.).

Анализ норм как Модельного, так и национального закона КР свидетельствует о том, что восприятие статуса учителя, хоть и способно восполнить имеющийся пробел в исследуемом аспекте правоотношений, все же не исчерпывает проблемы в полном объеме. Понятия «учитель» и «педагог», будучи достаточно близкими, не совпадают в своих отдельных параметрах и особенностях содержательного характера. А это в свою очередь означает, что принятие на основе Модельного закона «О статусе учителя» аналогичного закона в Республике Казахстан не будет являться полновесной реализацией цели, обозначенной в действующей Государственной программе развития образования по следующим соображениям.

Во-первых, понятия «педагог» и «учитель» соотносятся между собой как род и вид. Отнесение понятия «педагог» к категории вида предполагает его более широкую содержательную основу, что подтверждается лексическим анализом рассматриваемых понятий. Понятие «учитель» является производным, составляет часть понятия «педагог», в связи с чем, оно рассматривается как понятие видовое. Так, согласно лингвистическому толкованию: учитель - это наставник, преподаватель; профессор; обучатель; [2, с. 577] педагог - воспитатель. [3, с. 369] Очевидно, что воспитание как процесс может осуществляться как самостоятельно, так и во взаимосвязи с обучением.

Во-вторых, сопоставление структуры Модельного закона со структурой Главы 7 «Статус педагогического работника» ЗРК «Об образовании» свидетельствует о том, что оба акта не содержат нормы, включающей в себя правовые определения основных понятий, имеющих хождение в интересующей нас сфере отношений. Более того, в ст. 1 ЗРК «Об образовании», где дано 61 определение разных понятий, относящихся к образованию, нет определений собственно самих субъектов отношений: учителя, воспитателя, педагога, педагогического работника и т.п. Представляется нелогичным законодательное регулирование статуса учителя или педагога (педагогического работника) в условиях отсутствия определений таковых. Вместе с тем, Модельный закон включает в себя норму «Содержание статуса учителя» (ст. 1), где приведена формула понятия «учитель». Спорность такой конструкции заключается в том, что правовое понятие субъекта отношений и статус субъекта отношений - это разные категориальные ценности, не заменяющие и не восполняющие друг друга. Статус изначально предполагает формулирование определения понятия, на основе которого возможно конструирование статуса постольку, поскольку статус -это совокупность прав и обязанностей, которые носят динамичный характер, а определение -известная база, отличающаяся статичностью и консервативностью.

В-третьих, широта охвата отношений в пределах современной интерпретации социального феномена «педагог» предполагает не только количественные вариации, но и значительные качественные отличия. Их полновесный учет позволит максимально универсализировать нормы, определяющие статус педагога. Так, на наш взгляд, требуют законодательного регламентирования такие понятия, как: педагогическая династия (семья); педагог в поколении; педагог-новатор; педагог-экспериментатор; педагог-

исследователь; педагог-наставник; педагог классического типа; педагог-репетитор; педагог-гувернер; педагог-совместитель и т.д. Не нашли еще своего правового закрепления такие явления, как педагогическая школа, преемник педагогической школы и т.д.

В-четвертых, с учетом того, что педагогическая деятельность осуществляется кругом специалистов очень широкого охвата, и направлена в своей доминирующей части на оказание целевого воздействия на процессы формирования человека как личности начиная с младенчества и до достижения возраста социальной зрелости, представляется необходимым законодательное закрепление принципов педагогической деятельности, а также ограничений и запретов в данной сфере.

Изложенное позволяет предложить модель структуры Закона Республики Казахстан «О статусе педагога» в следующем виде.

Примерная структура Закона Республики Казахстан «О статусе педагога»

Раздел 1. Глава 1. Общие положения. Законодательство Республики Казахстан в сфере педагогической деятельности. Статья 1. Основные понятия, используемые в настоящем законе. Статья 2. Законодательство о статусе педагога.

Статья 3. Применение в сфере педагогической деятельности правовых норм, имеющих преимущественную силу.

Статья 4. Осуществление педагогической деятельности на лицензионной основе.

Глава 2. Цели, задачи и принципы. Статья 5. Цели педагогической деятельности. Статья 6. Задачи педагогической деятельности.

Статья 7. Принципы организации и осуществления педагогической деятельности. Статья 8. Соблюдение законности в сфере педагогической деятельности. Статья 9. Осуществление педагогической деятельности на профессиональной основе. Статья 10. Свобода выбора педагогической деятельности.

Статья 11. Соблюдение прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, прав и законных интересов юридических лиц при осуществлении педагогической деятельности. Статья 12. Уважение чести и достоинства педагога. Статья 13. Соблюдение профессиональной этики. Статья 14. Преемственность в педагогической деятельности. Статья 15. Толерантность. Статья 16. Гуманность.

Статья 17. Социальная защищенность педагога. Статья 18. Правовая защищенность педагога.

Статья 19. Гарантии соблюдения прав, свобод и законных интересов педагога.

Раздел 2. Статус педагога. Глава 3. Субъекты педагогической деятельности. Статья 20. Лица, осуществляющие педагогическую деятельность. Статья 21. Квалификационные требования, предъявляемые к педагогу. Статья 22. Педагог-учитель.

Статья 23. Педагогическая династия (семья). Педагог в поколении.

Статья 24. Педагог-новатор.

Статья 25. Педагог-экспериментатор.

Статья 26. Педагог-исследователь.

Статья 27. Педагог классического типа.

Статья 28. Педагог-наставник.

Статья 29. Педагог-стажер.

Статья 30. Педагог-совместитель.

Статья 31. Педагог-репетитор.

Статья 32. Домашний воспитатель (гувернер).

Статья 33. Педагог-ветеран труда.

Статья 34. Иные лица, осуществляющие педагогическую деятельность.

Статья 35. Права лица, осуществляющего педагогическую деятельность.

Статья 36. Обязанности лица, осуществляющего педагогическую деятельность. Статья 37. Ограничения и запреты в сфере педагогической деятельности. Статья 38. Юридическая ответственность педагога.

Глава 4. Педагогическая школа.

Статья 36. Основания и порядок признания (присвоения) статуса Педагогической школы. Статья 37. Права и обязанности обладателя статуса Педагогической школы. Статья 38. Условия поддержания статуса Педагогической школы. Статья 39. Преемник статуса Педагогической школы.

Глава 5. Социальная и правовая защита субъектов педагогической деятельности.

Статья 40. Право на материальное обеспечение. Статья 41. Право на социальное обеспечение.

Статья 42. Право на обращение в суд за защитой своих прав, свобод и законных интересов.

Глава 6. Подготовка, повышение квалификации и переподготовка педагогических работников. Статья 43. Подготовка педагогических работников. Статья 44. Повышение квалификации педагогических работников. Статья 45. Переподготовка педагогических работников.

Глава 7. Контроль и надзор за законностью педагогической деятельности.

Статья 46. Ведомственный контроль. Статья 47. Прокурорский надзор.

Статья 48. Участие общественности и неправительственных организаций в контроле за педагогической деятельностью.

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. *-Утверждена Указом Президента РК 7 декабря 2010 года №1118//Каз. правда, 14 декабря 2010 г.

2. Даль В. Толковый словарь русского языка: Современная версия. - М.: Эксмо - Пресс, 2002.

3. Словарь иностранных слов. - 14-е изд., испр. — М.: Рус. яз., 1987.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы «Педагогтың мәртебесі» туралы заңын қабылдау жолы-мен, педагогтың қызметі саласындағы қалыптасатын қатынастарды жеке заңмен реттеу сұрақтары қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются отдельные аргументы в пользу самостоятельного законодательного регулирования правоотношений, складывающихся в сфере педагогической деятельности, путем принятия Закона Республики Казахстан «О статусе педагога».

Resume

In article separate arguments in favor of independent legislative regulation of the legal relationship developing in sphere of pedagogical activity, by Republic Kazakhstan adoption of law «About the status of the teacher» are considered.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ ЭТИЧЕСКОГО КОДЕКСА КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. АБАЯ

**Б.Х. Толеубекова-д.ю.н., профессор, зав. кафедрой криминалистики
исудебной экспертизы КазНПУ им. Абая, С.Ж. Кусаинов - ст.
преподаватель кафедры криминалистики и судебной экспертизы КазНПУ
им. Абая**

Реализация Государственной программы развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года №1118, [1] предполагает достижение комплекса программных целей, среди которых имеют концептуальное значение отдельные аспекты, влияющие на статус педагога в Республике Казахстан. В названном документе имеют отношение к рассматриваемой проблеме следующие программные цели: формирование в общеобразовательных школах интеллектуального, физически и духовно развитого гражданина Республики Казахстан; формирование у молодежи активной гражданской позиции, социальной ответственности, чувства патриотизма, высоких нравственных и лидерских качеств. Сообразно этим целям Государственная программа определяет задачи: подготовка высококвалифицированных научных и научно-педагогических кадров; реализация комплекса мер по патриотическому воспитанию и формированию гражданской активности, социальной ответственности и механизма раскрытия потенциала молодежи.

И цели, и задачи, имея программный характер, могут быть достигнуты и решены исключительно в комплексе, взаимной увязанности и опосредованное™. В рамках такой частной задачи, как создание особого имиджа преподавателя, педагога и учителя, когда педагогическая деятельность объективно приобретает признаки и свойства высокой социальной привлекательности, -могут быть выработаны и предложены самые разнообразные меры и пути, в том числе направленные на формирование и укрепление заданных личностных качеств этического характера. В этом направлении педагогическим сообществом КазНПУ им. Абая было принято решение о разработке Этического кодекса профессорско-преподавательского состава и сотрудников. Идея была предложена ректором университета, академиком С.Ж. Пралиевым и нашла позитивный отклик в коллективе. Необходимо признать, что разработанные варианты Кодекса содержали в себе основное рациональное зерно, состоящее в том, чтобы обозначить облик педагога, исследователя, отвечающего требованиям современной педагогической науки и практики, а также социальным запросам новой казахстанской государственности.

В целом, практика принятия кодексов в рамках тех или иных профессиональных цехов уже имеет определенную историю. Представляют интерес кодексы, принятые коллективами МГУ им. Ломоносова и иных университетов РФ. Особенностью таких кодексов являются стремление коллективов к созданию идеального образа представителя конкретной профессии, а также пропаганда лучших образцов осуществления образовательной, научно-исследовательской и творческой деятельности.

С учетом изложенного нами предлагается альтернативный вариант проекта Этического кодекса профессорско-преподавательского состава и сотрудников КазНПУ им. Абая в нижеследующей редакции.

Этический кодекс профессорско-преподавательского состава и сотрудников Казахского национального педагогического университета им. Абая

Настоящий Этический кодекс (далее - Кодекс) является актом внутреннего пользования, основным назначением которого определено создание, развитие и упрочение делового, научно-образовательного и профессионального климата, благоприятствующего поддержанию высокого рейтинга КазНПУ им. Абая как первого высшего учебного

заведения Казахстана, по праву пользующегося славой флагмана педагогического образования на постсоветском пространстве. Профессиональное ядро, представленное наиболее подготовленными специалистами в области теории и практики подготовки педагогических кадров, признает Этический кодекс в качестве свода правил и рекомендаций, следование которым будет способствовать формированию, становлению и развитию облика педагога, близкого к идеалу и достойного быть образцом для подражания.

В Кодекс включены наиболее значимые и важные принципы построения взаимоотношений между преподавателями, наставниками, сотрудниками и обучаемыми, выработанные почти вековой практикой университета, созданные на основе лучших традиций, заложенных корифеями педагогической мысли Казахстана, воспринятые современным сообществом как единственно приемлемые в эпоху глобализационных процессов, затрагивающих все сферы жизни и деятельности казахстанцев.

Положения Кодекса носят рекомендательный характер и ни в коей мере не ущемляют конституционно охраняемые права и свободы человека и гражданина, его законные интересы и притязания на занятие достойного места в системе социальных отношений, адекватно отражающих его профессиональные знания и навыки, человеческие качества, потенциальные возможности и запросы, направленные на удовлетворение позитивных потребностей в знаниях, творчестве, повышении культурного уровня, узнаваемости в научном мире, уважительном отношении к себе как к интеллектуалу и представителю национальной интеллигенции.

І. Общие положения. Статья 1. Правовая основа и источники этического кодекса профессорско-преподавательского состава и сотрудников университета

1. Положения настоящего Кодекса основаны на нормах Конституции Республики Казахстан, отраслевых предписаниях законов Республики Казахстан в сфере образования и науки, трудовых отношений, а также правил внутреннего распорядка КазНПУ им. Абая и Устава Республиканского государственного предприятия на правах хозяйственного ведения «Казахский национальный педагогический университет им. Абая» МОН РК, не противоречит действующему законодательству, соответствует нормам морали и правилам человеческого общежития.

2. Источниками для отдельных этических рекомендаций послужили общие представления о должном поведении индивида, вытекающие из содержания национальной идеи, казахской ментальное™, вековых традиций, историко-культурного наследия, имеющих отношение к педагогической (наставнической) деятельности, формированию гражданской позиции у подрастающего поколения.

3. В основу ряда этических норм положены образцы построения взаимоотношений между представителями разных возрастных и социальных групп, функционально взаимодействующих либо находящихся в иерархической подчиненности, реально имевших место личностей, стоявших у истоков становления КазНПУ им. Абая, чьи имена являются гордостью этико-философской мысли казахского народа.

Статья 2. Действие этического кодекса.

1. Действие настоящего Кодекса определяется во времени, пространстве и по лицам.

2. Рекомендации Кодекса приобретают характер нравственных критериев, добровольно воспринятых научно-педагогическим сообществом Университета, со дня его принятия и утверждения высшим коллегиальным органом в лице Ученого Совета КазНПУ им. Абая и до его отмены в установленном внутренними положениями порядке,

3. Соблюдение положений Кодекса не ограничивается пределами территории, принадлежащей университету.

В какой бы стране мира ни находился представитель научно-педагогического корпуса Университета, любой иной сотрудник, выпускник либо обучающийся этого высшего учебного заведения, он должен помнить, что является носителем лучших нравственных начал, сформировавшихся в стенах Университета, продолжателем и пропагандистом этических ценностей, составляющих основу педагогической деятельности.

4. Кодекс является мерилем нравственной чистоты любого человека и гражданина, имеющего какое-либо отношение к Университету, вне зависимости от национальности, вероисповедания, языка, имущественного положения равно как для преподавателя, так и обучающегося и сотрудника.

Статья 3. Принципы деятельности и построения взаимоотношений работников университета

1. Деятельность научно-педагогического корпуса Университета, иных сотрудников, а также построение взаимоотношений между ними и обучаемыми основаны на принципах: гуманизма, толерантности, профессионализма, бережного и уважительного отношения к традициям и истории Университета, приверженности идеалам истинно демократического общества, казахстанского патриотизма.

2. Преподаватель всегда и повсеместно в своей профессиональной деятельности и обыденной жизни должен быть образцом принципиальности, высокой нравственности, демонстрировать на деле приверженность этическим устоям университета, прививать и воспитывать в обучаемых чувство гордости за причастность к высокой миссии педагога.

3. Работники Университета, осуществляющие научно-исследовательскую деятельность, выполняющие административно-управленческие и иные функции, должны соблюдать названные в п.1 настоящей статьи принципы вне зависимости от степени их вовлеченности в учебно-образовательный процесс. Находясь вне пределов Университета, они обязаны пропагандировать и поддерживать имидж представителя современной казахстанской интеллигенции, выросшей на лучших образцах жизни и деятельности известных предшественников педагогов-гуманистов, когда-либо учившихся, работавших и творивших в КазНПУ им. Абая.

Статья 4. Гарантии соблюдения Этического кодекса.

1. Настоящий Кодекс, являясь актом внутреннего пользования, предполагает его соблюдение на добровольной основе, не предусматривающее наступления каких-либо последствий, имеющих юридическое значение.

2. Лицо, допустившее грубое нарушение или систематическое несоблюдение Кодекса, могущее оказать или оказавшее негативное воздействие на целостность имиджа Университета, статус представителя профессорско-преподавательского, научного и административно-управленческого корпуса, подвергается общественному порицанию и является основанием для создания вокруг нарушителя атмосферы непримиримости и осуждения, направленной на осознание нарушителем невозможности продолжать свою отрицательную практику.

3. В целях недопущения нарушения или несоблюдения Кодекса коллектив Университета вправе использовать любые не запрещенные законом методы и формы нравственного воздействия на нарушителя, иные институты общественного характера.

4. В случаях допущения работником Университета нарушений или несоблюдения этических норм, подпадающих под юрисдикцию трудового, административного или уголовного законодательства, правовая оценка их действий осуществляется должностным лицом или уполномоченным органом в пределах предписаний соответствующей отрасли права.

II Права и обязанности работников университета. Статья 5.

Права работников университета.

1. Профессорско-преподавательский состав, работники, осуществляющие научно-исследовательские, административно-управленческие и иные функции, вправе:

1. использовать свои права, установленные в индивидуальных трудовых договорах, заключенных с работодателем;

2. соблюдать и беречь моральные ценности в своей профессиональной деятельности;

3. постоянно повышать профессиональную квалификацию и знания, а также осуществлять взаимный обмен опытом;

4. сохранять здоровье, в том числе придерживаться и пропагандировать здоровый образ жизни;

5. проходить лечение раз в год за счет Профкома Университета по льготной цене в профилактически-оздоровительных учреждениях, в случае необходимости, и на получение материальной помощи в соответствии с утвержденными правилами;

6. участвовать и голосовать при принятии решений на заседаниях кафедр, Ученых советов факультета и Университета;

7. проводить научно-исследовательские работы и участвовать в научных проектах, финансируемых из средств государственных и негосударственных грантов; участвовать в работе научных фондов (сообществ, организаций и т.п.);

8. в рамках действующего законодательства РК защищать свою честь, профессиональное достоинство и репутацию; в случае необходимости подавать жалобу в судебные инстанции в установленном законом порядке;

9. профессорско-преподавательский состав и сотрудники Университета вправе вносить изменения и дополнения в данный Кодекс.

Статья 6. Обязанности работников университета.

1. Профессорско-преподавательский состав, работники, осуществляющие научно-исследовательские, административно-управленческие и иные функции, обязаны:

1. соблюдать законодательство РК в сфере образования и науки, директивные предписания МОР РК, актов внутреннего пользования, включая положения настоящего Кодекса;

2. во внешнем облике поддерживать деловой стиль одежды, избегая экстравагантности и неуместности;

3. соблюдать субординацию во взаимоотношениях, не допускать фамильярности по отношению к представителям руководства Университета, коллегам и обучаемым;

4. добросовестно и ответственно относиться к выполнению своих функциональных обязанностей;

5. постоянно работать над усовершенствованием своего профессионализма, повышением квалификационного уровня, расширением кругозора;

6. стремиться овладеть государственным языком в совершенстве, прилагать усилия для формирования и становления себя как полиязычного интеллектуала;

7. участвовать в общественной, научной и культурной жизни университета, быть инициативным и творчески активным.

Статья 7. Запреты в деятельности работников университета.

1. Осуществление педагогической, научно-исследовательской, административно-управленческой и иной деятельности работниками университета должно соответствовать их функциональным обязанностям, предусмотренным документами внутреннего пользования, согласованными с положениями индивидуальных трудовых договоров.

2. Работниками Университета, вне зависимости от их должностного положения, функциональных обязанностей, запрещается:

- а) устанавливать панибратские (внеустановные) отношения с обучаемыми;
  - б) оказывать кому бы то ни было протекцию на основе родства или свойства без учета профессиональных, деловых и иных качеств, имеющих значение для выстраивания профессиональной карьеры;
  - в) распространять в любой форме ложные и порочащие сведения о работниках и обучаемых Университета, а также иные сведения личного характера, могущие негативно повлиять на авторитет и личностную самооценку работника или обучаемого;
  - г) устанавливать неформальные отношения с родителями или опекунами обучаемых в личных целях;
  - д) предпринимать действия, могущие нанести вред имиджу Университета.
3. Коллектив Университета признает несовместным со званием работника КазНПУ им. Абая, высшей школы Республики Казахстан и всячески порицает:
- а) злоупотребление алкогольными напитками;
  - б) употребление наркотических веществ вне медицинских целей, а также табакокурение;
  - в) антиобщественный образ жизни;
  - г) сквернословие и дебоширство;
  - д) рукоприкладство и оскорбления;
  - е) личную недисциплинированность и разгильдяйство.

Заключительные положения Статья 8. Ответственность сотрудников Университета

1. Соблюдение положений настоящего Кодекса - моральный долг каждого сотрудника Университета. Несоблюдение или нарушение Кодекса влечет общественное порицание.
2. Положения Кодекса являются обязательными для всего профессорско-преподавательского состава и сотрудников.
3. В случае причинения вреда престижу учебного заведения, материального вреда имуществу Университета, выходящих за пределы предписаний настоящего Кодекса, виновные лица из числа профессорско-преподавательского состава и иных сотрудников подлежат юридической ответственности в соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан.

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. - Утверждена Указом Президента РК от 7 декабря 2010 года №1118 // Каз. правда, 14 декабря 2010.

Резюме

Авторами статьи разработан и предложен для обсуждения альтернативный вариант проекта Этического кодекса профессорско-преподавательского состава и сотрудников Казахского национального педагогического университета им. Абая.

Түйін

Мақалада авторлармен Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессорлық-оқытушылар құрамы мен қызметкерлердің Этикалық кодексінің альтернативтік жобасы істелген және де талқылауға ұсынылған.

Resume

Authors of article develop and offer for discussion an alternative variant of the project of the Ethical code of the faculty and employees of the Kazakh national pedagogical university of Abaja.

ҚАЗАҚ ӘДЕТ ҚҰҚЫҒЫ БОЙЫНША АЛЫМ-САЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

Б.Қ. Ильясова - заң ғыл.к., Халықаралық қатынастар және құқықтану факультетінің «Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу» кафедрасының аға оқытушысы

Көшпелі қазақ қоғамындағы алым-салық қатынастарының қалыптасуы мен дамуы, Қазақстан аумағында өмір сүрген мемлекеттік бірлестіктердің дамуымен тікелей байланысты болып келеді. Қазақстан аумағының өткен күндеріне зер сала қарайтын болсақ, бұл далада қаншама мемлекеттік бірлестіктер өмір кешіп, қаншама мәдениеттердің тоғысқанын көре аламыз. Қазақстан аумағында ежелгі дәуірлерде алғашқы орта ғасырларда, кейінгі орта ғасырларда, Евразия құрлығын дүр сілкіндірген және осы құрлықтың негізгі бөлігінде өзінің билігін жүргізген бірнеше мемлекеттер өмір сүрді.

Қазақстан аумағында өмір сүрген мемлекеттер мемлекетті басқарудың дәстүрін саяси ұйым-ның көп атрибуттарын қалыптастырды және осы жерге тарихи мұра ретінде қалдырып та отырған. Сондықтан да, біз қазақ мемлекетінің бастауларын, оның саяси жүйесі құрылымдары элементтерінің қалыптасуын осы кезеңнен іздеуіміз қажет. Бұл айтылған жағдайлар қазақ әдет құқығы жүйесіндегі алым-салық қатынастарына да тікелей байланысты.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы алым-салық жүйесі бірнеше даму кезеңдерінен өткен болатын. Қазақ жеріндегі алғашқы мемлекеттік бірлестіктер ғұндар болып табылады. Ғұн қоғамында дамыған басқару жүйесі қалыптасқан. Ғұн империясы да бірнеше даму кезеңдерінен өтті. Ғұн империясының ең дамыған тұсы Мөде Тәңірқұтының билік жүргізу кезеңіне сәйкес келеді. Мөде ғұн елінде үлкен саяси әкімшілік және әскери реформаны жүзеге асырды. Мөденің тұсында мемлекетті басқаратын 24 лауазым иесі де қалыптасты. Ғұн империясы сол дәуірде Евразия құрлығын тітіркендірген бірден-бір ұлы империяға айналды. Мұндай империяның өмір сүруінің басты негізін оның алым-салық жүйесі құраған болатын. Ғұн империясы көп жағдайда әскери олжаға сонымен қатар, сырт елдерден алынатын, яғни бағынышты елдерден алынатын алым-салыққа арқа сүйеген болатын. Ғұн империясында алым-салықтардың қалыптасуы жөніндегі мына дерек-ке көңіл бөлейік: «Бұдан кейін Иә тәңірқұттың әкімдеріне арнайы кітап аштырып, адамның саны-на қарай мал мен дүние-мүліктен қалай салық алу қажеттігін үйретті»

Қытайдың патша сарайы тәңірқұтқа ұзындығы 1,1 футқа теңесетін тақтайшаға жазып, хат жолдайтын. Ол «Қытайдың ұлы патшасы Сиуннудың ұлы Тәңірқұтына зор денсаулық тілейді» деген сөздермен басталатын да, содан кейінгі негізгі мәселе сөз болып, артынан сыйлыққа жібе-рілген заттардың аттары тіркелетін. Жүн-шин Иә қытайдың патша сарайына ұзындығы 1,2 футқа теңесетін тақтайшаға жаздырып, хат жолдауды үйретті. Оны «Көк пен жердің қалауымен өмірге келіп, күн мен айдың қалауымен таққа отырған сиуннудың Ұлы Тәңірқұты қытайдың ұлы патша-сының денсаулығының мықты болуын инабаттылықпен тілейді» деген сөздермен бастап, одан кейін айтылған мәселе мен берілген сыйлықтар ретімен қалай жазуды көрсетті. [1,44-4566.] Бұл деректерден біз алым-салық жинау жүйесінің тәртіпке келуін ғұндар қытайлардан алғандығын көреміз. Әрқашанда бюрократиялық аппаратқа және иерархиялық жүйеге сүйенген қытай халқы алым-салық ісінде де, мұндай талаптардан бас тартпағанын көре аламыз.

Қазақстанның ежелгі дәуірлердегі тарихи өмірін көп зерттеген белгілі ғалым Л.Н. Гумилев ғұндарда алым-салық жүйесінің ерекшеліктерін былай сипаттап көрсетеді: «Шаньюй - ойсеңгір мен бекзаттарды асырау үшін де қаржы керек, оны халықтан жинап ала алмайсын. Алым-салық түз халқының табиғатына жат; азат жауынгер өз еркімен ешкімге ештеңе төлемейді, өйткені төлеу фактісінің өзімен ол еркіндігіне нұқсан келтірілген деп есептейді. Ал осынау қаржы басы байлаулы, яғни бағынышты тайпалардан алым-салық түрінде, жаулардан соғыс олжасы түрінде түскен. Кіріптар дұнхұлар алым-салық орнына өгіз, жылқы, қой терілерін берген. Ауыр алым-салықты казіргі Шығыс Түркістанның аса бай егін-таранды аудандарды төлеген. Хұндар, әсілі, темір қаруды да сол жақтан алған тәрізді, өйткені Лобнор көлінің төңірегінде Жокьян мен Ләулань (Шань-шань) кінәздіктерінде тұратын танғұттардың сондай жаракты жасаумен даңқы жайылған еді. Ұлпан терілері, тегі, теріскей шекарадан қыпшақтардан, динлиндер мен хакастардан түсіп тұрған. Бірақ бағындырылған тайпалармен бірге шаньюйлер табысының елеулі бір көзі Қытай болған. Қытайлар өздеріне қорлық санап, алым-салықты тікелей толеуден үзілді-кесілді бас тартқан. Алайда олар хұндарға тарту-таралғы жіберіп тұрған, ол алым-салықтың бүркемеленген түрі болатын. Мәселен, 176 ж. елшілікпен Қытайға жұпыны тарту етіп, бір атан мен екі мініс атын, төрт-төрттен екі күйменің жегінді аттарын жібергенде, ол бұған оюмен орнектелген астарлы шапан, ұзын қамқа шекпен, шашбастырғыш алтын мүйіз тұмсық, доғалы алтынмен көмкерілген белдік пен он бума кестеленген қырмызы және жасыл түсті жібек мата жібереді». [2,896.] Көріп отырғанымыздай, Қытай империясы, ғұндарға қанша жылдар бойы алым-салықтар төлеп отырған, Сонымен қатар, Қытай империясы бейбітшілік пен іліктілік келісімін тілге тиек ете отырып, ғұндарға тағы да бір белгілі төлемдерді, сонымен қатар, бейбітшіліктің кепілі ретінде қытай хан-шайымдарын құдандалық негізінде сыйға тартып отырған.

Белгілі ғұнтанушы Н.Н. Крадин ғұн Тәңірқұтының бірде қытайлардан алған алым-салықтарын төмендегідей сипаттайды: «Хуханье получил в дар головной убор, пояс, золотую печать, богато инкрустированный меч, кинжал, лук с большим числом стрел, 10 алебард, колесницу, седло и сбрую, 78 комплектов одежды, 8 000 кусков шелка, 6 000 цзиней (около 1500 кг) шелковой ваты, 20 цзиней (приблизительно 5 кг) золото, 200 000 монет (Лидай 1958: 219; Бичурин 1950 а: 89; Материалы 1973: 35).

Имеются данные о подарках, относящиеся к более позднему времени:

- 51 г. до н.э. - 8 000 кусков шелка и 6 000 цзиней ваты;
- 49 г. до н.э. - 9 000 кусков шелка и 68 000 цзиней ваты;
- 33 г. до н.э. - 18 000 кусков шелка и 16 000 цзиней ваты;
- 25 г. до н.э. - 20 000 кусков шелка и 20 000 цзиней ваты;
- 1 г. до н.э. - 30 000 кусков шелка и 30 000 цзиней ваты;

Нетрудно заметить, что объем поставок шелка хуннскому шаньюю постепенно вырос в сравнении с подарками эпохи политики хэцинь. Кроме того, по мере необходимости шаньюй получал от Китая земледельческие продукты для поддержки своих подданных. Так, в 52 г. до н.э. номадам было передано 34 000 ху зерна. Этих продуктов должно было хватить на тысяча человек почти на целый год. Однако, скорее всего они были предназначены для поддержки большего числа кочевников в голодное время. Легко подсчитать, что использование данных продуктов в течение одного-двух месяцев как дополнительного источника питания их должно было хватить гораздо большему числу скотоводов». [3, с. 126-127] Бұл жағдайлардың барлығы ғұн империясының Еуразия құрлығында теңдесі жоқ үлкен саяси бірлестік екендігін корсету мен қатар, ол империяның өмір сүруінің қаражаттық негізі сыртқы елдерге бағытталғандығын көрсетеді. Көшпелі мем-лекеттердің осы бір ерекшелігіне көңіл аударған көп ғалымдар, жалпы көшпелі мемлекеттер оты-рықшы мемлекеттерсіз, олардың қаражатынсыз, жеке өмір сүре алмайды деген теорияны негіздеген болатын. Бұл теорияны Кенес дәуіріндегі көптеген ғалымдар дамытты. Әрине, жоғарыдағы айтылған деректерден, біз ғұн империясында

алым-салықтардың белгілі бір жүйесінің қалыптас-қандығын көре аламыз. Оның барлығы кітапқа қапталып, қазынаға құйылып отырған.

Қазақстан аумағында VI ғасырлардан бастап ірі ерте феодалдық мемлекеттік бірлестіктер қалыптасып өмір сүре бастады. Олардың ішіндегі алғашқылардың бірі түрік қағанаты болып табылады. Түрік қағанатында дәстүрлі қазақ қоғамындағы саяси идеологиялық, менталдық түсі-ніктер қалыптасқан. Түрік қағанатының нақты алым-салық жүйесі туралы деректер аз, бірақ та, түрік қағанаты Қытай мен Еуропаны байланыстыратын жібек жолында жатқандықтан, Еуропадан Қытайға, Қытайдан Еуропаға дамылсыз өтіп жатқан керуендерден, белгілі алым-салықтар алынып отырған. Бұл түрік қағанатының сыртқы алым-салықтары. Сонымен қатар, кейбір жағдай-ларда, белгілі бір көпестерге алым-салық жинау құқығы да берілген. Оны Т.С. Жұмагамбетов былай сипаттап көрсетеді: «Пошлины платились при прохождении отдельных государственных и административных границ и т.д. богатые купеческие дома одалживали правителям большие суммы денег при осуществлении ими отдельных, требующих больших материальных издержек мероприятий, чаще всего это частные грабительские походы в мирное время, когда даже государственный правитель не мог использовать свое право на созыв ополчения, а налоговые сборы исчерпаны. Взамен купцы получали одноразовое право собрать налоги с определенных местностей с учетом торгового процента». [4,с.311]

Қазақ жеріндегі тағы бір ерте феодалдық монархияның бірі, түркеш қағанаты болып табылды. Түркеш қағанаты, түрік қағанатының барлық саяси құрылымдарын өзінің бойына сіңірген, оның бірден-бір мұрагері. Түркеш қағанатының басқару жүйесінің негізгі лауазымды тұлғалардың, сол түркі қағанатынан бастау алады. Осыған сәйкес, бізде түркеш қағанатында алым-салық жинау-дың да, негізгі институттары жоғарыда айтып өткен, түркілерден алынған деп айтуға негіз бар. Бұл ойымызды, Ө.Дәулетханның мына пікірі негіздейді және терендете түседі: «Міне осы 705 жылдан былай қарай Сақал қаған ел билеудің дәстүрлі түркілік әдісін қалпына келтіріп, ел территориями үлкен-кіші қағандыққа бөліп басқаруға көшті. Яғни, ағалы-інілі Сақал мен Жену қаған болып ресми ел билеуге кірісті. Сонымен бірге, бағынышты елдерді билеуге бақылаушы тұтұқ-тар тағайындау дәстүрін де қалпына келтірді. Тұтұқтар өздерімен бірге руластарынан жасақтал-ған әскерін, ауыл-аймағымен қоса алып жүретін болған. Бақылаушы тұтұқтардың негізгі міндеті бұрынғыша бағынышты елдің аумағына бақылау орнату, міндетті алым-салықты дер кезінде жинатып, Ордаға жіберту, ішкі бүлікті болдырмау, бүлік шыға қалса дереу жаныштап, тыныш-тандыру, жергілікті хандар мен бектердің амандығын қорғау, әрі солармен сәйкестеніп жұмыс істеу еді». 5 [5,91 б.] Түркеш қағанатының дамыған ақша жүйесі де болды. «Түрік халықтары құрған үлкенді-кіші мемлекеттер тарихында, түркештер ең алғашқылардың бірі болып өз қаған-дары атында металл ақша шығарғанын айрықша тарихи оқиға ретінде атап өтуге тиіспіз. Айбын-ды Сұлық қаған Талас пен Невакетте 725-726 жылдары өз ақшасын жасатты, бұған дейін айна-лыста жүрген таң, араб, иранның металл ақшаларымен еркін бәсекеге түсірді». [5,120 б.] Міне, түркеш қағанатында мұндай дамыған ақша жүйесінің болуы жүйелі салық қатынастарының қалыптасқандығын көрсетеді.

Қазақстан аумағындағы дамыған феодалдық мемлекеттердің бірі, Қараханидтер мемлекеті болып табылады. Қарахан Қазақстан жеріндегі ислам дінін мемлекеттік дін ретінде ұстаған бірден бір мемлекет. Сондықтан да, бұл мемлекеттің құқықтық жүйесінде, көбінесе алым-салықтардың қалыптасуы, мұсылмандық мемлекеттердің құқықтық жүйесімен тікелей байланысты болып келеді. Қарахан мемлекетінде алым-салықтардың нақты және жүйеленген түрі қалыптасты. Қарахан мемлекетінің орталық басқару жүйесінде алым-салық мәселесімен айналысатын арнайы тұлға болған. Бұл чиновник «Мустауфи» деп аталды. Қарахан мемлекетінде отырықшы халықтарда "Харадж салығы" деп аталды. Сонымен қатар, саудагерлер мен көпестер сауда жасағаны үшін алынатын алым-салықтарды төлеп отырды. Қарахан мемлекетінің алым-салық жүйесінің ерекшелігі мына-да: «Особенностью налоговой системы государства Караханидов был институт икта. Так назывались районы, право сбора налогов, с которых государство передавало частным лицам, именовавшимся иктадарами или мукта. При этом иктадарам не разрешалось увеличивать сумму налогов или каким-либо образом притеснять население икты. Эти

условные пожалования давались членам правящей династии, чиновникам, военачальникам. Наиболее распространенной формой икты была ктат-и -хашам-военная икта, дававшаяся иктадарам на условиях несения военной службы». [6, с. 137] Қарахан мемлекетіндегі алым-салық жүйесі қарақытайлар саяси аренаға шыққанан кейін жойылған болатын. Ихта жүйесінің жойылуы қарақытайлар Гурхан аты үшін Е.А. Әбілдің ойы бойынша мынандай салдарға әкеліп соқты; «Кара-китаи упразднили институт «икта», но усилили налоговый гнет. Все население Жетысу было обложено новым налогом - по одному динару с дома. Сбором налогов занимались наместники гурхана. В середине XII века налоговая политика еще более ожесточилась, кара-китаи перешли к фактическому грабежу подвластного населения, кочевые общины насильно переводились на оседлость, чтобы увеличить сбор поземельного налога «харадж». Эта политика вызвала недовольство местного населения, что послужило основной причиной ослабления и упадка государства кара-китаев». [7, с. 56] Көріп отырғанымыздай, кейбір жағдайларда салық саясатын дұрыс жүзеге асырмау, бір мемлекеттің де тағдырын шешіп кетуі мүмкін. Қарақытайлар мемлекеті өзінің бастауын қидандар мемлекетінен ала-тын ортағасырлық дамыған мемлекеттердің бірі болған. Соған қарамастан, салық саясатын дұрыс жүзеге асырмауының аркасында тарих сахнасынан жогалып кетті.

Қазақстан аумағындағы дамыған мемлекеттердің бірі найман хандығы болып табылады. Найман мемлекеті саяси басқарудың көптеген үлгілерін өмірге әкелген, өте бір дамыған мемлекет болып табылды. Найман хандығының басқару жүйесі де өте күрделі еді. Найман хандығында жазылған заң жүйесі де қалыптасты. Бірақ а, жазылған заң мәтіні, бүгінгі күнге дейін жете қойған жоқ, әлі табыла қойған жоқ. «XII ғасырда Найман ұлысында әдеттегі право қолданылды. Ұлыстың іс жүргізу қызметі болды. Іс ұйғыр жазуы арқылы құрылып, документтер, әсіресе салық жинау, лауа-зымды адамдарды тағайындау туралы құжаттар хан жарлығымен тұрақтандырылып, оның ақиқат-тығын дәлелдейтін «Ханның алтын мөрмен (тамга)» куәландырылатын болды». [8,68 б.] Найман мемлекеті де қытайлар сияқты алым-салықты хаттап, жазып отыратын болған. Найман мемлекетінің құқықтық жүйесінің ерекшеліктері, оның ішінде алым-салық жүйесі әлемді дүр сілкіндірген монгол империясының құқықтық өмірінің негізін құрады. Найманның Таян ханның кеңесшісі кейіннен Шыңғысханға кеңес бергенін біз тарихтан білеміз. Бұл кезең Шыңғысхан империясының қалыптасып, орнығу уақытына дәл келеді. Осыны негізге ала отыра, Шыңғысхан империясының құқықтық жүйесінің қалыптасуында да, Найман хандығының құқықтық жүйесінің үлгілері көптеп негізге алынған болатын.

Қазақ даласында Шыңғысхан империясы, оның ішінде Алтын Орда мемлекеті ыдырағаннан кейін ірі мемлекеттердің бірі Ноғай Ордасы болды. Ноғай Ордасында дамыған алым-салық жүйесі қалыптасты. Оны осы Ноғай Ордасының саяси құқықтық жүйесін зерттеген ғалым Е.А. Поноженконың мына ойы дәлелдей түсетіндей: «ясак - десятая часть скота и продуктов скотоводства, зякат-основанный на шариате налог со скота в размере 1/40 или 2,5% от общего количества скота. Кроме того, существовали еще и обязательные «добровольные приношения», а также различные отработки, облакаемые в оболочку «родовой помощи», которая представляла собой тесное переплетение различных форм экономического и внеэкономического принуждения. Черные улусные люди обязывались еще и повинностями служебного порядка, главной из которых была воинская. Таким образом, рядовой кочевник в Ногайской Орде являлся основной военно-податной единицей феодального государства». [9, с. 15]

Қорыта келгенде, қазақ қоғамында алым-салық қатынастары жүйесінің қалыптасуы, бірнеше ғасырларға созылған, бірнеше эволюциялық даму жолынан өткен, өзінің бойына көшпелі өмірдің барлық талап-тілектерін сіңіре білген эмбебап жүйе болып табылады. Қазақ қоғамындағы алым-салық жүйесі қазақ жеріндегі мемлекеттердің дамуымен ілгері дамып отырды. Ал сахара жүр-тындағы мемлекеттік бірлестіктер жойылып кеткенде алым-салық жүйесі өзінің өмір сүруін тоқтатты. Бірақ, сол кезеңде қалыптасқан алым-салық жүйесінің дәстүрлері қазақ хандығына дейін жетіп отырғандығын байқаймыз. Сондықтан да, біздің ойымызша, дәстүрлі қазақ қоғамында тек қана құқықтық жүйе ғана емес, мемлекеттің бір нышаны болып табылатын алым-салық жүйесі де тарихи сабақтастықта ғасырдан-ғасырға үзілмей, жалғасып келді.

1. Сиуцуну. Хан кітабы. (Көне кытай жазбаларынан) / Аударып, алғы сөзін түзген және құрастырған Қ.Салғараұлы. - Алматы: Сан ат, 1998. - 288 б.
2. Гумилев Л.Н. Хундар / Орыс тілінен ауд. Ә.Жұмабаев, П.Бейсенов. - Қазақстан. 1998. - 528 б.
3. Крадин Н.Н. Империя Хунну. Изд. 2-е, перераб и доп. - М: Логос, 2002. - 312 с.
4. Жумаганбетов Т.С. Проблемы формирования и развития древнетюркской системы государственности и права. УІ-ХІІвв.: Монография, - Алматы: Жеті жарғы, 2003. - 432 с.
5. Э.Дәулетхан Туркеш цаганаты. Монография. Бірінші кітап. - Алматы: ҚАЗАқпарат, 2005. - 185 б.
6. Е.Абилъ Политическая система кочевников Казахстана: Опыт системного подхода. - Астана: Фолиант, 2001. - 192 с.
7. Е.Абилъ История государства и права Казахстана: Курс лекции. / 3-е изд. переаб. и доп. - Караганда: ТОО Учебная книга, 2005. - 256 с.
8. З.Қиянатұлы. Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары: ІХ-ХХІІ ғасыр. - Астана: Елорда, 2001. - 208 б.
9. Поноженко Е.А. Общественно-политический строй Ногайской Орды в ХУ - середине ХУІІ вв: Автореф. канд. юр. наук.: 12.00.01. -М., 1977. - 24 с.

Резюме

В данной статье рассматриваются основные этапы развития налогообложения в обычном праве казахов.

Resume

In given article it is considered the basic stages of development of the taxation in a common law of Kazakhs.

ӘЙТЕКЕ БИДІҢ ӨСИЕТТЕРІ

Ж.Сагындықова - Абай атындағы ҚазҰПУ-дың оқытушысы

Әйтеке би өмір сүрген ХVІІ ғасырдың екінші жартысы - ХVІІІ г. басы қазақ елінің шаңырағы-на қара бүлт ойналған кездер еді. Оның батысынан күдіретті Ресейдің отарлық құрығы қазақ шебіне үйіріліп, бунауга ұмтылған, ал шығысында аждаһадай буырқанған жоңғар хандығының қазақ жерін жайпап өтіп, Еділ бойы қалмақтарымен ұштасып, ұлан-ғайыр империя құруға ұмтыл-ған, оңтүстігіндегі көршілері Хиуа, Бұхара, Қоқан хандықтарының да қазақ есебінен жемсауын толтырып, тояттау үшін ширьға бастаған кезі еді. Сондықтан да болар, Салқам Жәңгір (1652-1680) мен Тәуке хан (1680-1717) өздерінің өмірін жаугершілік, аласапыран, жанталас кезеңдерін-де, бес қаруын бойында сақтап, атүсті жорықтарда өткізген.

Осы кезеңдегі жоңғар хандары Сеңге (1653-1670), Қалдан Бошақты (1670-1697) және Сыбан Рабтан (1697-1727) қазақ жеріне жойқын шапқыншылықтар жасады. Осы шапқыншылықтар қазақ халқын "Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұламаға" 1723-1759 жылдар арасындағы Отан соғысына алып келді. Бұл соғыс еліміздің жеңісімен, жоңғар хандығының құлауымен аяқталды.

Міне, осы кезде Әйтеке бидің тарихи сом түлгасы бір жағынан, Тәуке хан, Төле би, Қазыбек би ортасымен, екінші жағынан, ел намысын жалау етіп ақтық демі біткенше айқасуға бел байлаған қазақ халқының тағдырымен, үшінші жағынан, Ресейдің құйтұрқы, бұлаң саясаттарымен қиындасты. Бұның бәрі Әйтеке биді ширьқтыра түсті.

Ел басқарған, ел бірлігін, үш жүзден сайланған үш арыстың біреуі Әйтеке би кезінде шешенді-гімен, көсемдігімен, даналығымен көзге түскен. Шоқан Уәлиханов белгілі билердің бірі ретінде Әйтекенің есімін Төле бимен қатар айтады. Әйтеке би бұдан үш ғасыр бұрын (300 жыл) ғұмыр кешкен. Алдымен Қазақстанның батыс бөлігі Кіші жүзді

басқарған, одан кейін Тәуке хан дәуірін-дегі қазақ хандығының аса көрнекті биі болған ерекше тұлға.

«Ақылды адам - халықтың данасы» - дейді бұрынғылар. Сол айтқандай Әйтеке бұрын өткен ру-ру, тайпа-тайпаны ғана емес, бүкіл қазақты біріктіріп, ел-елді, үш жүзді, яғни, алты алашты басқаруда даңғыл жол ашып, болашаққа болжам жасаған дана адам. Сондықтан Әйтеке бидің өмірі, еткен еңбегі, айтқан билігі, шешендік сөздері кейінгі ұрпақ біздерге әрқашанда үлгі өнеге. Ол өзі ұлылық, асқан білгірлік, керемет көрегендік таныта тұрса да, күрделі де қиын ғұмыр кешкен. Байқаған адамға Әйтеке бидің өмірі туралы ел ішінде, «Әйтеке би айтқан екен» деген аңыз, әңгіме көп. Халықтың ақылды білгірі, қара тілдің дүлділі атанған Әйтеке бидің екі адам арасын-дағы дау-шардан бастап екі ел арасындағы мәміле-бітімге дейін араласып, әділ билік айтқаны баршаға аян. Сол себепті де ол өз заманындағы саяси әлеуметтік мәселелерге белсене қатысып, қазақ халқының іргелі ел болуына елеулі үлес қосқан. Әйтеке жақынын жараламай, алысын қара-ламай, қай кезде де ел татулығын сақтаған, ел бірлігін ойлаған. (1)

Қазақ «Өнер алды - қызыл тіл» деп, сөз өнеріне үлкен мән беріп, сөз өнерін бірінші орынға қойғанын білеміз. «Көп сөз - көмір, аз сөз - алтын», «Токсан ауыз сөздің тобықтай түйіні бол-сын», - деп аз сөзбен терең мағына беруге үйреткені белгілі. Әйтекенің киелі аузынан шыққан жүйелі сөзі оны ел назарына ерте іліктірген. Ол жастайынан батылдығымен, әділдігімен, шешендігімен көзге түскен. Оның айтқан билігі, шешендік сөзі өте көп.

Әйтеке Бәйбекұлы 1644 жылы коктемде Самарканд пен Бұқараның аралығында өз ата-бабасы-ның көшіп барған мекені Қызбиді тауының етегінде дүниеге келген.

Әйтеке он екі жасқа дейін үлкен әкесі Ақша ханның тәрбиесінде болған. Ақша хан немересі Әйтекенің келешегінен көп үміт күтіп, он жеті жасынан Ордадағы хан кеңесіне апарып ел басқару билік айту ісіне баулып, басқа елдерден келген қонақты қабылдау рәсіміне қатыстырады. Аға-сы Жалаңтос батырдың немерелерімен бірге Бұқарадағы діни медресеге оқуға береді. Ол діни оқуды оқи жүріп араб, парсы тілдерін үйренеді. Әйтеке жиырма бес жасында Тортқара руының биі, ал отыз жасында жиырма тоғыз рудан құралған бүкіл Кіші жүздің (яғни, алты ата Әлімнің, торт ата Кетенің, он екі ата Байұлының, жеті ата Жетірудың) тобе биі болып сайланған. (2)

Әйтеке би қазақ жұртының тығырыққа тірелген ең ауыр, ең қиын кезеңінде ғұмыр кешті. Өмір бойы жанын салып халқына қамқор, еліне пана болған атақты би өзінің дегеніне жете алмай, айтқан ақыл-өсиетін өткізе алмай пәни дүниеден арманда өтті. Қарадан шыққан қазақты қосем сай-лаймын деп, торе тұқымынан біржола безініп кетті. Қазақтың дарқандығы мен кең пейілділігіне, ақ жүректігіне сүйсінген ол сұлтандар мен билердің, торелер мен батырлардың өзара әлім-жетік, дау-дамайына, текетірес тартысына жиіркенішпен қарады. Жер дауы мен жесір дауын, ел ішінде-гі барымта-сарымтаны көп көрді, бәр-бәрін алдынан өткізді. Соның бәр-бәріне әділ билік айтып, айыр тілді Әйтеке би атанды.

Әйтеке - дана би тана емес, ұлттық мақтанышымыз, қазақтың жүз жылда бір туар арысы, артына өшпес із қалдырған адал перзенті. Өз халқына, ел жұртына адал еңбек еткен, оның ірге-лі ел болуын жатпай-тұрмай ойлаған мұндай тұлғалар аргы-бергі тарихымызда өте аз. Әйтеке сонысымен де ұлы тұлға. (3)

Әйтеке бидің зор тұлғасын аңыздан шындыққа айналдыра жан-жақты талдап, өзінің терең тебіреністі толғанысын ұсынған Әбіш Кекілбаев болды. Оның «Әйтеке би» атты туындысы, баба-мыздың өмірін сол замана ағысынан өрбіткен бірінші тарихи туынды деп қараймыз.

Әйтеке би - зор тұлға. Ол қазақ тарихында аса маңызды орын алады. Ал тарих откеннің мақ-танышын да, уытын да бойына сіңірген өмір мектебі. Ол зірірегін айтпағанда, сонау Әйтеке зама-нынан ұрпақтармен ұласып жатқан тәрбиелік мұра, өнеге жолы. Міне сол жол Әйтеке жолы, қазақтың үш алыбының жолы. Бұл ең бастысы. (4)

Бұлардан шығатын қорытынды:

1. Әйтеке би - ұлт мақтанышы, алып тарихи тұлға, зор мемлекеттік қайраткер, мәмлелер.
2. Әйтеке би - қазақ халқының ар намысын алау еткен, оның бірлігі үшін күрескен. Отанына шынайы берілген азамат. Қазақ халқының бірлігі - оның өмірінің өзегі.

3. Әйтеке би орталықтанған қазақ хандығының Конституциясы болған «жеті жарғыны» жасақтаушылардың бірі, заңгері. Оның тарихи ортасы - Жәңгір хан, әз Тәуке хан, Қазыбек билер, сол замандағы өз елін қорғай білген қаһарман қазақ халқы.

4. Әйтеке би қазақ халқының ұрпақтары үшін сарқылмай рухани азық қалдырған тарихшы, философ, шешен, идеолог, педагог.

Әбіш Кекілбаев: «...бір халықтың үш арысының бірін ұлы, бірін орта, бірін кіші санағанмен ешқайсысының басы аласарып, бағасы кемімейді. Атақты үш би адамдар арасындағы осы бір жарасымды күллі елдік жарасымға айналдыруға тырысқан. Қазақ үшін татулықтың, тұтастықтың асқақ өлшемі - екі туып бір қалу. Сондықтан да, олар бүкіл ұлтымызды екі туып бір қалған қып көрсету идеологиясын ұсынған. Өйткені ол үшеуі үшін ел мерейінің биік болғандығынан асқан мұрат болмағанға ұқсайды», - деп өте дұрыс жазған. Әйтеке бидің армандаған қазақ жерінің тұтастығы, жамағатының мызғымас бірлігі, сол замандағы ұлы тұлғалардың және еті тірі, көкіре-гі ояу, парасатты, иісі қазаққа бүйрегі бүлкілдеп қана қоймай, қажет болса жанын пиде етер ерле-рінің де өмірінің арқауы еді.

Өз елін, жұртын жаньтндай сүйген атақты көріпкел Әйтеке би халқына төніп келе жатқан ұлы қырғынды көрмей қоз ясұсам екен деп армандап, биліктен кеткен. Сөйтіп, өз бабасы Сейітқұл әулиенің мекеніне қарай ығысып, ақыры 1700 жылы елу алты жасында дүниеден өтеді. Сүйегі Нұрата тауының бауырындағы Сейітқұл бабасының қорымында жерленген.

Әйтеке би қазақ бірлігін қызғыштай қорғаған. Ол Күлтөбе жиынының бірінде: «Біз қазақ - бір биенің құлыны едік, тұлпар болып оза шабайық. Біз бүкіл қазақ - бір ұяның балапаны едік, қанат-танып сұңқар болып самғайық. Біз бүкіл қазақ бір тоғайдың ағашы едік, орман болып жасылдана-йық, жайқалайық. Біз *бұқт* қазақ - бір шаңырақ, бір қазан, бір төрлік дастархан болып атамекен-ді түгел қамтиық» деген екен.

Би бабамыз бүкіл қазақ халқын парасаттылыққа, сол арқылы бірліктің биігіне шақырған. Ал бір даудың ретінде: «Ашу деген - ағын су, алдын ашсаң арқырар. Ақыл деген - дария, алдын тос-саң тоқырар... Кісі бірге туыспау керек, бірге туысқасынн сөз қуыспау керек. Сөз қуған пәлеге жолығады, жол қуған кәдеге жолығады», - деп байлам лсасапты. Осылардың түйдектелген фило-софиялық ой оралымдары ар жағы түркі, алты алаш, бер жағы қазақ жамағаттары бірлік, туыстық жолын қуып берекеге жетсек деген арнасына құйса керек. (5)

Жас ұрпақты тәрбиелеуде Әйтеке бидің өсиеперінің маңызы өте зор.

1. *Қазақтың Ата заңдары. «Жеті жарғы» - Алматы 2004. - 496 б.*
2. *Н.Әбуталиев. Халық кеңесі. 1995. 21 қазан.*
3. *ҚСЭ. I том - Алматы 1985. 55 б.*
4. *Әбіш Кекілбаев. «Әйтеке би» - Алматы 1991. 48 б.*
5. *М.Есламғалиев. Ата заң. «Жеті жарғы» - Алматы 2004. 519-522 бб.*

Резюме

Айтеке би, имя и слава которого простирались далеко за пределами исконных территорий Младшего Жуза, стал в свою эпоху легендой. Айтеке получил разностороннее для своего времени образование, учился в знаменитом Медресе Улугбека. Овладел рядом восточных языков - арабским, персидским и тюркским. За советами к нему обращались государственные деятели, военачальник. Он стал толкователем Степных законов.

Summary

Aiteke bey whose name and glory reached far outside of native territories of the Younger zhuz, became a legend of his epoch. Aiteke has received all-round for his time high education, studied in the famous Mederese of Ulugbek and successfully graduated from it, and he has mastered a number of east languages - Arabian, Persian and Turkish. State figures, military leaders addressed to him for advises. He became the interpreter of the Steppe Laws.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПЕДАГОГИКА БІЛІМІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ

А.Акимжанова -*Абай атындағы ҚазҰПУ-ның Құқық және Экономика институты Халықаралық құқық мамандығы 2-курс колледжден кейін студенті,*

Ғылыми жетекші: «Азаматтық-құқтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы - Г.Б. Мейірбекова

Тәуелсіз елдің тарихын қайта сүзгіден өткізу де кезек күттірмейтін міндеттердің бірі. Қоғамда-ғы, саясаттағы өзгерістерге байланысты ғылымның барлық салалары да мұқият қайта зерделеуді басынан өткеруде.

Біздің Қазақстан интенсивті даму барысында, сондай-ақ жоғарғы басшымыз Н.А. Назарбаев-тің стратегиясын толықтырады. Тарихқа жүгінетін болсақ, біз 16 жыл бойы терең еңбек етудеміз. Осыған байланыстыт Қазақстанның экономикалық тұрғыдан да, әлеуметтік қарым-қатынастардан да әлемдегі елдердің ең жоғарғы даңққа жетті. Сондықтан да, біз Қазақстанның экономикасын көтеру үшін ең бірінші мақсат білімді кадрлар дайындау - дейді елбасымыз Н.Ә. Назарбаев. [1,2]

1935 жылы қара шаңыраққа ұлы ағаргушы ақын Абайдың аты берілсе, 2001 жылы ҚР Прези-дентінің Жарлығымен Ұлттық Университет мәртебесіне ие болды. Университет 80 жылдан астам өмірінде 100 мыңнан аса жоғары білікті педагог-маман дайындады. Бүгінде еліміздің ірі ғылыми-білім беру орталытына айналтан киелі шаңырақтың Мерейтойы қарсаңында университет ректоры, профессор С.Ж. Пралиевтың 80 жылда жеткен табыстарға баға беріліп, алға жаңа міндеттер жүктеуі де білім ұясына көрсетілген үлкен сенім, жауапкершілік болса керек.

Қазақстандықтарта, оның ішінде өсіп келе жатқан ұрпақтар мен педагог-ұстаз қауымына өздерінің халқы мен мемлекетінің тарихын оның ішінде педагогика білімінің тарихын педагог кадрларын дайындау тарихын білу өте маңызды.

Қазақстан Республикасының педагогика білімінің даму тарихы Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің дамуымен тікелей байланысты екеніне көз жеткізуге болады. Біздің университет ұлагатты өшпес тарихы бар және толыққанды өмір сүріп келе жатқан, және өмір сүріп отырған ең тұңғыш университет, яғни Қазақстанда жоғарғы оқу орындарының алғаш құрылған қара шаңырағы болып есептеледі. Республикадағы алдыңғы қатарлы жоғарғы оқу орындарының бірегейі болып аналу бір күннің гана еңбегі емес, ол көптеген айлар жылдармен келген мандай тер, еңбектердің жемісі.

1917 жылға дейін Қазақстанда бірде бір жоғары оқу орны болған жоқ. Сол кездің өзінде жоғары білімі бар адамдар саусақпен санарлық болған, олардың өзі Ресейден білім алып келген бай-лардың балалары гана болатын.

Тек қана Кеңестер Одағы құрылған кезден бастап қана, қазақ жастары тек қана өзінің елінде, өз республикасында гана емес Москва, Ленинград, Саратов, Қазан және Кеңестер Одағының басқа қалаларында оқи бастады. Яғни сол кезендерде Қазақ елі өзінің алташқы кадрларын, алғашқы галым оқытушы - қазақтарын тарих бетіне алып шықты.

1926 жылы Қызылордада республиканың алғашқы оқу орындарының қалыптасуы басталды. Олар алғашқы курстар болатын, одан кейін педагог кадрларын жүйелі түрде дайындайтын алғаш-қы екі жылдық университеттер қалыптасты.

Ресей Федерациясының құрамында 1936 жылға дейін болған Қазақ Автономиясы сол кездері мемлекеттік органдарға жұмыс істейтін кадрларға мұқтаж болды. Сондықтан педагогика білімі-нің қалыптасуына үлкен роль ойнаған РСФСР-дың Бүкілодақтық Орталық Атқару Комитетінің 20 сәуір 1931 жылғы: «Совет құрылысы жұмысының кадрларын дайындау және қайта дайындау шаралар туралы» - Қаулысы болды.

1932 жылдың өзінде Қазақ АССР-ында Орталық атқару комитетінің бастауымен алты айлық курстар ұйымдастырылды. Олар аудан, облыстардағы кеңес жұмыстарын дайындайтын, сол кез-дегі «рабфактар» яғни жұмысшы факультеттер ашылды.

Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінің еліміздегі өзі қатарлас басқа жоғары оқу орын-дарынан ерекшеліктерінің өзі осында. Біріншіден, бұл оқу ордасында жасалып жатқан ғылыми жұмыстар аса терең мәнде әрі кең ауқымда жүзеге асырылады. Университет құрамында қазірдің өзінде бірнеше ғылыми-зерттеу кеңестері бар. Мұндай ауыз толтырып айтарлық жетістік респу-бликамыздағы басқа бірде-бір оқу орнында әзірге жоқ. Әрі осының барлығын нарықты экономика-ның талаптарына бейімделіп, уақыт жауапкершілігін арқалай дүниеге келген ғылыми-зерттеу орталықтары. Халықаралық деңгейде және өз мемлекетіміздің ішінде өзіне-өзі дем беріп отыр. Ежелгі қара шаңырақ қолтығының астында өсіп-жетіліп келе жатқан бұл ғылыми-зерттеу отаула-ры күні бүгін шетелдік грантты жеңіп алып, сол несібені жеткілікті түрғыда пайдаланып отыр. Сондай-ақ, университеттің ішкі тұтастығы да аса бай екенін ұмытпаған жөн.

Университеттің екінші бір ерекшелігі - оқу орны жоғары білімді маман кадрлар дайындаумен ғана тынбайды, кәсіпқой ғалымдар өсіріп, тәрбиелеумен де тікелей айналысады. Университеттің тәрбие жұмысы өте үлкен кеңістікті қамтиды. Бүгін университеттің өз ішіндегі тәрбие жұмысы-мен қатар сыртқы ортамен байланысы, түрлі үйірмелер, клубтар жұмысы кіреді. Университеттегі оқу-тәрбие ісіне қатар басқару органдары (декан және студенттердің өзін-өзі басқару ұйымы) атсалысады. Үйірмелерді әр мамандыққа қарай топтастырса, клубтарды студенттердің қызығу-шылығына қарай топтастырып жіктейді. Студенттерді осындай қоғамдарға тартудың арқасында олардан қазіргі қоғамда өзін-өзі көрсете алуға қабілетті, ізденімпаз, іскер тұлға қалыптасады. Сондықтан өз қабілеттерін, өзінің икемділігін, өзінің мүдделерін, құндылық бағдар-бейімін ашып көрсетуіне, сондай-ақ, шынайы табиғатымен қабылдау үшін барлық мүмкіндіктер жасау керек.

Осыдан келіп білім беруді демократияландырудағы жаңа жағдайда педагогика үрдісін басқару диалогтық сипат алады, ал өзара қарым-қатынасты жаңадан қалыптастыру негізгі мәселе болып қала береді. Қазіргі таңда басқарудың диалогтық сипаты үлкен рөл атқаруда. Бүгін Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдаған «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында: «Диалогтың ықтимал барлық нысандарын көтермелеу, сондай-ақ адамдар арасындағы өзара байланыс қарым-қатынасты күшейту арқылы біз біртіндеп ұлттық ынтымағымызды нығайтып, ұлттық әлеуетімізді ұлғайтамыз», [2,6] - деп, айқын етіп атап көрсетуі дәлел бола алады. Зер сала қарасақ, Президенттің бұл сөзінен бүгінгі күнге қажетті ойлау үлгісі мен элементтік тәртіптің қалыптасуының ұштасуы кезіндегі диалогтық өзара қарым-қатынастың дамуына, адамның тұлға-аралық, жалпы қоғамдық қарым-қатынастарының барлығы қарым-қатынас арқылы іске асатын-дығына нақты да анық мән бергенін байқаймыз.

Сондықтан, бүгінгі заман талабына сай жоғары білім беретін университеттің алдына жаңаша міндеттер қойылып отыр. Өйткені, қарым-қатынас - бүгінгі педагогикада жеке тұлғаны қалыптастыру мен дамытудың тиімді шарттары болып табылатын білім-білік, ақыл-ой, дағды, тәжірибе, мәлімет алмасуларды қажет ететін субъектілердің өзара іс-әрекеті. Ол адамды құрал емес, тұлға ретінде танып білуді, тұлғаның қалыптасуына педагогикалық жағдай тудыруын, әлеуметтік шынайылығы мен өзін-өзі дамытуын талап етеді.

1. Назарбаев Н.Ә. *Еркін елдің ертеңі - кемел білім мен кенен ғылымда* // *Егемен Қазақстан*, 2004, 13 қазан. - 4 б.

2. Пралиев С.Ж. *«Тәуелсіздіктің жиырма бесінші жылдығындағы Білім мерекесі»* // *Абай университеті*, №7, 2011, қыркүйек. - 1 б.

3. Н.Назарбаев. *«Қазақстан - 2030» стратегиялық бағдарламасы*. - Алматы: Юрист, 2008. - 20 б.

Түйін

Қазақстан Республикасында педагогика білімінің даму тарихы - Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің даму тарихымен салыстыра отырылып қаралады.

Резюме

История развития педагогических наук в КР сравнивается развитием в КазНПУ,

Resume

History of pedagogical sciences of KR compared to the development of KazNPU

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҒЫЛЫМИ КЕҢЕСІ - ҰЖЫМДЫҚ БАСҚАРУДЫҢ БІР ТҮРІ

Г.Алпысбаева - *Құқық және Экономика институты Құқықтану мамандығы 4-курс студенті, Абай атындағы ҚазҰПУ,*

Ғылыми жетекші: «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы - Г.Б. Мейірбекова

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында [1,4] айқындалған міндеттерді жүзеге асыру, заман талабына сай жоғары білікті мамандарды қалыптастыру, соның ішінде қоғамның сұранысына қажетті мамандарды даярлап, білім мен ғылымды интеграциялау арқылы білім берудің сапасын арттыру және ақпа-раттық технологияларды тиімді қолдану мәселелеріне қол жеткізу - еліміздегі білім беру жүйесін дүниежүзілік озық тәжірибеге сай реформалауды пәрменді жүргізуді талап етуде.

Қарастырылып отырған проблеманың шешімі көп жағдайда жоғары білім беретін оқу ордаларын басқаруды жетілдірумен айналысатын жоғары оқу орны басшыларының басқарудағы кәсіби даярлығының деңгейімен айқындалады. Жоғары оқу орны басшыларының басқарудағы бүгінгі кәсіби біліміне жасаған талдау олардың басқару ісінен ғылыми-педагогикалық, әдістемелік білімін, іскерлігі мен дағдысын толықтырып, кәсіби кәсіпкерлік қабілетін дамыту қажеттігін дәлелдейді,

Осыған байланысты қазіргі таңдағы алынып отырған мемлекеттік білім беру саясатының бас-ты бағыты - адам ресурсы. Адамзат қауымын жоғары білім және ғылыммен қамтамасыз ету - қоғам дамуының негізгі мақсаты. Ғылымның әр саласында білім мазмұны мен көлемі қауырт өсіп отырған бүгінгі күні жан-жақты дамыған азаматтарды қалыптастыру, әсіресе, жоғары оқу орындарын жаңарту, студент пен оқытушының білімі мен біліктілігін дамыту ең өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Себебі, білім берудің жаңа мазмұнына байланысты Ұлттық жоғары оқу орындарының әрекеті оқыту үрдісін ұйымдастырушы ретінде қарастырылып, студенттің, бола-шақ кәсіби маманның тұлғалық аспектілерін дамыту мәселесі алғы орынға шықты. Бұл оқу қыз-метінің субъектісі ретінде даралық, өзіндік жұмыс істеуге, өзін-өзі баталай білуге, білім алуға талпынуға ұмтылатын жеке тұлғаны қалыптастыру басты құндылық болып отыр Қазақстанның өз алдына егемендік алтанынан бергі болып жатқан өзгерістер жотары білім беру саласын да айналып өткен жоқ. Оның бір көрінісі жотары білім беру жүйесінде жотары оқу орындарының жаңа типтерінің, яғни жеке оқу орындарының пайда болуы. Білім берудің қалыптасқан жүйесін өзгеріске түсіру оның мәні мен маңызын анықтап, оны ғылыми тұрғыда зерделеу және полиэтникалық ортаға лайықтап бейімдеу қажеттігін тудырды. Себебі, бірнеше мәдениет тоғысында өмір сүріп жатқан қазақстандықтар үшін ең басты құндылық - татулық, өзара сыйластық. Осы ұста-нымдарды басшылыққа ала отырып, әр халық өзінің ұлттық болмысын сақтауға құқылы. Қазақ халқының ұлттық болмысын сақтап дамытуда білім мен тәрбиенің ордасы болып саналатын Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің рөлі өте жотары. Білім беру ордалары ұлттық сипат алмаса, ұлттық мәдениет пен ұлттық тәрбиенің болуы мүмкін емес. Дегенмен, Қазақстанның тылымында жаңа сипаттағы жоғары оқу орындарының ұлттық мазмұны өз дәреже-сінде зерттелмей отырғанын мойындау керек.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Біз демократия мен нарықтық экономиканы принципті түрде жақ-таймыз. Алайда, әр қотамның өзіндік ерекшеліктері бар, ол қалайда ескерілуге тиіс

қайталанбас этномәдениетке, діни, тарихи қасиеттерге ие. Ал енді кімде-кім мұны түсінбесе, кімде-кім етжа-қындық және рухани тұртыда өз халқының мәдени кейпінде болмаса, онда ол өз тамырын ғана жоғалтып қоймайды, сонымен бірге одан кез-келген басқа мәдениет теріс айналады, Бұл тура мағынасындағы да, оның агрессияшыл көрінісі тұрғысындағы да мәңгүрттікке бастайтын тура жол», - деп. біздің қоғам үшін аса көкейкесті мәселені атап корсетті. [2,1] Сондықтан, бүкіл әлем халықтарының өміріне жаһандану процесі тұтастай еніп келе жатқан бүгінгі күнде өз тәуелсіздігін алған Қазақстан үшін Елбасы ескертіп отырғандай, өз келбетінен айрылып қалмау мәселесі - өзекті де өткір болып отыр.

Кеңес заманындағы білім беру жүйесінің элеуметтік мәселелерді шешуде, халықты жаппай сауаттандыруда атқарған қызметін жоққа шығаруға болмайды. Бірақ, ол жүйе қазақ ұлтының мүддесін толық шеше алмағандығы анық. Оның дәлелі қазақ ұлттық жоғары оқу орындарының жоқтығы, санының аздығы, ана тілінің қолданыс үрдісінің шектелуі. Сондықтан әрбір ұлттың ұлт болып қалыптасуы мен дамуына жағдайдың жасалуы - халқымыздың ертеден аңсап келген, қазірде баянды болып отырған Егемендігіміз бен Тәуелсіздігімізге тікелей байланысты екенін баса айтқан орынды. Мұның өзі Қазақстанның ғылымында жаңа сипаттағы жоғары оқу орындарының ұлттық мазмұнының даму бағыттарын зерделей отырып, бір жүйеге келтіру мәселесінің өзектілігін айқындайды. Жаһандану аясында ұлт ретінде жойылып кетуге соқтыруы мүмкін руха-ни мәңгүрттіктен сақтану, оның алдын алу шаралары жаңа заманнан бастау алып отыр және бұл мәселенің оң шешімінің табылуының бір жолы жоғары білім беру процесіне этнопедагогиканың, педагогикалық инновацияның және жаңа элеуметтік-мәдени жағдайда Ұлттық Жоғары оқу орнын басқару жүйесінің ене бастауының көрінісі.

Бұл талаптар білім саласы басшыларына да үлкен міндеттер жүктейді. Себебі, әрбір мемлекеттің болашағы, мамандары олардың Ұлттық Жоғары оқу орындарында шындалады.

Абай атындағы ҚазҰПУ-ті - мамандар дайындау мен ғылым мен техниканың түрлі саларын қамтитын аса маңызды ғылыми бағыттар бойынша зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру мен орын-дау жөніндегі осы заманғы ғылыми және оқу ортылығы.

Ғылыми кеңес Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ұжымдық басқарудың бір түрі болып табылады. [3,2]

Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Ғылыми кеңесінің төрағасы университет ректоры болып табылады. Төрағаның орынбасарын төраға тағайындайды.

Ғылыми кеңес ректордың бұйрығымен құрылады. Кеңестің төрағасы мен оның орынбасары-нан басқа барлық мүшелерін университеттің жалпы жиналысында күпия түрде дауыс беру арқы-лы сайланады. Хатшы Ғылыми кеңеспен сайланады және ол құжаттама жүргізуіне жауап береді.

Ғылыми кеңестің құрамына: ректор, проректорлар, факультет декандары, жалпыуниверситеттік кафедра меңгерушілері, ғылыми-зерттеу институттардың, орталықтардың, ғылыми-техноло-гиялық парктің, ұлттық лабораториялардың директорлары, департамент басшылары, профессор-лік-оқытушылық құрамның және студенттердің ұйымының өкілдері.

Ғылыми кеңес құрамына 3 жылдық мерзімге сайланады және мүшелердің саны так болады. Қажеттілік туындаған жағдайда жалпы жиналыс шешімі бойынша оның құрамына бөлек өзгеріс-тер енгізіледі.

Төраға Ғылыми кеңестің жұмысын жоғарыда көрсетілген заңнамаларға және нормативтік құжаттарға сәйкес оқу жылының бекітілген жоспарына негізделіп ұйымдастырады.

Ғылыми кеңестің отырысы айына бір реттен кем емес мерзімде өткізіледі.

Отырыста кеңес мүшелерінің 2/3 бөлігінен көбі отырса, онда ол заңды болады. Ғылыми кеңес отырысында мүшелердің көпшілік даусы берілген шешім қабылданған болып есептелінеді. Оты-рысқа келе алмау себебін Ғылыми кеңестің мүшесі алдын-ала хабарлау қажет.

Ғылыми кеңестің мақсаты:

- кәсіби білім беру бағдарламасын тиімді жүзеге асыру мақсатында білім алушылар мен про-фессорлік-оқытушылық құрамның барлық жағдайын жасау.

- университеттің материалдық-техникалық базасын және университеттің ғылыми бөлігін күшейту.
- университеттің ары қарай дамып, өркендеуіне ат салысу. Ғылыми кеңестің құзыретіне:
  - университет құрылымын бекіту;
  - университет Жарғысына өзгерістер мен түзетулер енгізу;
  - университеттің оқу және ғылыми бөлімдерін құру, қайта құру және жою;
  - университеттің дамуының концепциясын анықтау;
  - университеттің оқу-тәрбиелік, ғылыми-зерттеу, қаржылық, шаруашылық ісін ұйымдастыру мәселесі бойынша шешім қабылдау;
  - ректордың, проректорлардың, факультет декандарының және университеттің құрылымдық бөлімдерінің жетекшілерінің және де оқу түрі мен әдістері бойынша ғылыми-зерттеу, тәрбиелік, қаржылық, шаруашылық, ақпараттық және халықаралық істерінің жылдық қорытындысын тыңдау;
    - университеттің қаржылық-шаруашылық істерін бақылауды ұйымдастыру;
    - ~ бюджеттен тыс қаржыларды жұмсалуды тәртібін, сонымен қоса ақылы білім көрсету және өз өнімдерін өткізуден түскен түсімді инвестициялау бағытын анықтау;
    - көпжүйелі жоғарғы кәсіби білім беру бойынша мамандарды даярлау және мерзімдері мен оқу түрінің жаңа бағыттарын анықтау;
    - оқу жоспарының барлық сатысы мен оқу түрін бекіту;
    - оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдарды қарастыру мен басылымға жіберу;
    - студенттердің ақылы оқу бөлімінен грантқа және экстернді оқу түріне ауысуы туралы шешімдер қабылдау;
    - «Абай атындағы ҚазҰПУ Докторы», «Абай атындағы ҚазҰПУ Профессоры», «Абай атындағы ҚазҰПУ доценті», «Абай атындағы ҚазҰПУ қадірлі кафедра меңгерушісі», «Абай атындағы ҚазҰПУ қадірлі қызметкері» басқа да құрметті атақтарды, университетке қабылданған, мәртебелі ғалымдарға, ҚазҰПУ мүшелеріне, қоғамдық-саяси және мемлекеттік қайраткерлерге беру;
    - ҚР Президентімен тағайындалған және атаулы стипендияларды тағайындау туралы шешімді қабылдау;
    - университет қызметкерлері және өнер ұжымдарын мемлекеттік марапатпен құрмет атақта-рына ұсыну туралы мәселелерді қарау;
    - басқа да университет ісіндегі, коллегиялық шешімдерді қажет ететін сұрақтарды қарау. Ғылыми кеңестің шешімі хаттама түрінде толтырылады, оған ғылыми кеңестің төрағасы мен

хатшысының қолы қойылады. Қажетті жағдайда Ғылыми кеңес Жарлық қабылдай алады.

Ең жоғарғы орган ғылыми-техникалық кеңес, ғылыми-зерттеу қызметі бойынша. Ол өз кезе-гінде ғылыми-техникалық кеңестің ережесін қолданады. Мәжіліс аралығында ҒТК ҒЗҚ ғылыми техникалық кеңестің қызметін атқарады. Құрамына ғылыми жұмыс жөніндегі проректор кіреді.

Халықаралық байланыс және Ғылыми істерді басқарушы проректордың негізгі қызметі:

1. Аспирантура, докторантура, диссертация кеңесі арқылы жоғары квалификациялы кадрлар дайындау.

2. Факультеттер өзінің ғылыми жұмысын қаржыландыра алмаған жағдайда ҒЗЖ қаржыландырады.

3. Жыл сайын университетте студенттердің ғылыми конференциясын, ғылыми фестиваль, рес-публикалық конкурс шаралары жүргізіледі.

4. Қолданыстағы заңмен университет ұйымдар мен кәсіпорындар арасында жұмыс атқару үшін келісімге келу.

5. Университет жарғысы және ережесі бойынша ақылы түрдегі заңды тұлғалар мен азаматтар-ға ғылыми-өндірістік қызмет жөнінде көмек көрсету.

6. Университеттің ғылыми-техникалық жеткен жетістіктерін көрсету, халықаралық және рес-публикалық конференциялар, симпозиумдар, семинарлар, кеңестер, кормелерге қатысу болып табылады.

1. *Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. // Егемен Қазақстан, 11 қазан 2004. -4 б.*
2. *Назарбаев Н.Ә. Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. // Егемен Қазақстан, 2 наурыз 2006. -4 б.*
3. *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес, 2007 жылдың 27 тамыздындағы №319-III, Қазақстан Республикасы Президентінің «Ғылыми Кеңес туралы» Жарлығы // «Қазақ университеті» газеті, 28 қазан 2008 жылы. -4 б.*

Түйін

Мақалада Ғылыми кеңестің Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ұжымдық басқарудың бір түрі болып табыла-тындықтан, оның қызметі мен мақсаты көрсетіледі.

Summary

In an article in the academic council KazNPU Abai collective control of one of its kind yavlyaetsya purpose and function.

Резюме

В статье ученого совета КазНПУ имени Абая коллективным управлением одним из видом является его цель и функция.

СОТ БИЛГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПЕДАГОГА В ЮВЕНАЛЬНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

С.П. Варенникова - *к.ю.н., доцент кафедры криминалистики и судебной экспертизы КазНПУ им. Абая,*
С.Ж. Кусаинов - *ст. преподаватель кафедры криминалистики и судебной экспертизы КазНПУ им. Абая*

Целью Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан, одобренной Указом Президента Республики Казахстан от 19.08.2008 года, является поэтапное внедрение и развитие элементов ювенальной юстиции, которые позволят повысить эффективность и качество отправления правосудия в отношении несовершеннолетних на всех его этапах. Это включает создание специализированных подразделений по работе с несовершеннолетними: в министерствах юстиции, внутренних дел, образования и науки, в судах, прокуратурах и адвокатуре. [1] Необходимость системного развития ювенальной юстиции обусловлена тем обстоятельством, что несовершеннолетние правонарушители с учетом их возрастных особенностей как не сформировавшиеся личное ги нуждаются в комплексной помощи, поддержке и социальной адаптации.

Реализация системного развития специализированной ювенальной юстиции в Казахстане позволит обеспечить соблюдение всей полноты прав несовершеннолетних: социально-экономических, политических, личных прав и свобод, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, ратифицированных международных договорах и иных нормативных правовых актах.

Основным звеном системы ювенальной юстиции являются специализированные межрайонные суды по делам несовершеннолетних, образованные Указом Президента Республики Казахстан от 23.08.2007 года в городах Астана и Алматы как суды комплексной юрисдикции. [2] К их подсудности отнесены:

- уголовные дела о преступлениях, совершенных несовершеннолетними; в отношении лиц, совершивших преступления в соучастии с несовершеннолетними; уголовные дела о преступлениях, непосредственно нарушающих права несовершеннолетних;
- гражданские дела об определении места жительства ребенка, о лишении (ограничении) и восстановлении родительских прав; об усыновлении ребенка; по спорам, возникающим из опеки и попечительства і патроната) над несовершеннолетними детьми;
- дела об административных правонарушениях (посягательство на права несовершеннолетних - невыполнение родителями или лицами, их заменяющими, обязанностей по воспитанию детей; вовлечение несовершеннолетнего в совершение административного правонарушения и другие.

Ювенальное судопроизводство, включающее предварительное расследование и судебное разбирательство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних, регулируется как общими правилами уголовно-процессуального права, так и специальными, которые развивают и дополняют общие правила в аспекте установления дополнительных гарантий прав несовершеннолетних. В уголовно-процессуальном законе, как отмечает А.А. Ескендилов, отражена повышенная юридическая охрана прав и свобод несовершеннолетних, выражающаяся:

- в двойном представительстве их интересов в суде (защитник, законный представитель);
- в специфике предмета доказывания; выделении дел несовершеннолетних;
- в дополнительных вопросах, решаемых судом при постановлении приговора;

- в конфиденциальности рассмотрения дел.

Ряд иных конкретных норм адаптирован к условиям правосудия в отношении несовершеннолетних (например, условия ареста, задержания, допроса). [3, с. 6-7]

Вместе с тем, автор не указывает такую специфическую особенность ювенального судопроизводства, как привлечение педагога для участия при производстве процессуальных действий, что является дополнительной гарантией защиты прав и законных интересов несовершеннолетних.

Возможность вызова педагога и врача при допросе несовершеннолетних свидетелей в возрасте до 14 лет впервые была законодательно закреплена в ст. 150 Уголовно-процессуального кодекса Казахской ССР (далее УПК КазССР). Как разъяснялось в комментарии к УПК КазССР, педагог и врач присутствуют при допросе в качестве специалистов в области детской психологии [4, с. 297]. Это необходимо для учета особенностей, свойственных несовершеннолетним свидетелям, заключающихся в склонности к фантазии, в подверженности внушению и влиянию взрослых, в заинтересованности определенными фактами и обстоятельствами.

В действующем Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее УПК РК) привлечение педагога для участия в следственных и иных процессуальных действиях с участием несовершеннолетнего предусматривается ч.1 ст. 84. [5] При этом по своему процессуальному статусу педагог приравнивается к специалисту, права и обязанности которого регламентированы ст. 84 УПК РК.

Педагог вызывается для участия в допросе несовершеннолетнего свидетеля или потерпевшего в возрасте до четырнадцати лет, а по усмотрению следователя, суда и для участия в допросе свидетеля или потерпевшего в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет (ст. ст. 215, 352 УПК РК). При необходимости допрос несовершеннолетнего обвиняемого, подозреваемого проводится в присутствии психолога, педагога (ст. 485 УПК РК). Участие педагога и психолога при производстве процессуальных действий по делам о преступлениях несовершеннолетних закреплено в ст. 488 УПК РК. В зависимости от возраста и психологических особенностей несовершеннолетнего участие педагога и психолога может быть обязательным, если подозреваемый и обвиняемый не достигли шестнадцатилетнего возраста, либо имеют признаки отсталости в психическом развитии. Если несовершеннолетние достигли шестнадцатилетнего возраста, педагог или психолог допускаются к участию в деле по усмотрению следователя, суда либо по ходатайству защитника, законного представителя.

Основные задачи педагога, психолога, участвующих в процессуальных действиях, заключаются в том, чтобы:

1) помочь органу, ведущему уголовный процесс, установить психологический контакт с несовершеннолетним обвиняемым;

2) исключить возможность оказания на него психологического воздействия со стороны органа, ведущего уголовный процесс.

Участие педагога, психолога при допросе несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) обусловлено необходимостью использования его специальных знаний в области педагогики и психологии подростков при подготовке, проведении допроса и фиксации показаний. [6, с. 551]

Права педагога и психолога при их участии в процессуальных действиях регламентируются ч.3 ст. 488 УПК РК: «Педагог, психолог вправе с разрешения следователя, суда задавать вопросы несовершеннолетнему подозреваемому, обвиняемому, а по окончании процессуального действия - знакомиться с протоколом следственного действия (протоколом судебного заседания в части, отражающей их участие в судебном разбирательстве) и делать письменные замечания о правильности и полноте сделанных в нем записей, имеют право по усмотрению следователя, суда знакомиться с материалами дела, характеризующими личность несовершеннолетнего. Эти права следователь, суд

разъясняет педагогу, психологу перед началом процессуального действия, о чем делается отметка в протоколе следственного действия, протоколе судебного заседания».

А.Я. Гинзбург и А.Р. Белкин обращают внимание на то, что участие педагога или психолога в допросе несовершеннолетнего предполагает их активную роль, однако они зачастую играют роль статистов, формально присутствуя при производстве следственного действия. [7, с. 277] На основании результатов изучения следственной практики Т.Д. Телегина также приходит к выводу, что формально процессуальная роль педагога считается выполненной при наличии в протоколе только лишь записи о его присутствии при производстве следственного действия. С учетом данного обстоятельства она заключает, что «педагог чаще всего не применяет специальных знаний в ходе следственного действия, ограничиваясь физическим присутствием на допросе в целях соблюдения процессуальной гарантии прав несовершеннолетнего». [8, с. 16] Практика привлечения школьных учителей на допросы несовершеннолетних, по мнению СВ. Тетюева, показывает, что они зачастую без особого желания и энтузиазма принимают участие в следственном действии (преимущественно на безвозмездной основе) и формально относятся к возложенным обязанностям. [9, с. 145]

В этой связи представляется, что для активного, неформального участия педагога в следственных и судебных действиях с участием несовершеннолетних необходимо детальное законодательное закрепление особенностей его процессуальных прав и обязанностей. Кроме того, как обоснованно замечает СВ. Тетюев, законодателю целесообразно предусмотреть вместо педагога в допросе несовершеннолетнего, имеющего физические или психические недостатки, участие и иного сведущего лица, поскольку педагоги из общеобразовательных школ, участвующие в допросах, имеют опыт работы, прежде всего со здоровыми в психическом и физическом плане детьми. Поэтому он поддерживает предложения о необходимости приглашения на допросы несовершеннолетних, имеющих физические или психические недостатки, различных специалистов в зависимости от конкретного проявления недостатка допрашиваемых (психиатров, врачей-терапевтов, сурдопсихологов, сурдопедагогов, тифлопсихологов, психологов). [10, с. 107]

Особенности использования в практике ювенального судопроизводства специальных знаний педагогов и психологов диктуют необходимость детальной законодательной регламентации их правового статуса как самостоятельной категории процессуальных лиц, поскольку функция педагога (психолога) как участника следственного действия не совпадает с функцией специалиста. Педагог выполняет специфические функции в ювенальном судопроизводстве, т.к. с учетом возрастных (прежде всего психологических) особенностей подростка помогает следователю (дознавателю) определить последовательность и форму постановки вопросов, оптимальную продолжительность допроса, выбрать правильный стиль допроса с точки зрения педагогики, установить психологический контакт с допрашиваемым и т.д. - для того, чтобы получить от несовершеннолетнего полные и достоверные показания. На этом основании СВ. Тетюев предлагает включить педагога и психолога в число «иных» участников уголовного судопроизводства, закрепив их права, обязанности, ответственность, обстоятельства, исключающие участие в процессе, а также требования, которым должны отвечать педагоги и психологи как участники следственных действий. [11, с. 332] Такого же мнения придерживается и Л.В. Лазарева, считающая идеальным вариантом включения в текст Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации (далее УПК РФ) отдельной статьи, подробно определяющей правовой статус педагога и психолога в уголовном процессе. [12, с. 171] Проект самостоятельной статьи «Педагог» для включения в УПК РФ предлагается Т.В. Исаковой: [13, с.23]

1. «Педагог - сведущее лицо, имеющее педагогическое образование и педагогический стаж работы с несовершеннолетними, привлекаемое к участию в процессуальных действиях в порядке, установленном настоящим Кодексом, в целях оказания помощи

дознанию, следователю, суду в исследовании материалов уголовного дела, для содействия в получении достоверных показаний несовершеннолетнего а также для разъяснения сторонам и суду вопросов, входящих в его профессиональную компетенцию.

2. Педагог вправе:

1) знакомиться до начала следственного действия с материалами уголовного дела, характеризующими личность несовершеннолетнего;

2) знать, с какой целью и для решения, каких задач вызвано;

3) с разрешения дознавателя, следователя, суда задавать вопросы несовершеннолетнему;

4) по окончании допроса знакомиться с протоколом допроса;

5) делать письменные замечания о правильности и полноте сделанных в протоколе записей, об имевшихся нарушениях прав и законных интересов несовершеннолетнего;

6) приносить жалобы на действия (бездействие) и решения дознавателя, следователя, суда, ограничивающие его права;

7) ходатайствовать о применении мер безопасности, предусмотренных законодательством.

3. Педагог обязан

1) являться по вызову дознавателя, следователя, суда для участия в процессуальном действии;

2) представлять дознавателю, следователю, суду документы, подтверждающие наличие образования и квалификацию, сообщать сведения о месте работы, стаже работы по специальности;

3) соблюдать порядок при производстве следственных действий и во время судебного заседания». Мы поддерживаем предложения российских ученых о необходимости законодательного закрепления самостоятельного правового статуса педагога в уголовно-процессуальном законе в целях повышения эффективности применения специальных педагогических знаний в ювенальном судопроизводстве и обеспечения дополнительных гарантий защиты прав и законных интересов несовершеннолетних.

Педагог, приравненный по своему правовому статусу к специалисту, в соответствии с новеллами ч.1 ст. 84 УПК РК наделен следующими процессуальными функциями: «В качестве специалиста для участия в производстве по уголовному делу может быть привлечено не заинтересованное в деле лицо, обладающее специальными знаниями, необходимыми для оказания содействия в собирании, исследовании и оценке доказательств путем разъяснения участникам уголовного процесса вопросов, входящих в его специальную компетенцию, а также применения научно-технических средств». Таким образом, содействие специалиста в собирании, исследовании и оценке доказательств должно осуществляться путем разъяснения участникам уголовного процесса вопросов, входящих в его специальную компетенцию, а также применения научно-технических средств.

Термин «разъяснить» означает объяснить, сделать ясными, понятными (как толкуется в словаре русского языка СИ. Ожегова [14]) вопросы, в которых компетентен специалист. По мнению Т.Н. Бородкиной, разъяснение специалистом вопросов участникам процесса будет заключаться: в определении смысла вопросов; в толковании терминологии; в высказывании своей точки зрения, основанной на его специальных знаниях. Однако она справедливо замечает, что уголовно-процессуальное законодательство не определяет, в какой процессуальной форме специалист должен разъяснить сторонам и суду вопросы, входящие в его профессиональную компетенцию, какой порядок представления вопросов специалисту. [15, с. 31]

Вместе с тем, как отмечается в современной научной литературе, к основным функциям специалиста при его участии в уголовном судопроизводстве для оказания содействия при производстве процессуальных действий, должны относиться:

1) оказание помощи следователю в принятии организационных решений при подготовке, планировании и производстве следственного действия (о возможности его производства, при определении обязательных условий и круга участников, а также прогнозирование результатов и т.д.) - организационно-тактическая функция специалиста;

2) содействие следователю в поиске, осмотре, описании или в закреплении иным способом, а также в изъятии доказательств (предметов, следов, документов и других объектов), отбор объектов и получение образцов для последующих экспертных исследований - поисково-исследовательская функция специалиста;

3) оказание помощи следователю в реконструкции условий и обстановки места происшествия, воспроизведении его обстоятельств, составлении протокола, схем, рисунков, чертежей, а также использование с этой целью специальных научно-технических средств - вспомогательно-техническая функция специалиста;

4) пояснения по поводу выполняемых действий, разъяснение следователю, суду и другим участникам судопроизводства специальной терминологии, сущности каких-либо явлений, вопросов, имеющих специальный медицинский характер и относящихся к сфере профессиональной компетенции специалиста, разъяснение назначения используемых технических средств, содействие следователю в формулировании вопросов эксперту - справочно-консультативная функция специалиста [16]

Следовательно, в настоящее время новеллы ч.1 ст. 84 УПК РК ограничивают содействие специалиста в собирании, исследовании и оценке доказательств только лишь справочно-консультативной и вспомогательно-технической функциями и не регламентируют таких направлений деятельности специалиста как организационно-тактическое и поисково-исследовательское. Однако участие педагога в уголовном судопроизводстве состоит в выполнении именно организационно-тактической и справочно-консультативной функций. Так, например, Е.М. Тилеубергенов определяет следующие процессуальные функции педагога, психолога на стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования:

а) участвовать в процессуальных действиях;

б) использовать познания в области педагогики, психологии и практические навыки для содействия органу дознания, следователю;

в) давать консультации, рекомендации, пояснения по поводу психолого-педагогических вопросов, разъяснения по некоторым обстоятельствам рассматриваемого события, возникающих при производстве следственных действий;

г) оказывать помощь в подготовке материалов для опознания, а также в подготовке условий для проведения следственного эксперимента, допроса и других следственных действий. [17, с. 16]

Из вышеизложенного следует, что актуальность развития системы специализированной ювенальной юстиции в Казахстане и совершенствования ювенального судопроизводства диктуют необходимость законодательного закрепления самостоятельного правового статуса педагога, что позволит разграничить его процессуальные функции от функций остальных категорий судебных специалистов.

1. Концепция развития ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009-2011 годы. Одобрена Указом Президента РК Ш 19.08.2008 года №646 Казахская правда от 28 августа 2008 г. №188 (25635).

2. Указ Президента Республики Казахстан «Об образовании специализированных межрайонных судов по делам несовершеннолетних» от 23 августа 2007 г. №385.

3. Ескендиоров А. А. Процессуальные и криминалистические аспекты расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними: Учебное пособие. - Алматы, 2008.

4. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Казахской ССР / Под ред. Э.С. Зеликсона, Ю.Д. Ливишца и В.А. Хвана. - Алма-Ата: «Казахстан», 1969.

5. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 13 декабря 1997 г. №206-1 (с изменениями и дополнениями).
6. Уголовно-процессуальный кодекс РК (Особенная часть). Комментарий. - Алматы: Жет! жаргы. 2003.
7. Гинзбург А.Я., Белкин А.Р. Криминалистическая тактика. Учебник. - Алматы. ТОО «Аян Эдет», 1998.
8. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений. Автореферат дисс... к.ю.н. - М.: МГУ им. МВ. Ломоносова. 2008.
9. Тетюев СВ. Выбор педагога для участия в допросе несовершеннолетнего подозреваемого (обвиняемого) // Материалы 3-ей Международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях. - М.: Проспект, 2011.
10. Тетюев СВ. Случаи участия педагога в допросе несовершеннолетних свидетелей и потерпевших в судебном разбирательстве // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики: Сборник научных трудов кафедры уголовного процесса и криминалистики ЮУрГУ. - Челябинск, 2009.
11. Тетюев СВ. Участие педагога (психолога) в уголовном судопроизводстве Российской Федерации и Республики Беларусь Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ: материалы международной научно-практической конференции. - Челябинск: ЮУрГУ, 2009.
12. Лазарева Л. В. "специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу: Монография. - М.: ООО «Юрлитичформ», 2009.
13. Исакова Т.В. Производство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних: Автореферат дисс... к.ю.н. - Иркутск, 2009.
14. Ожегов СИ. Словарь русского языка: 70 000 слов/Под ред. НЮ. Шведовой. 22-е изд. - М.: Рус.яз., 1990.
15. Бородкина Т. И Реализация процессуального статуса специалиста на стадии предварительного расследования. -М.: Юрлитинформ», 2009.
16. Лобан И.Е., Заславский Г.И., Попов В.И. Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты. - СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002.
17. Тилеубергенов Е.М. Криминалистические проблемы использования психолого-педагогических знаний при расследовании преступлений несовершеннолетних. Автореферат дисс... к.ю.н. - Алматы, 1999.

Түйін

Кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау қажеттілігін ескеретін ювеналды сот ісінің ерекшеліктері процессуалды істерді жүргізу барысында педагогтың қатысуын қамтиды. Қылмыстық іс жүргізу заңы бойынша құқықтық мәртебе жағынан педагог маманға теңестіріледі. Мақалада ювеналды сот ісін жүргізуде педагогтың дербес құқықтық әртебесінің бекітілу жөнделігі дәлелденеді.

Resume

Peculiarities of juvenile legal proceedings, in consideration of the rights and legitimate interests of minors, including participation of the teacher in remedial actions. In the Criminal procedure Code the teacher on legal status is equated with the expert. In the article we offer to entrench independent legal status of the teacher in juvenile legal proceedings.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

ӨЛІМ ЖАЗАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМСІЗДІГІНІҢ ТАРИХИ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

СР. Буранбаева - *Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы ҚазҰПУ-ның Құқық және экономика институты*

Өлім жазасы проблемасы, діни құқықтық өмір мен өлім, жақсылық пен жамандық, қылмыс пен жаза туралы философиялық, діни, құқықтық ілімдердегі эрқашан ортақ өзекті проблемалардың бірі болған. Соңғы жылдары криминалдық қауымдастықтардың, топтардың пайда болуымен, кісі өлтірушілер мен зорлықшылардың, терроризмнің пайда болуымен, кепілге алынған адамдардың қаза болуымен ұштасқан қылмыстылық, бұл проблеманың маңыздылығын арттыра түсті. Күнде небір жантүршігерлік қылмыстарды бұқара ақпарат құралдары арқылы естіп, көп элеумет-тік, құқықтық, криминологиялық сұрақтардың төңірегінде ойлар туындайды.

Жақында ғана Талдықорған қаласында 24 жастағы жігіт жүріп жүрген қызын үйіне іздеп келгенде, кешкі уақытта үйінде болмағаны үшін «қайда жүр», - деп қызғаныштан ызаланып, қыздың эпкесі мен анасын, одан көшеге шыққанда бөтен біреуді жазықсыздан жазықсыз пышақтап кеткен. Одан қалса Теміртау қаласындағы бүкіл бір отбасын қырып кеткен кәнігі қаныпезер екі қыл-мыскер, осыдан 15 жыл, 25 жыл бұрынты 52 қызды өлтірген Чикатило, Николай Жумабаев, нарықтағы бәсекелесін ысыру, ытыстыру үшін тапсырыспен кісі өлтіртіп жатқан бизнестік бәсе-келестер. Ал, сондай қатыгездіктің ең жоғарғы шыңына жеткен 2012 жылдағы Семей қаласындағы, Алматы облысы, Қарасай ауданындағы, Қарағанды қаласындағы 4 жастағы, 5 жастағы, 8 жас-тағы жасөспірімдердің жыныстық қолсұқпаушылығына қол сұттып, ауыр зардаптарға әкеп соққан оқиғалар, Теміртау қаласында ащы суға сұлқия тойып алған отбасы отатасының, бір жарым жас-тағы нәрестесінің жылай берген дауысына шыдамай, қарақұсынан бір қойып өлтіргені тағы бар, Ақтөбе облысындаты террорлық әрекеттер, басқа да дүние жүзіндегі терактілер.

Осындай оқиғаларды көре отырып, өлім жазасын Қылмыстық кодекс нормасынан алып тастау қажеттілігі жоқ қой деген эмоциялық ой туындайды. Қылмыстық репрессия тарихына көз жүгір-тетін болсақ, негізгі өлім жазасынан бастап, неғұрлым ізгілікті балама жазаларға ауыстыру пози-циясын бірқатар мемлекеттер ұстап отыр. Өйткені, адамзат тіршілігінің басты тәжірибесінде қылмыстылықты, қоғамдағы адамгершілік көзқарас мүддесін нытайтқан күннің өзінде, тіпті өлім жазасының өзі тоқтата алмайтынына көзін жеткізді. Бірақ, небір қатыгез қылмыстардың істелге-нін көргенімізде, өлім жазасының тиімсіздігі туралы пікірімізді ұмытып та кетеміз. Мұндай қыл-мыстардан зардап шеккендер, өлім жазасын нағыз жақтаушылар болып кетеді, тіпті онша ауыр емес қылмыстың жәбірленушісі болған күннің өзінде, бұл жерде қылмыскерге деген жек көруші-лікэмоцияның қалыптасуын айтып отырмын.

Тарихтың қайсыбір өткен жылдарын еске алатын болсақ, өлім жазасы қылмыстық жазалардың негізгілерінің бірі болтаны соншалықты, адам баласының «өмір» деген құндылығы баталанбай кеткен кездер болған (Қатыгез діни нанымдар, қанды революциялар, террор, диктатура т.б.). Мысалы, Драконта заңы (б.э.д. Грециядағы VII т.), (қанға қан, жанта жан), қатыгез Талион қағи-дасын, орта тасырдағы инквизициялар (сиқыршы, бақсылардың адамның бойындағы жын-періні қутызатын азаптау, дарта асу, өртеу арқылы), атақты Каролинаның қатыгездігі (1523 ж. Германия-дағы), Бухенвальд пен Освенциумның газды пештері (Германия 1941-1945 ж.), Катывь селосын-дағы (1940 ж. КСРО интеллигент, польша офицерлерін, дін қызметкерлерін, жалпы 23 000 тұт-қынды өртеп, қырып жібергендігі туралы тарихи деректер), одан қалса XX ғасырдағы жан түрші-

герлік КСРО-ның «халық жауы» грифімен Қазақстандағы козі ашық тұлғаларымызды жермен жексен қылу фактілері тағы бар, 1930-1953 жылдар аралығын алатын болсақ, миллиондап қырыл-ған халық.

Чезария Беккария айтқан екен: «белгілі бір уақытта, белгілі бір мемлекетте қатыгез жазалар болды. Заңгер қолымен жүзеге асқан, жыртқыш аңның жанын бойына сіңірген олар, нағыз жан-түршігерлік, қанды қылмыс, адамдық емес эрекеттер жасады. Олар қарақшының немесе баласын аяусыз өлтіретін әкенің рөлін орындады», - деген. Сонда Беккария адамгершіліксіздіктің мына-дай мысалдарын келтірген: Миланда күніне алты дарга асу, адам қасапшысына адамның басын шапқаны, дарга асқаны үшін 126 ливр, қолын шапқаны үшін 30 ливр, дарга асардың алдында, аттың құйрығына байлаганы үшін 25 ливр төленген. Ресейде 20 жыл патшалық еткен патшайым Елизаветаға өлім жазасын алып тастағаны үшін, білдірген, табынған халық былай деген: «Она подала отцам народа знаменитый пример». [1] Ежелгі Қытай философы Конфуций (б.э.д. 551-479 ж.) айтқан екен: «Мемлекетті басқара отырып, адамдарды өлтірудің қажеті қанша. Егер, Сіз жақсылыққа үмтылсаңыз, соны көріп отырған халық та соған үмтылады». Конфуцийдан кейін екі мың жарыс жыл өткеннен кейін, адамзат әлі ақырындап өлім жазасынан бас тартып келеді.

Қылмыстылықтың детерминантына көз жүгіртетін болсақ, тізбекті келесі себептер бір-бірімен тығыз байланыста болу арқылы, келесідей жағдайлардың салдарынан қылмысқа бүгінгі күні де жол беріліп келеді: а) ың қылмыскер болып қалыптасуына эсер ететін қоғамдағы ортасы (отбасы, мектебі, көшесі, тұрғылықты мекен-жайындағы ауласы), б) Қайсыбір экстремалды оқиғалардың небір түрлері, қылмыс істеуге итермелейтін мінез-күлқындағы ерекшелігі, темперамент.. Бұл екі себепті байланыс, адамға байланысты пайда болып, дамымайды. Ата-ананың балаға мұрагерлік ретінде өткізген бейтарап тәрбиесінің нәтижесімен немесе керісінше дұрыс элеуметтік бағыттағы тәрбиені алған баланың, элеуметтік қолайсыз факторлар эсер ететін ортаға тап болуына байланысты қылмыскерге айналуы.

Адамды осылай қылмыскер қылып дайындап, оған өз кінәсін артқан қоғамның, ол адамның өміріне қалай қол сұғады деген сұрақтың төңірегінде сөз қоғамымыз келеді. Өлім жазасының элеуметтік негізі де жоқ. Оның бүгінге дейін қолданылып отыруының себебі де, жаңағы екі себепті байланысқа тіреліп, қоғам қылмыскерге қатыгез еріктілік артып қойып отыр. Өйткені, қылмыскерді қолдан жасап отырған қоғамның өзі, балалар үйіндегі тастанды балалар, мектеп ұясын бітіргеннен кейінгі, кепілдігі жоқ болашақ, содан кейін кәметке толмаған қылмыскер, жазасын өтеп келгеннен кейін, тағы да элеуметтік бейімделуге кепілдігі жоқ болашақ, содан кейін тағы да қоғамнан бейтарап, тыс, ығыстырылып қалған қаныпезер қылмыскер. Сонда қыл-мыскер тұлғаның қалыптасуының қайнар көзі, тағы да қоғам, элеуметтік фактор, ортасы және мінез-күлқындағы қылмыскер болуға икемді ерекшеліктер (Тұрақсыз «Мен, менмендік», ызакек-шілдік, қызбалық т.б.).

Өзіміз білеміз, 1917 жылғы қазан төңкерісінен кейінгі тергеусіз, сотсыз ату жазасы, кең тарал-ған құбылысқа айналып кеткендігін. КСРО кезінде олім жазасы бірнеше рет алынып тасталына-ды. 1917 жылдың 8 қарашасынан 1918 жылдың 21 ақпанына дейін, 1920 жылдың 17 қаңтарынан 11 мамырына дейін, 1947 жылдың 25 мамырынан 1950 жылдың қаңтарына дейін. Дегенімен, келесі құпиялы деректерге көз жүгіртетін болсақ, контрреволюциялық қылмыстар үшін трибу-налдар арқылы өлім жазасы қолданылған. Сонымен, ХХ ғасырдың 30-40 жылдары аралығында КСРО-ның «халық жауы» грифімен миллиондаған адамдарға ату жазасы тағайындалған. Одан кейінгі 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағыт миллиондар. Жалпұт Кеңес Одағы бойынша 27 миллион адам қырылған (КСРО ҰҚК деректері бойынша). Сталиндік репрессияны эшкере-легеннен кейінгі жылдарға үңілетін болсақ, КСРО-да 1962 жылдардың өзінде 2159 ресми түрдегі өлім жазасы, 1985 жылы - 790, 1988 жылы - 284. Тоқсаныншы жылдары өлім жазасына

кесілген-дердің саны 160-тан асқан жоқ, басым көпшілігінің жазасы кешірім актісімен бас бостандығынан айыру жазасына ауыстырылған.

Қылмыстық репрессияны жеңілдетуді, адам құқығын қорғауды көздейтін халықаралық ізгілік-пен айналысатын ұйымдардың қайта-қайта дабыл қағуының да арқасында болуы керек, жалпы дүние жүзіндегі біраз мемлекеттердің өлім жазасынан бас тартуы, алысқа кетпей-ақ Ресейдің өлім жазасын қолданбауға байланысты мараторий қабылдау эволюциясы Қазақстанды да айналып отпегендігін білеміз. Қазақстанның қылмыстық-құқықтық саясаты әлдеқашан 1996 жылғы 16 желтоқсандағы азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық актінің ережелеріне (БҰҰ Бас Ассамблеясының 2200 А (XXI) резолюциясы), Еуропалық мемлекеттер құрамына кір-месе де олардың 1950 жылғы адам құқығын және оның бостандықтары туралы Еуропа конвенциясының 1983 жылғы 28 сәуірдегі Старсбургте өткен сол конвенцияның №6 өлім жазасын алып тастау туралы хаттамасындағы идеясын құптайтындығын, мойындайтындығын, құқықтық Концепциялары арқылы әлдеқашан білдіріп отырған.

1993 жылы Вена қаласында өткен Адам құқықтары туралы Дүниежүзілік конференциясының қорытынды құжаттары бойынша да (Қорытынды құжат). Өлім жазасы небір ауыр қылмыстарға қан-дай қотамда болса да тағайындалды ғой (аса қатыгездікпен кісі өлтіру т.б.). Бірақ бәрібір қылмысты-лықтың деңгейі тоқтатан емес. Мысалы, КСРО-да 1956 жылдар мен 1991 жылдар аралығында өлім жазасы тағайындалса да, қылмыстылықтың деңгейі 4,5 есеге өскен. Соңты 30-40 жыл аралығында АҚШ-та өлім жазасы қолданылса да, қылмыстылықтың деңгейі 7-8 есе өскен, Ұлыбританияда 6-7 есе, Францияда 5-6 есе, Ресейде 5-6 есеге. Бұл мемлекеттерде өлім жазасы алынып тасталынды, Қазақстанда 2003 жылы мараторий қабылданып, өлім жазасының тиімді, тиімсіздігі проблемасы осы құжаттың төңірегінде шешімін тауып отыр. Сонымен, өлім жазасы болса да, болмаса да қыл-мыстылықтың деңгейі өсіп келеді. [2]

Өлім жазасын қолдану немесе қолданбау туралы ойланардан бұрын, бұл жазаның мақсатын еске алу керек. Басқа да негізгі жазалар сияқты, бұл жазаның да мақсаты - элеуметтік әділеттілік-ті қалпына келтіру. Кісі өлтіру қылмысында жәбірленушінің жағы үшін (туыстары, жақындары-на) әрине ауыр қаза екі белгілі. Сондықтан да, олар өлімге, өлім (кек алу, қанға қан) қағидасы-ның орындалуын талап етеді. Мүмкін, кек алу жәбірленуші қозғарасы бойынша, жанның күйзел-генін басатын болар, бірақ, басқа кісі өлтіру қылмысын істегендер үшін, жалпы қылмыстылық-тың деңгейінің алдын алу, тойтарудың құралы бола алмайды. Өлім жазасын қолдануды жақтау-шылар, көп жағдайда қаныпезер, қатыгез болып қалыптасқан кісі өлтіру қылмысын істеуге икем-ді, криминалды көзқрасты бойына тұрақты қалыптастырған қылмыскерлердің қылмысын тоқта-тута, үрей тугызуга, жалпы қылмыстылықтың деңгейін тоқтатуға көмектеседі дейді. Біз айтар едік, жазаның қаталдығы қылмыстылықтың деңгейін тоқтата алмайды. Криминологияның негізгі мақсаты - жаза тағайындауды көздемейді, қылмыстылықтың деңгейін қоздырушы факторлармен күресу шараларын ойластырып, қылмыстылықтың алдын алу жолдарын мақсат қылатынын біле-міз. Әзірге тергеу, яғни қылмысты ашу деңгейінің томендігінің объективті, субъективті септері тұрғанда, біз неғұрлым өлім жазасын тағайындамау жолдарын немесе жазаның балама түрлерін қарастыруымыз керек.

Жалтыз біз емес, дамытан (Англия, АҚШ, Франция) мемлекеттерінің өзінде, қылмысты ашу деңгейі 40-50% құрайды екен. Мейлі, қылмысты ашудың деңгейі жоғары болсын, мейлі жазаның қатаң түрі болған күннің өзінде, қылмыстылықтың деңгейінің түсуіне әсер етуі шамалы екен. Криминологтар о баста, қылмыстылықтың деңгейін, репрессия күшімен, жазаның қатандығымен тоқтату мүмкін емес, керісінше элеуметтік, экономикалық, адамгершілік, мәдениеттік сипаттағы терең түсінікпен ұштасқан факторларға байланысты екенін баяғыда дәлелдеп берген. Қылмысты-лық - өлім жазасы сияқты қылмыстық жазаның шамасы келмейтін, қоғамның ауруы, дерті деуге болады. Өлім жазасы қолданылған заманның өзінде, мысалы: КСРО-да 1970-1974 жылдар аралы-

ғында, орта шамамен жылына 600 мың қылмыс тіркеліп отырған. Ал, соңғы 30 жыл ішінде қыл-мыстылықтың деңгейі 3,4 есе өсіп кеткен.

Ал, Қазақстанда мараторий қабылданғаннан кейін де, қылмыстылықтың деңгейі 2006-2007 жылдары өсіп кеткен. Сонымен олім жазасын қолдану арқылы, қылмыстылықтың деңгейін тоқ-тату, өзінді алдаумен тең. 2011 жылдың қаңтар айында ҚР ҚК-нің 96-бабының 2-тармағынан өлім жазасын алып тастау фактісінің өзі, өмір бойғы жазасының негұрлым катацдығын одан әрі дәлелдеп бергендей. Қылмыстылықтың деңгейінің бірден-бір себептерінің бірі, бұрынғыдай идеал деп санауға тұратын адамгершілік эдет-гұрыптарының жоғалуынан, адамдардың қатыгездену-інен, ақшаны әдемі өмір сүрудің қайнар козі деп санау сияқты қалыптасқан себептерге байланысты, зорлық-зомбылық культі, адам өмірінің күнсыздануы, адамдық қасиеттің шектен шығушылығы, Ауганыстан, Шешен, Дағыстан соғыстары, элеуметтік теңсіздік (көлеңкелі байлар, кедейлер тобының қалыптасуы), капиталистер, олигархтар бәсекесінен туындайтын қарамақайшылықтар, бизнес-бәсекелестер, элеуметтік тұрақсыздық, тецсіздік саяси күрестің зорлық әдістері, жұмыс-сыздық, жасөспірімдер, кәмелетке толмағандар арасында кең етек жайған (түнгі клубтардағы) төменгі сапалы мәдениеттің насихатталуы, жыныстық мәдениеттің құлдырауы, есірткінің салда-рынан деградацияға ұшыраған жастар. Тіпті бостандық, жариялылық сияқты қоғамға жағымды құбылыстардың өзі, қайсыбір қылмыстардың өсуіне ықпал етіп отыр.

Екінші жақтан, ұлттық гендік қордың табиғатын анықтайтын, біріктіретін, бұзатын биология-лық факторлар. Қазақстанда миллионға жуық нашақорлар мен ішімдікке тұрақты тәуелді алкогольіктер бар. Өсу үрдісі белсенді қарқынмен келе жатқан ВИЧ (СПИД). Ұлт денсаулығына соққы беріп отырған экологиялық факторлар тағы бар. Жас ер адамдардың 20-25% ғана әскерге жарам-ды. Осыдан қалыптасатын әскердегі адамгершіліксіздіктің шексіздігі, қылмыстылықтың жасанды латенттілігінің жоғары деңгейі (әсіресе, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу қылмысы бойынша). Мұн-дай адамдар күн санап көбейіп келеді. Жылына адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төнді-ретін зорлық-зомбылық қылмыстарына жақын, қатыгездікке икемді мінез-құлық қалыптасқан тұлғалардың үрдісі 3-4 есе өскенін көрсетеді. Мұндай адамдарды өлім жазасы үрейлендірмейді. Аса қатыгездікпен қылмыс жасау жағдайында, олар өлім жазасы туралы ойламайды, қылмысы әшкереленіп, есін жиғаннан кейін тана өкінуді бастайды. Кісі өлтірушілердің 70%-нің қылмысы, тұрмыстық жанжалмен ұштасқан қылмыстар. Оларды ашудың да қажеті жоқ, анық көрініп тұра-ды. Ішімдікті ішу барысында, күйеуі басынан бір қойды, әйелі құлады, жан тапсырды. Әйелі күйеуін уландырды, басқаны ұнатып жүргені үшін, көршілер жанжалдасып, біреуінің бетіне қышқыл шашып жіберді. Экстремалдық жағдайда нерв жүйесі әлсіз типтегі, ыза-кекшіл адамдар, өз әрекетін басқара алмай қалады. Кейін біраз уақыт өткеннен кейін, қылмыстары әшкереленген-нен кейін өкінеді. Мысалы: троллейбуста итеріп жіберді, екінші адам үшін жанжалдасута сылтау табылды. Мұндай жанжалдар қаншама. Тұрмыстық жанжалда әйелін жиі соққыта жығатын ер адамдар (Қазақстанның оңтүстік оңірлік менталитет., т.б. объективті шындықтан туындайтын субъективті факторлар). Осындай туындайтын кісі өліміне әкеп соғатын зардаптар. Бұл жерде айтқымыз келіп отырғаны, тұрмыстық жанжалдан туындатан кісі өлімі мен әдейі жоспарланған кісі өлімі бірдей емес екендігін.

КСРО-да 1961 жылы зорлаудың аса ауырлатылтан мән-жайлары бойынша өлім жазасын қол-данып, екі жылдан кейін статистикалық көрсеткіштерден шошынған. Зорлау қылмысының деңге-йі екі есе өсіп кеткен. Жалғыз бұл емес, зорлаумен ұштасқан кісі өлтірудің деңгейі көтеріліп кет-кен. Сонда өлім жазасы, қылмыстың жалғыз куәгерін жойып жіберуге ыңғайлы болды деуге болады, нақтырақ кісі өлтірудің ауырлатылған мән-жайлары қылмысының деңгейі күрт көтеріліп кетеді. Өлім жазасы қылмыстылықтың деңгейін төмендетуге үрей болмай, керісінше қылмысты-лықтың криминогенділігіне әсер етіп отыр. Зорлық қылмысы бойынша, қайсыбір қатыгез қыл-мыскерлер үшін, жәбірленушінің психологиялық көзқарасы бойынша, оларға тек өлім жазасы ғана сәйкес

деп ойлайды. Мұндай қылмыскерлердің психикасы дұрыс емес, эрине сарапшы-психиатрлар бұларды есі дұрыс деп танығанымен, бұлардың тұла бойында генетикалық, биологиялық факторлармен қатар агрессиялық мінез-құлық түріндегі қатыгездік қалыптасқан. Бірақ, біз бір маньяк типті қылмыскерге өлім жазасын тағайындатанымен, екіншісі, үшіншісі... оның пайда бола береді. Сарапшылар оларды есі дұрыс емес деп танитын болса, қотамдық пікір жаппай қарсылық білдіреді. Көп жағдайда жаны күйзеліске душар болған қоғамға қауіпті адамдардың, сыртқы көрінісі өте салмақты болады екен. Ал, «осындай адамдарды неге есі дұрыс емес деп танысындар», - деген жаппай қарсылық пікір, психиатрияға жақын емес адамдарда пайда болады (әсіресе жәбірленуші тарапынан).

Криминологтар мынадай құбылысты баяғыда байқаған. Бірінші ең қатаң заң қабылдап, оны өте белсенді, тіпті өлім жазасына шейін қолданады, содан соң қылмыстылықтың деңгейінің түс-пегенін байқаған олар, қылмыстық репрессияның негүрлым томен санкциясына шейін түсіреді. Соңында ол заңды алып тастайды, немесе басқа заңға ауыстырады. Мысалы, 1938 ж. социалистік меншікті ұсақ мөлшерде ұрлағаны үшін өлім жазасы қолданылды. Басында бұл заң белсенді қолданылды, кейін 1947 жылы өлім жазасынсыз да 25 жылдық бас бостандығынан айыру сияқты қатаң жазалардың бірі болды, 1960 жылы ұрлау үшін санкцияның мөлшері төмендеді. 1961 жылы аса ірі мөлшерде ұрлағаны үшін өлім жазасы енгізілді. Одан кейінгі жылдары бұл қылмыстар үшін санкцияның мөлшері төмендеді. [3] Бүгінгі күнгі 1997 жылы 16 шілдеде қабылданған, 1998 жылдың 1 қаңтарында заңды күшіне енген қылмыстық заңымыз, мемлекеттік, жекеменшікті ұрлау деп бөлмегенімен, бәрібір бұл қылмыстар үшін негүрлым ауыр жаза (ұйымдасқан топпен, ірі мөлшерде жасалса) деген аса ауырлатылған мән-жайлары бойынша 15 жыл бас бостандығынан айырудан аспайды. Жазаның мөлшерінің деңгейінің төмендеуі, қылмыстылықтың деңгейінің түсуінен емес, керісінше ұрлау қылмысы әрқашан да көп таралған, өсу темпі жыл сайын көтеріліп келетін қылмыс болғандықтан, бәрібір де жаза қаншалықты қатаң болса да, тиімсіздігіне келіп тірелгенін дәлелдеп тұр, түзеу мекемелеріндегі сотталғандардың санының күрт өсуіне әкеліп соғады. Нағыз себебі санкцияның тиімсіздігі емес, қылмыстылықтың деңгейінің негізгі детерминантында, ол дегеніміз қоғамдағы элеуметтік-экономикалық жағдайдың қолайсыздығы.

1960 жылдары аса ірі мөлшерде пара алғаны үшін өлім жазасы тағайындалған. Бұл қылмыстың кең таралғанына қарамастан, өлім жазасы алынып тасталынды. Өйткені, мұндай теріс құбылыстың пайда болып, етек жаюына бірден бір қоздырушы элеуметтік-экономикалық фактор. 1940-1960 жылдары стандартқа сәйкес емес, сапасыз өнім шығарғаны үшін директорлар мен бас инженерлерді қылмыстық жауаптылыққа тарту заңы қолданылған. Бұған қарамастан барлық өндірістер сапасыз өнім шығарған. Заңды алып тастауға тура келді. Қылмыстық репрессияның таты да шамасы келмеді, тіпті социалист! ұйымдасқан экономикасы бар мемлекет болса да. [4] Бүгінгі күні, көптеген экономикалық қызмет саласындаты қоғамға қауіпті әрекеттер декриминализацияланған. Халықаралық деңгейде белсенді қарқынмен етек жайып бара жатқан қылмыстардың қайсыбіреуі криминализацияланса, қайсыбіреуі қылмыстық-құқықтық диспозиция тілімен кең талқыланған. Мысалы, 233 бап-терроризм, 233-1 бап-терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жариялы түрде шақыру, 233-2 бап - террористік топ құру, отан басшылық ету және оның қызметіне қатысу, 233-3 бап - экстремизмді немесе террористік қызметті қаржыландыру, есірткі заттардың және жүйкеге әсер ететін заттардың заңсыз айналымымен ұштасқан қылмыстар бойынша (59-264 баптар), яғни халықтың денсаулығына жаппай қауіп төндіретін әрекеттердің барлығы криминализацияланған.

ҚР ҚК-не көптеген жаңа жазалар енгізілді (қамау, қоғамдық жұмыстарға тарту, өмір бойғы бас бостандығынан айыру) сияқты негүрлым қатаң жазалар, 20 жылға дейінгі бас бостандығынан айыру, жазалар жиынтығы бойынша 25 жыл, үкімдер жиынтығы бойынша 30 жыл сияқты өлім жазасын ауыстыруға тең келетін жазаларды, элеуметтік әділеттілікті

орнатудың бір көрінісі деп түсінуге болады. Бірақ, бұған қарамастан, қылмыстылықтың жалпы деңгейі түсіп отыр,

Сонда да, қорытынды біреу-ақ, қылмыстық репрессия, әсіресе өлім жазасы - қылмыстылықтың деңгейін анықтай алмайды. В.Е. Гулиевтің ойынша, барлық қасақана қылмыстар өлім жазасы-мен жазалануы керек дейді. Ол былай деп айтады: «Соразмерность наказания преступлений держит под контролем и относительно ограничивает убийств, их число и характер». Және де айтады, кісі өлтіру үшін жазаны «қатаңдату» көздеп отырып былай дейді: «...докажите другое, что либерализация наказания за преступления против жизни сокращает их число...». [5] Бұл жерде ештеңені дәлелдеудің қажеті жоқ және онда жазаның сәйкестігінің қажеті не. Өйткені, бүгінгі күнгі қылмыстық заңымыз бүгінгі заман талабына, өмір ағымына сәйкес. 2011 жылғы 11, 18, 28 қаңтардағы N385-IV, 393-IV, 402-IV Заңдарымен көзделген толықтырулар мен өзгертулерді қарайтын болсақ, ҚР Қылмыстық кодексіндегі баптардың басым көпшілігі (214 бап өзгеріске ұшыраған) ізгілену саясатына қарай бет бұрған, соның бір айғағы 96 баптың 2-тармағынан (кісі өлтірудің ауырлатылған мән-жайлары бойынша) өлім жазасының алынып тасталуы.

Бұл жерде либерализация да, жазаның қатаңдығы да қылмыстылықтың деңгейіне эсер етіп тұрған жоқ, керісінше тағы да қайталап айта беретін көптеген әлеуметтік-экономикалық, идеоло-гиялық, адамгершілік, мәдени факторларға тәуелді біріккен эрекетке треліп тұр. Қылмыстылықтың деңгейі, өлім жазасын алып тастағаннан кейін өспей, басқа жоғарыдағы айтылған себептерге байланысты болып отыр. Өлім жазасын жақтаушылар, Қазақстанға элі ерте, батысқа еліктеуге болмайды, ондай деңгейге жеткен жокпыз деп, бүгін де, эрі болашақтағы 10 жылда да айтуы мүмкін. Қылмыскердің қолынан жауыздықты, зорлық-зомбылықты көріп, қаза тапқан жәбірлену-шінің жағының, туыстарының, оны қолдайтын қоғамның эмоцияға берілген көзқарасы бойынша, өлім жазасы керек деп айтады. Олар бір қаскүнемдік төңірегінде талап қояды, ал кең мағынада талқылайтын болсақ, өлім жазасы қылмыстылықты тоқтатады ма. Өйткені олар қайғыға батып, ыстық кезінде, өлім жазасының керектігін айтып тұр. Бұл сұраққа теріс эмоцияға берілмеген, зерттеуші компетентті криминолог қана жауап бере алады.

Ал заңгер ызаға берілген қоғамдық пікірдің артынан ілесе бермейді, ол қылмыскер тұлғаның микро, макро ортасын, ерекшеліктерін, тиімді, тиімсіздігіне түйін жасаған, криминологтың пікірін ескереді. Қоғам тиісті деңгейде ақпараттандырылмауы мүмкін екендігін де ескеру керек. 1937 жылғы «халық жауы» деген лақапқа еріп кеткен көршісін, ауылдасын, жерлесін ұстап беруге жәрдемдескен, халық жауының тұқымымен, балашағасымен араласпай қойған қоғамды еске ала-йық. Бүркемелі саясаткерлердің саясатының салдарынан, Қытай шекарасының ар жағында қалып қойған қазақтардың, бүгінгі күнгі ұрпағының туған жеріне қайта оралуынан туындаған қоғамдық пікір, тарихты дұрыс білмейтін ұрпақтың «жергілікті», «қытай», «монгол» қазағы деп бөлінетін антипатиялық көзқарасы. Тағы да басым көпшілігі, дұрыс ақпараттандырылмаған қоғамдық пікірге ілескен қалың халық. Қылмыстық заң тек қана таза құқықтық идеяларға жол береді. Сондықтан, адамға өмірді Құдай берсе, Құдай алады. Біз бұл жерде өлім жазасын діни көзқарас арқы-лы жоққа шығаруды көздеп тұрған жоқпыз, тек Қазақстан халқының үштен бір бөлігі дінге нану-шылар, бұл да қотамдық пікір дегіміз келеді.

Көп жағдайда құқық қорғау органдарындаты қызметкерлер, өлім жазасын қолдайды. Бұл жерде олар өлім жазасының үрейінің тиімділігі туралы көзқарас бойынша емес, жалпы «психоло-гиялық аффект» қалыптасқан. Өйткені, олар үшін кәнігі қылмыскерді ұстап, сотқа дейін қылмысын ашудың өзі үлкен қажырлықты қажет етеді. Сондықтан, мұндай нәтижеге жеткен олардың барлығы болмаса да, қылмыстылықтың деңгейіне эсер ететін себептілікті басым көпшілігі кең талқылауды ескерусіз-ақ, мұндай қылмыскерлерге өлім жазасы керек деген көзқараспен шектеле-ді. Сот тәжірибсінде өлім жазасына қатысы жоқ адамдардың қылмыскер деп танылып, сот қателі-гі болған кездер де болды емес пе. Кінәсіздік презумпциясы болған күннің өзінде де, айыптыға қатысты күмәнділікті

талқылау сот тәжірибесінде кездескен. Бұл жерде 1986 жылғы Қазақстанда-ғы желтоқсан оқиғасы өз алдына бөлек құбылыс деп есептеуге болады.

Ол сот тәжірибесіне қатысты да емес, бүркемелі саясаткерлердің қолымен жасалған заман қатесінен туындаған, заң қатесі.

Өлім жазасын жақтаушылар АҚШ және басқа да мемлекеттерге жүгінуі мүмкін. Бірақ, АҚШ-тың 12 штатында өлім жазасы қолданылмайды. Бүкіл мемлекет бойынша жылына орта шамамен 14 адамға өлім жазасы қолданылады екен.

20 жыл ішінде Монтана, Вайоминг, Пенсильванияда бір-бірден ғана өлім жазасы қолданыл-ған. 1987 жыл мен 1992 жылдар аралығында АҚШ-та тек 7 сотталғанда өлім жазасы қолданыл-ған. Өлім жазасының 85% оңтүстік штаттар құрайды екен, және өлім жазасына тағайындалған-дардың басым көпшілігі негр тектілер екен. Өлім жазасының әділдігі мен заңдылығының тексері-луінің ұзақтығы соншалықты, өлім жазасы үкімінің орындалуын бүгінгі күнге дейін күтіп отырған адамдардың саны 3 мыңнан асып жығылады екен. Штат губернаторлары кешірім актісін кеңі-нен қолданады. Мысалы, Калифорния штатында соңғы 20 жыл ішінде 448 өлім жазасының төрте-уі ғана орыдалған. Әрине, АҚШ-қа еліктеуді жөн көріп отырған жоқпыз. Өйткені, юрисдикция-мыздың өзі де сәйкес емес. (АҚШ-англ-американдық бағытта, біз романо-германдық). 35 мемле-кеттің заңы өлім жазасын тіпті қолданбайды (ФРГ, Австрия, Франция т.б.). 18 мемлекетте өлім жазасы тек сотые жағдайында ғана қолданылады. 26 мемлекетте өлім жазасы бар, бірақ тәжірибе-де орындалуы жоқ. Соның бірі - Қазақстан, Ресей. [6]

2003 жылдан бастап, өлім жазасының баламасы ретінде өмір бойғы бас бостандығынан айыру жазасының қолданылу тәжірибесі басталды. Біреулер сотталғандарды босқа асырау арқылы, мемлекет тарапынан қаншама есебі жоқ шығын шығарып жатырмыз десе, ал, үшінші пікір сотталған-дар тарапынан, әйтеуір бір күні бостандыққа шығуына үміт бар дейді. Мысалы, біздің қылмыс-тық заңда ол вариант 25 жылдық жазасын отегеннен кейін, түзеу мекемесі тарапынан қоғамта қауіпті еместігі туралы және денсаулығының мүшкіл жағдайына байланысты мәліметтеме болған кезде ғана мүмкін. Біздің қылмыстық заңымыздағы өмір бойғы бас бостандығынан айыру, өлім жазасының балама түрі ғана емес, әрі негізгі жаза ретінде де орын алған. Қылмыскер үшін бәрі-нен де ауыр жаза қайғы-қасіретке батып, шын жүректен өкінуінде емес пе. Адамгершілікті аңса-татын, рухани зардапқа тап болады, жаны күйзеліп, сазайын тартады. Түрме, азаптау орны бол-мау керек. Түрме қылмыскердің жаны күйзеліп, шын өкінетін орны болу керек.

Ф.М. Достоевский өкінуді «Преступление и наказание» деген еңбегінде солай түсіндірген: «Раскаявшийся он может обратиться к Богу и подчинить всю оставшуюся жизнь Добру. Он мог бы делать добро людям, трудясь им во благо. Все заработанное в местах лишения свободы он может отдавать близким родственникам жертвы, нищим, убогим, голодным, больным. Но для этого ему надо дать возможность трудиться, учиться, молиться и размышлять», - деп. [7]

ТМД деңгейінде де өлім жазасын қолдану тәжірибесін азайту мәселесі көтерілген, оған куә: 1995 жылы Минскте өткен «О правах и основных свободах человека» конвенциясы. Осы құжат-тың 2 бабында мынадай сөздер келтірілген: «Смертная казнь пока она не отменена, может применяться только по приговору суда за особо тяжкие преступления - и устанавливается запрет на применение смертной казни за преступления совершенные до достижения восемнадцатилетнего возраста, и как правило в отношении женщин» (к беременным женщинам-категорический). Еуропа Одағына мүше болып кірмекші болған мемлекеттер, өлім жазасынан бас тарту керек және сол Одаққа кірудің бір дәлелді шарты ретінде «О защите прав человека и основных свобод» атты Еуропа конвенциясының №6 хаттамасын ратификациялауға дайын екенін білдіру керек деген. Ол №6 хаттамада былай делінген: «Өлім жазасын орындауға мараторий қабылданған кун-нен бастап, бейбіт уақытта өлім жазасы қолданылмайды. Тек қана сотые уақытында немесе соғыс қауіпін туғызатын арандату әрекеттері бойынша заңмен көзделген жазалармен ескерілген жағдай-ларда ғана қолданылуы мүмкін», - деп.

Бұл жерде саналы дайындық туралы, ал ратификациялауды жеңіл ойға айналдыру туралы айтып тұрған жоқпыз. Ал, қайсыбір мемлекеттер осы N6 хаттаманы ратификацияламай-ақ өлім жазасының орындалмауының мораторийін қолданып отыр. Мысалы: Ұлыбритания 1964 жылдан бері, Албания - 1995, Кипр - 1962, Түркия - 1984 жылдан бері өлім жазасының орындалмау мораторий, бар, бірақКБ хаттамаға элі қол қойылмаған.

Сонда N6 хаттаманы ратификациялауға дайын екендігін, Еуропа Одағына кірудің шарты ретінде мойындайтындарын баяғыда-ақ білдіріп қойған.

Халықаралық келісімшарттар көп жағдайда ұсынысты сипатта болатынын білеміз. Біз бірден өлім жазасынан бас тарта алмаймыз, ол бірнеше кезеңмен қарастырылуы керек. Өлім жазасынан бас тартатын мемлекет міндетті түрде келесі тәртіптегі деңгейде ойлануды талдау керек, ұлттық мүддеге, құқықтық тәртіп жағдайына, ұлттық дәстүрімізге, тіпті халықтың құқықтық санасына сәйкес пе - деген бағытта ат салысуымыз керек. Өлім жазасы адамның ең маңызды құқығы - өмір сүру құқығына қарсы бағытталған кек алушылық пен әділеттілікті орнатудың шарасы деп түсіндіріледі. Аса ауыр қылмыс істегені үшін, тағайындалатын ерекше жаза түріндегі өлім жазасына кесілген адамға міндетті түрде кешірім актісі арқылы өтініш жасау құқығы ҚР Конституциясының 15 бабында да көзделген. ҚР Президентінің 2002 жылғы сәуір айындағы халыққа жол-дауында да айтылған: «...өлім жазасына мораторий енгізуден бастап, тіпті заңнан алып тастауды жоғары жауаптылықпен қарастыру. зерттеу керек», - деп. [8]

2006 жылы. АҚШ-та сауалнама жүргізгенде. респонденттердің 77% өлім жазасын қолдамаған, Литвада 75%, Қазақстанда 70%, Ресейде 70% т.о. (ҚР ІІМ аппараты). Бүгінгі күні ТМД бойынша, жалпы қылмыстылықтың деңгейімен алғанда, өлім жазасына кесілгендер, сотталғандарға шаққанда 1% құрайды екен. Бүгінгі күні дүние жүзіндегі 84 мемлекет өлім жазасынан бас тартқан, 32 мемлекетте мораторий бар. 74 мемлекетте өлім жазасы қылмыстық жаза ретінде орын алып отыр, соның бірі - Қазақстан. ҚР ИМ алдынала тергеу бөлімінің қызметкерлері өз ойларын былай тұжырымдайды: «Бұл жолдан көптеген мемлекеттер өтті, ешқайсысында өлім жазасын алып тастау салдарынан, қылмыстылықпен күресудің қиындық тудыратын проблемалары болған жоқ», - деп,

Мораторийді құқықорғаушылар да дүние жүзілік статистикаға жүгіне отырып, жақтайды, өйткені мұндай үкімдердің 10% қате болып шығады екен. Алматы-Хельсинки комитетінің төрайыты Нинель Фокина айтқан: «Осыдан бірнеше жыл бұрын өлім жазасына мораторий қабылдау утопия болса, ал бүгін бұл проблеманың шешімін шын жүзеге асыруға толық мүмкіндік туды», - деп. Құқықорғаушылардың ойы бойынша, өмір бойғы бас бостандығынан айыру жазасын, өлім жазасын ауыстыратын жаза емес, жазамен теңелмейтін, одан да ауыр жаза деп есептейді. Мораторий-ді тағдыр шешетін саяси шешім ретінде қарастыра отырып, оны Конституция қабылдағанмен теңелту керек деп есептейміз. Ал, Қостанай облыстық қылмыстық атқару жүйесінің қызметкерлері бүгінгі жағдайда өлім жазасын ауыстыруға дайын емес екендігімізді айтқан. Зерттеуші ғалым-дар сотталғандардың арасында сауалнама жүргізгенде, олардың 90% өлім жазасын қолдамаған. Халықаралық құқықорғаушылардың пікірі бойынша: «Мемлекетте өлім жазасын жүзеге асыру арқылы қылмыскерден кек алу жолын жібермеу керек», - дейді.

ҚР Президентінің жанындағы кешіру комиссиясының төрағасы, сенат парламенті төрағасының кеңесшісі Зинаида Федтова 2003 жылы айқан: «Өлім жазасын ауыстыру маңызды саяси қадам. Сондықтан өмір бойғы бас бостандығынан айыруға сотталғандарды ұстауға қолайлы құқықтық база орнату керек, бар базаны өзгерту керек», - деп. Мемлекетіміз тәуелсіздік тізгінін қолына алғалы бері бүгінгі күнгі құқықтық жүйені жариялылықтың негізгі бағытына сәйкес қалыптастыруда белсенді қадам жасады. Әсіресе, қылмыстық құқық, қылмыстық-атқару, қыл-мыстық іс жүргізу жүйесінде белсенді өзгерістердің басымы, ізгілік адымын көрсетіп отыр. Қыл-мыстық-атқару жүйесінің Әділет министрлігінің қарамағында болуының өзін халықаралық нормалар мен стандарттарға жақындағанымызды білдіреді.

1. Номоконов В.А. *Преступное поведение: дтерменизм и ответственность* - Владивосток, 1999 г.
2. Лунеев В.В. *Тенденции преступности: мировые, региональные. Государство и право* - 2003 N4 с. 78-81.
3. Никонов В.А. *Преступность и репрессия: опыт использования методов математической статистики.* - СПб, 2006 г.
4. Антонян Ю.М. *Преступления, совершаемые с особой жестокостью.* 7 *Государство и право* 2002 г. N97 с. 762-70.
5. Чечель Г.Л. *Жестокий способ совершения преступлений: уголовно-правовые и криминологические аспекты.* - Москва, 2005 г.
6. *Актуальные проблемы борьбы с рецидивной преступностью.* 7 *Отв. ред. Стумбина Э.Я.* - Рига, 1999 г.
7. Антонян Ю.М. *Криминальная психиатрия как частная криминологическая теория* 7 *Государство и право.* 2001 г. N10 с. 44-51.
8. Назарбаев Н.А. *Қазақстан халқына жолдау.* 2002.

Резюме

В данной статье дается историческое и уголовно-правовое обоснование вопросам, не эффективности применения смертной казни в условиях правового государства.

Summary

This article provides a historical and. Reqol basis for the qriminal matter, not the effectiveness of the death penaltu in law.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДЪЯВЛЕНИЯ И РАССМОТРЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА ПО ДЕЛАМ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ

Е.Н. Грек - *ст. преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин КазНПУ им. Абая*

Универсальным средством судебной защиты прав, свобод и законных интересов потерпевшего является гражданский иск, заявляемый в случаях, когда преступлением причинен материальный ущерб или моральный вред. В результате происходит слияние в одном лице двух процессуальных фигур - потерпевшего и гражданского истца.

Объединение в одном судопроизводстве гражданского иска и уголовного обвинения имеет под собой серьезные основания. В теории уголовного процесса это подтверждается тем, что: гражданский иск - это способ удовлетворения интересов потерпевшего, ставшего «жертвой противоправных действий», в связи с чем, государство должно прийти ему на помощь. [1, с. 45]

Этапом, ознаменовавшим решение вопроса о возможности компенсации морального вреда в денежном выражении в нашей Республике, явилось принятие 24 апреля 1992 г. Пленумом Верховного Суда РК постановления №2 «О практике применения законодательства, регламентирующего права и обязанности лиц, потерпевших от преступлений» [2, с. 3-8]. В данном постановлении Пленум дал разъяснение о праве потерпевшего на предъявление требования о компенсации морального вреда в денежном выражении и признании его в таком случае гражданским истцом.

Таким образом, Верховный Суд РК еще до принятия ГК РК и УПК РК сориентировал правоприменительную практику на возможность предъявления лицами, понесшими от преступления как имущественный и физический, так и моральный вред, исковых требований в возмещение имущественного и морального вреда в денежной форме.

Уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан, предоставляя потерпевшему, в том числе и по делам частного обвинения право на предъявление

гражданского иска, устанавливает, что при рассмотрении данной категории дел вопросы предъявления, рассмотрения гражданских исков регулируются главой 20 УПК.

Рассмотрение гражданского иска вместе с уголовным делом в порядке, предусмотренном УПК РК, является гарантией своевременной защиты прав и законных интересов лиц, которым преступлением или *запрещенным* уголовным законом деянием невменяемых причинен моральный, физический или имущественный вред. В этой связи судами при рассмотрении уголовных дел должно обеспечиваться правильное разрешение предъявленных гражданских исков с соблюдением требований материального и процессуального законов.

Регулируя поведение участников уголовного судопроизводства, институт гражданского иска в уголовном процесс - является уголовно-процессуальным институтом. В то же время, определяя поведение участников спора о праве гражданском, институт гражданского иска в уголовном процессе включает в себя черты гражданско-процессуального метода регулирования. Таким образом, он является комплексным правовым институтом, соединяющим в одном производстве дело о преступлении (уголовное дело) и дело о возмещении вреда (гражданское дело). Это дает очевидные преимущества как с точки зрения организации подготовки к рассмотрению и самого рассмотрения, так и с точки зрения защиты законных интересов гражданского или юридического лица, пострадавших от преступления. Исключается необходимость дважды - в уголовном и гражданском процессе - отстаивать права и интересы, нарушенные преступлением, платить государственную пошлину по гражданскому делу, а самое главное - доказывать обоснованность своих исковых претензий по правилам гражданского судопроизводства, где бремя такого доказывания возлагается на истца. Доказывание же гражданского иска, предъявленного по уголовному делу, осуществляется по правилам, предусмотренным УПК РК. Это значит, что бремя такого доказывания лежит на том, в чьем производстве находится уголовное дело на стадии предварительного расследования.

Таким образом, гражданский иск в уголовном деле - это требование о возмещении имущественного вреда, причиненного преступлением, заявленное в уголовном процессе лицом, которому причинен такой ущерб, или его представителем, а также требование о компенсации морального вреда. Основанием предъявления гражданского иска являются сведения, которые позволяют сделать предположение о преступном причинении вреда, а также о характере вреда, причиненного потерпевшему преступлением. [3, с. 167]

Подсудность гражданского иска, вытекающего из уголовного дела, определяется подсудностью уголовного дела, в котором он предъявлен (ч.4 ст. 162 УПК РК). Предъявление гражданского иска возможно при отсутствии вступивших в законную силу решений по аналогичному иску об удовлетворении требований, прекращении производства в рамках гражданского процесса, а также мирового соглашения в рамках уголовного процесса.

Гражданский иск может быть заявлен в уголовном процессе только в том случае, если вред, возмещение которого требует истец, причинен преступлением. Если выносится оправдательный приговор в связи с отсутствием события преступления или же непричастности обвиняемого к совершению преступления, то суд отказывает в удовлетворении гражданского иска. В остальных случаях иск остается без рассмотрения. Оставление судом гражданского иска без рассмотрения не препятствует последующему его предъявлению и рассмотрению в порядке гражданского судопроизводства. [4, с. 93]

Соединение гражданского иска с уголовным делом облегчает установление оснований для удовлетворения (отказа) в гражданском иске, дает возможность суду в одном судебном разбирательстве решить вопросы уголовного дела и гражданского иска, избавляет потерпевшего и свидетелей от явки в суд сначала по уголовному, а потом по гражданскому делу. [5, с. 107]

Признанию частного обвинителя гражданским истцом должно предшествовать предъявление им гражданского иска.

Согласно ст. 77 УПК РК гражданский истец в уголовном судопроизводстве - это физическое или юридическое лицо, в отношении которого имеются достаточные основания полагать, что непосредственно преступлением ему причинен имущественный

ущерб, предъявившее требования о его возмещении. Гражданский истец может предъявить иск и для имущественной компенсации морального вреда.

Гражданский иск в уголовном деле может быть заявлен и прокурором, если этого требует

охрана интересов и законных прав граждан, не имеющих самостоятельной возможности осуществить своё право на защиту, а также охрана государственных и общественных интересов.

Гражданским истцом может быть только собственник или законный владелец утраченного или поврежденного в результате преступных действий имущества.

С момента признания лица гражданским истцом оно становится участником уголовного судопроизводства со стороны обвинения и приобретает права стороны в связи с участием в деле для поддержания предъявленного им гражданского иска. [5, с. 107]

Гражданский иск может быть предъявлен в любое время с момента возбуждения уголовного дела, но до начала судебного следствия, как при оконченном, так и при неоконченном преступлении, либо запрещенным уголовным законом деянием невменяемого, а также когда обвиняемый не установлен.[6]

Гражданские иски могут быть предъявлены только в письменной форме, т. е. путем составления искового заявления, в котором должно быть указано, по какому уголовному делу, кто, к кому предъявляет гражданский иск; суть нарушения или угрозы нарушения прав, свобод или законных интересов истца и его исковые требования; обстоятельства, на которых истец основывает свои требования, и доказательства, подтверждающие эти обстоятельства; цена иска, если иск подлежит оценке; перечень прилагаемых к заявлению документов. В заявлении могут быть указаны и иные сведения, имеющие значение для разрешения спора, а также изложены ходатайства истца.

Исковое заявление должно представляться с приложением копий по числу лиц, указанных в нем в качестве гражданских ответчиков.

Просьба о рассмотрении гражданского иска может быть изложена также в самой жалобе о возбуждении дела частного обвинения (ст. 390 УПК).

Поскольку многие права гражданского истца (частного обвинителя) и средства их обеспечения аналогичны правам потерпевшего, остановимся только на специфических правах гражданского истца и их гарантиях.

К числу таковых можно отнести, например, право отказаться от предъявленного гражданского иска. Данное право указано в ст. 168 УПК РК. Порядок его реализации следующий. Гражданский истец должен быть поставлен в известность о том, что он в любой момент до удаления суда в совещательную комнату вправе заявить об отказе от своих исковых требований. Своевременное разъяснение истцу последствий такого отказа, т.е. что он влечет за собой прекращение производства по иску и невозможность его повторного заявления, в том числе и в порядке гражданского судопроизводства, необходимо, по нашему мнению, для обеспечения его интересов. Реализация данного права зависит только от усмотрения гражданского истца. Суд в данном случае обязан согласиться с его мнением и принять соответствующее решение (т.е. прекратить производство по гражданскому иску). Однако в обязанность суда входит не только разъяснение последствий отказа от иска, но и выяснение того, было ли такое заявление гражданского истца добровольным. Согласно ч. 6 ст. 168 УПК РК орган, ведущий уголовный процесс, не принимает отказа гражданского истца от иска, если эти действия противоречат закону или нарушают чьи-либо права и охраняемые законом интересы, о чем выносит мотивированное постановление.

Такая гарантия защиты прав гражданского истца необходима в любой форме судопроизводства. Но особое значение Она приобретает в уголовном судопроизводстве, поскольку от решения истца, который в большинстве случаев является также потерпевшим по уголовному делу, может зависеть продолжение уголовного судопроизводства. [7, 81-84]

В ч. 5 ст. 391 УПК РК предусматривается возможность примирения сторон по делам частного обвинения. В случае заявления о примирении гражданским истцом (частным обвинителем), производство по делу по постановлению судьи прекращается на основании пункта 6 ч. первой ст. 37 УПК.

Гарантией прав потерпевших по делам частного обвинения, которым преступлением причинен имущественный либо моральный вред, является установленная уголовно-процессуальным законом возможность заявления и поддержания исковых требований прокурором, однако, только в тех случаях, когда прокурор возбуждает производство по делу частного обвинения и при отсутствии жалобы потерпевшего, если деяние затрагивает интересы лица, находящегося в беспомощном или зависимом состоянии либо по другим причинам не способного самостоятельно воспользоваться принадлежащими ему правами (ч. 2 ст. 33 УПК).

В соответствии с ч. 4 ст. 319 УПК РК, суд рассматривает гражданский иск независимо от явки гражданского истца или его представителя, если исковые требования поддерживает прокурор.

Что касается обязанностей гражданского истца (частного обвинителя), то они совпадают с обязанностями, предусмотренными законом для потерпевшего (ч. 8 ст. 75 УПК) за некоторым исключением.

В соответствии с Нормативным постановлением Верховного Суда РК от 20 июня 2005 г. №1 «О рассмотрении гражданского иска в уголовном процессе» [6] бремя доказывания по гражданскому иску по делам частного обвинения в соответствии со ст. 392 УПК возлагается на гражданских истцов (частных обвинителей), которые должны представить суду соответствующие доказательства, необходимые для защиты их прав в связи с причинением имущественного ущерба или морального вреда, а при невозможности сообщить судье, где они находятся, и ходатайствовать об их получении. Функция суда в данном случае заключается в оказании содействия частному обвинителю в собирании доказательств по гражданскому иску.

В случае если потерпевшим по делам частного обвинения не заявлен иск в уголовном процессе, либо судом иск оставлен без рассмотрения, иск может быть предъявлен в порядке гражданского судопроизводства.

Отказ суда от принятия гражданского иска под предлогом целесообразности его рассмотрения в гражданском процессе не допускается.

Исследование вопросов, связанных с процессуальным статусом частного обвинителя и лица, привлекаемого по жалобе частного обвинения, приводят к выводу о том, что некоторые из них, играющие важную роль в обеспечении прав и законных интересов этих участников судопроизводства, законодателем урегулированы либо не полностью, либо противоречиво, либо вовсе не предусмотрены. Эти недостатки закона особенно ярко проявлены при регламентации гражданского иска по делам этой категории. Так, ч. 3 ст. 390 УПК и п. 4 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О рассмотрении гражданского иска в уголовном процессе» предусматривают, что жалоба частного обвинения «может содержать также просьбу о рассмотрении гражданского иска», в соответствии с п. 20 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 25 декабря 2006 г. №13 «О судебной практике по делам частного обвинения»: «При рассмотрении дел частного обвинения вопросы предъявления, рассмотрения гражданских исков регулируются главой 20 УПК». Однако ч. 2 ст. 163 Главы 20 УПК РК устанавливает: «Гражданский иск предъявляется в письменной форме». Из этого следует, что гражданский иск по делам частного обвинения должен предъявляться в виде отдельного документа - гражданского иска. В этой связи в целях исключения противоречия между ч. 3 ст. 390 УПК РК и указанных Нормативных постановлений, представляется необходимым дополнить п. 20 Нормативного постановления «О судебной практике по делам частного обвинения»: и изложить его в следующей редакции: «20. При рассмотрении дел частного обвинения вопросы предъявления, рассмотрения гражданских исков регулируются главой 20 УПК за исключением положением, предусмотренных Главой 45 УПК».

В этой связи следует также указать, что нормы Главы 45 УПК РК не реализуют в полной мере требования ч. 2 ст. 114 УПК РК, предусматривающей, что «орган, ведущий уголовный процесс, должен разъяснять каждому лицу, участвующему в производстве по уголовному делу, принадлежащие ему права и возложенные на него обязанности». В соответствии с ч. 5 ст. 390 УПК РК, судом подлежат разъяснению права, предусмотренные ст. 76 и ч.ч. 4 и 6 ст. 392 УПК РК. Однако при этом закон упускает о том, что в случае

предъявления частным обвинителем исковых требований, что предоставлено ему ч. 3 ст. 390 УПК РК, судья должен разъяснить ему права гражданского истца, предусмотренные ст. 77 УПК РК, а обвиняемому - права гражданского ответчика, предусмотренные ст. 78 УПК РК.

1. Чельцов М. А. *Гражданский иск в уголовном процессе*. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945.

2. Пленум Верховного суда Республики Казахстан. *О практике применения законодательства, регламентирующего права и обязанности лиц, потерпевших от преступлений: Постановление от 24 апреля 1992 года №2 // Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда Республики Казахстан, (1992-2002 годы)*. - Алматы: Норма-К, 2003.

3. Радченко В.И., Томин В.Т., Поляков М.П. *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РФ*. - М., 2006.

4. *Уголовный процесс. Учебник/ Под ред. К.Ф. Гуценко*. - М.: «Зерцало», 2005.

5. Лупинская П. *Уголовно-процессуальное право Российской Федерации*. - М., 2003.

6. Верховный Суд Республики Казахстан. *О рассмотрении гражданского иска в уголовном процессе: Нормативное постановление от 20 июня 2005 года №1 // «Казахстанская правда» от 14 июля 2005 г. №186-187 (24796-24797)*.

7. Волколуп О.В Чупикин Ю.Б. *Гарантии прав участников уголовного судопроизводства Российской Федерации: Учеб. пособие. 2-е изд., испр. и дополн.* — Краснодар: Кубанский государственный университет, 2005.

Түйін

Бұл мақалада жеке айыптау ісгері бойынша азаматтық талап арызды беру ерекшеліктері қарастырылған.

Summary

The article dedicated to reasons for separation private prosecution cases.

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ДОПУСТИМОСТИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, ПОЛУЧЕННЫЕ ДО ВОЗБУЖДЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА

Т.Л. Шамурзаев - к.ю.н., зав. кафедрой Уголовного процесса и криминалистики
Кыргызско-Российского Славянского Университета

Вопросы, связанные с допустимостью доказательств полученных до возбуждения уголовного дела являются актуальными в теории и практики уголовного процесса. В Конституции Кыргызской Республики сказано: «Доказательства, добытые с нарушением закона, не могут быть использованы для обоснования обвинения и вынесения судебного акта».¹

Уголовно-процессуальная деятельность в Кыргызской Республике, как и во многих постсоветских государствах, а также в Испании, Швейцарии и Греции, начинается вынесением официальным органом решения о возбуждении уголовного дела, в котором дается предварительная квалификация совершенного деяния. В Германии, Швеции, Франции специального акта о возбуждении уголовного дела не составляется, а выносятся акты о возбуждении публичного обвинения (уголовного иска), имеющие место на более поздних этапах расследования и поэтому не являющиеся решением о его открытии. «Начало же производства самого дознания не оформляется каким-либо процессуальным решением. Производство первоначальных следственных действий и означает начало производства по уголовному делу».²

Неполнота информации о признаках преступления, сомнения в ее достоверности требует от следователя проведения проверок, собирания дополнительных данных для

вынесения соответствующего процессуального решения. Уголовно-процессуальное законодательство Кыргызской Республики не регламентирует процессуальную форму следственной проверки по делу, что в некоторых случаях, приводит нарушению конституционных прав и свобод граждан.

В ходе проверки следователи истребуют необходимые документы и иные материалы, назначают налоговые, таможенные, аудиторские проверки, объем, и сроки, проведение которых не содержится в уголовно-процессуальном законодательстве.

Проблемными вопросами являются производство так называемых изъятий у потенциальных подозреваемых, различных предметов, документов и составление соответствующих актов (протоколов) изъятий, производство допроса лиц и получение от них объяснений по поводу совершенного преступления. При этом допрашиваемым лицам не разъясняются, в качестве каких участников процесса они допрашиваются и какими правами и обязанностями они обладают. «Какие бы заявления ни делал или объяснения, ни давал гражданин до возбуждения уголовного дела, они не приобретают статуса допустимого доказательства, поскольку не заменяют показаний, полученных на допросе.»^{III} Процедуры проведения указанных действий в уголовно-процессуальном законодательстве Кыргызской Республики нет, в результате справедливо возникает вопрос о достоверности и допустимости полученных доказательств. На практике имеет место подмены процессуальных действий оперативно-розыскными в целях незаконного добывания будущих доказательств, когда процессуальная форма используется в качестве «ширмы» для нарушения конституционных прав личности.^{IV}

Доказательства считаются допустимыми при соблюдении трех условий:

- 1) правомочный субъект доказывания;
- 2) допускаемый законом источник доказывания;
- 3) соблюдение процессуальной формы доказывания.^V

В уголовно-процессуальной науке существует точка зрения о том, что доказательства, полученные до возбуждения уголовного дела в результате оперативно-розыскных мероприятий, проверки административных правонарушений являются доказательствами, именуемыми как иные документы. И могут быть приобщены к материалам уголовного дела как иные документы (статья 89 УПК КР, статья 84 УПК РФ). Авторы объясняют свою позицию тем, что доказательства получены уполномоченными на то органами с соблюдением законов регулирующих деятельность правоохранительных органов, оперативно-розыскную деятельность, административные правоотношения. На наш взгляд, данная позиция является ошибочной. Доказательства по уголовному делу должны быть получены в соответствии с требованиями законов, в том числе и уголовно-процессуального закона. Доказательства, полученные с нарушением требований уголовно-процессуального закона, являются недопустимыми, признаются не имеющими юридической силы и не могут быть положены в основу решения по делу, а также использоваться для доказывания любого факта и обстоятельство, входящего в предмет доказывания по уголовным делам (ч. 3 статьи 81 УПК КР).

В связи с редакционной неточностью п.5 ч.2 статьи 81 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики считаем целесообразным слово «другие» заменить «иными» как в статье 89 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики и изложить в следующей редакции: иными документами.

Вызывает сомнения сроки на решение вопроса о возбуждении уголовного дела или об отказе в его возбуждении по уголовно-процессуальному законодательству Кыргызской Республики. Такое решение принимается в трехдневный срок, а в исключительных случаях - в срок не более десяти дней (ч.2 статьи 156 УПК КР). Указанные в законе сроки недостаточны для решения вопроса о возбуждении уголовного дела, по которым необходимо проведение финансовых проверок, судебных экспертиз, в том числе медико-биологических. В Уголовно-процессуальном кодексе Российской Федерации срок на рассмотрение сообщения о преступлении может составлять до 30 суток, " а в Уголовно-

процессуальном кодексе Республики Казахстан срок рассмотрения заявления и сообщения о преступлениях в исключительных случаях - до двух месяцев, о чем в течение трех суток должен быть уведомлен прокурор. " На наш взгляд, необходимо срок на решение вопроса о возбуждении уголовного дела или об отказе в его возбуждении продлить на срок не менее 30 суток. В связи, с чем предлагаем изложить ч.2 статьи 156 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики в следующей редакции: Решение о возбуждении уголовного дела или об отказе в его возбуждении должно быть принято в трехдневный срок, а в исключительных случаях - в срок не более 30 суток с согласия надзирающего прокурора.

Производство таких следственных действий как осмотр места происшествия и назначение экспертизы предусматривается до возбуждения уголовного дела (ч. 1 статьи 165 УПК КР). Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации предусматривает производство до возбуждения уголовного дела и такого следственного действия как освидетельствование. В настоящее время является дискуссионным вопрос о расширении перечня следственных действий до возбуждения уголовного дела. Наиболее часто в их числе называются допрос и задержание подозреваемого.

«Запрет уголовно-процессуальной деятельности до возбуждения уголовного дела и естественная необходимость выяснения наличия (отсутствия) правовых оснований для его возбуждения (включая квалификацию деяния) находятся между собой в обратно пропорциональной зависимости. В результате попытки «преодолеть непреодолимое» привели в свое время к появлению в советском уголовном процессе разного рода «суррогатов» процессуальной деятельности, которыми стали «доследственная проверка» и ОРД. Постсоветские уголовно-процессуальные системы унаследовали эти «суррогаты», с одной стороны понимая их ущербность, а с другой - не видя способов от них избавиться». ^x Законодательное закрепление уголовно-процессуальной деятельности после принятия решения о возбуждении уголовного дела с предварительной уголовно-правовой квалификацией деяния, был впервые сформулирован в советском уголовном процессе как гарантию от необоснованного уголовного преследования.

Стадия возбуждения уголовного дела является границей между непроцессуальной деятельностью и процессуальной деятельностью органов дознания и следствия. Для разрешения сложившейся проблемы Л.В. Головкин предлагает, что «необходимо отказаться не только и не столько от конструкции «доследственной проверки», сколько от концепции возбуждения уголовного дела как акта, отделяющего «непроцессуальную» деятельность от деятельности «процессуальной» Важнейшей гарантией соблюдения полицией прав личности при производстве дознания является не формальный акт о возбуждении уголовного дела, а иные процессуальные институты: институт судебного контроля институт допустимости доказательств, институт непосредственного исследования доказательств судом и т.д.

Некоторые ученые-процессуалисты ставят вопрос об устранении стадии возбуждения уголовного процесса из уголовного судопроизводства. Так, по мнению Ю.В. Деришева, в стадии возбуждения уголовного дела осуществляется административное производство «по проверке фактов, схожих по объективной стороне с правонарушениями... возникновение уголовно-процессуальных отношений... до появления преступления — это и есть незаконное и необоснованное ограничение прав личности, а также проявление «процессуальной расточительности».^{xii} М.С. Строгович видел основное процессуальное значение этой стадии в том, что «возбуждение уголовного дела - правовое основание для всех дальнейших процессуальных действий при расследовании и разрешении уголовного дела».^{xiii}

«Фактически везде, где существует формализованное досудебное производство, при появлении информации о преступлении открывается дознание, целью которого является выяснение наличия или отсутствия оснований для возбуждения уголовного преследования (уголовного дела, публичного иска и т.д.). После его возбуждения либо начинается

предварительное следствие (в основном, по сложным уголовным делам), либо дело передается непосредственно в суд (доказательства собраны в ходе дознания)».^{xv}

Как показывает сравнительный анализ некоторых уголовно-процессуальных законодательств зарубежных стран вопросы, связанные с начальным моментом производства по уголовному делу официально не определены. Так, в американском уголовно-процессуальном законодательстве «не определено, чьим и каким решением должно оформляться возбуждение уголовного дела. В связи с этим, принято считать производство по конкретному делу начатым, а вместе с этим начатым и предварительное расследование, с момента получения информации о преступлении и ее регистрации. Эта информация в свою очередь служит основанием для выполнения широкого круга действий, в том числе оперативно-розыскных, по выявлению фиксации, проверке и исследованию фактических данных, которые могут быть после соответствующей проверки и оформления использованы в качестве доказательств при осуществлении в суде уголовного преследования».^{xv} В уголовно-процессуальном законодательстве Франции производство по уголовному делу обычно начинается с полицейской стадии дознания, которая начинается с момента получения или обнаружения информации о совершенном преступлении и заканчивается принятием прокурором решения о наличии либо отсутствия оснований для возбуждения уголовного преследования. При этом дознание не является обязательным, и оно проводится в случае необходимости получения дополнительной информации для решения вопроса о возбуждении уголовного преследования.

Любое процессуальное нарушение, т.е. отступление буквально от всякого предписания, содержащегося в нормах закона, касающихся собирания и проверки доказательств, ведет к утрате полученных таким путем сведений качества допустимости.^{xvi}

1. Конституция Кыргызской Республики. Принята референдумом (всенародным голосованием) Кыргызской Республики 27 июля 2910 года. - Бишкек: Академия, 2010. Ч. 4 статьи 26.

2. Смирнов А.В. Уголовный процесс: учебник / А.В. Смирнов, КБ. Калиновский; под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. - 4-е изд., перераб. и доп. - М. КНОРУС, 2008. - С. 316.

3. Шалумов М.С. Использование материалов, собранных до возбуждения уголовного дела, в качестве доказательств // Уголовный процесс. 2005. №3. - С. 32.

4. Цыганенко С. С. Проблема допустимости доказательств в свете дифференциации уголовного процесса/Допустимость доказательств в Российском уголовном процессе. - Ростов-на-Дону. 2003. - С. 84.

5. Петрухин И.Л. Защита прав личности по УПК РФ. Новый уголовно-процессуальный кодекс России в действии: Материалы круглого стола, 13 ноября 2003 г., Москва/ Отв. ред. И.Ф. Демидов. - М.: ТКВелби, Изд-во Проспект, 2004 -С. 11.

6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года №174-ФЗ (в ред. Федерального закона от 04.07.2003 года №92-ФЗ). Ч.3 статьи 144.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года №206-1. Ведомости Парламента Республик; Казахстан, 1997 г. №23 ст. 335. Статья 184.

8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года №174-ФЗ. 4.4 ст. 146.

9. Буланова Н.В. Правовая регламентация возбуждения уголовного дела в Российском уголовно-процессуальном законодательстве (опыт, проблемы, пути совершенствования / Обеспечение конституционных прав граждан в досудебных стадиях уголовного процесса - Алматы: ДП «Эдельвейс», 2006. - С. 66.

10. Головки Л.В. Актуальные направления реформы уголовного судопроизводства в Республике Казахстан. Аналитический доклад. Алматы, 2009. - С. 5-6.

11. Головки Л.В. Источник тот же. С. 7.

12. Дершиев Ю.В. Концепция уголовного досудебного производства в правовой доктрине современной России. - Омск, 2004. С. 197.

13. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т. 2: Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. - М. 1970. - С. 10.

14. Головкин Л.В. Новый УПК Российской Федерации в контексте сравнительного уголовно-процессуального права. /Государство и право, 2002, №5. С 56.

15. Даулбаев А.К. Вопросы законодательной регламентации порядка проведения досудебных проверок. Материалы международной научно-практической конференции «Обеспечении конституционных прав граждан в досудебных стадиях уголовного процесса». - Алматы: ДП «Эдельвейс», 2006. - С. 58-59.

16. Клейман Л. В. Установление относимости доказательств в уголовном судопроизводстве. - М., 2003. С. 109.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы допустимости доказательств полученных до возбуждения уголовного дела. Автор анализирует уголовно-процессуальное законодательство Кыргызской Республики, Российской Федерации, Республики Казахстан. Предлагаются конкретные изменения и дополнения в уголовно-процессуальное законодательство Кыргызской Республики по исследуемой проблематике.

Ключевые слова: доказательства; допустимость доказательств; недопустимость доказательств; возбуждение уголовного дела; дознание; следственные действия; процессуальные решения

Summary

The questions of admissibility of evidence obtained prior to initiation of criminal proceedings. The author analyzes the criminal-procedural legislation of the Kyrgyz Republic, Russian Federation, the Republic of Kazakhstan. Proposes specific amendments to the penal laws of the Kyrgyz Republic on the present issues.

Keywords: evidence; admissibility of evidence; inadmissibility of evidence; a criminal case; inquiry; investigations; procedural decisions.

СУИЦИД СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Н.Жумабаев - Құқық және экономика институты халықаралық құқық мамандығының
3 курс студенті

Кейінгі кездері өз-өзіне қол жұмсау жиілеп кетті, әсіресе өмір есігін жаңа ашып, қызығы мен шыжығына енді ғана кірісіп келе жатқан жасөспірімдер арасындағы суицид белең алып барады. Латын тілінен аударғанда бұл сөз «өзінді-өзі өлтіру» деген мағынаны білдіреді. Термин XVII ғасырда пайда болып, XVIII ғасырдың ортасына дейін қолданылмай келген. Алайда адамдардың өзін-өзі өлтіруі ерте кезден-ақ басталған. Мәселен әлемге демократия берген ежелгі Грекияда өз еркімен өмірмен қоштасу тек кей жағдайда рұқсат етілді. Бұл әдісті заң өлімге үкім кескен адамға ғана таңдай алатын болған. Афины мен Фивада биліктің рұқсатынсыз өз-өзіне қол жұмсаған адамның қолы кесіліп, болек жерленетін болыпты.

Қазіргі таңда, қоғамда шешілмей тұрған мәселелер өте көп. Солардың бірі - жасөспірімдер арасындағы өзін-өзі өлтіру етек жайып барады. Ғылыми тілде суицид деп аталады. Ал, жастар-дың осы жолды таңдауына не себеп деген сауал, әрбіріміздің көкейімізде туындайтыны анық. Осыған орай, білімгер-жастардың арасында суицид туралы түсінік пен оған деген көзқарастарын қалыптастыру, адам өмірінің құндылығын өскелең үрпақтың санасына сіңдіру.

Өз-өзіне қол жұмсау деректерінің жасөспірімдер арасында да аса көп белең алып отырғаны жанға батады. Мұның себептерін әркім әр тараптан іздеуге тырысқанмен бар пікірдің айналып келіп түйісер жері тәртіп пен тәрбие екені де даусыз. Осы екі мәселенің - тәртіп пен тәрбиенің босаңсыған түсында тәртіпсіздікке жол беріліп, оның арты қылмытқа, ал, оның арты өз-өзіне қол жұмсауға алып келуі әбден мүмкін. Бұл қарапайым ғана логикалық тұжырым. Өкінішке қарай, осы-лай түспалдауға негіз болатын жәйттер соңғы уақытта жасөспірімдер арасында жиі кездесіп отыр.

Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау ұйымы мамандарының «суицид үрдісі әлемді жайлап барады» деп дабыл қағып, адамзатқа ой салуға ұмтылған талпынысы эзірге оң нәтиже бермей отыр. Себебі, олардың жариялаған деректеріне сенсек, Қазақстан әлемдегі ең көп суицидтік жағдайлар тіркелген ел ретінде есептеліп, үшінші орынға табан тіреген. Бұдан үш жыл бұрын ғана бесінші орында болғанымызды ескерсек, елімізде өз еркімен өлімге бас тігушілер қатарының жылдан-жылға артуы кім-кімді де ойландырап мәселе екенін көрсетсе керек.

Тағдырдың алға тартқан қиындығына көндіге алмаған жандардың барар әрекеті ретінде айтылғанымен, бұл ақтап алуға болатындай іс емес екені белгілі. Өз-өзінің өмірін қиогатек ерік-жігері томен, өмірмен күресуде шарасыздыққа бой алдырып, бойкүйездікке ұрынған, сәтсіздікке шыдай алмаған жандар жылдам баратыны да айтылып жүр. Алайда, олардың қатарында он екіде бір гүлі ашылмаған жастардың да көптеп бой көрсетуі соңғы уақытта жиілеп кетті. Сонда оларға не жетпейді? Әлпештеп отырған ата-анасын, күліп-ойнап жүрген достарын тастап өмірден баз кешу жап-жас баланың ойытна қайдан келеді және бұл қадамға ол қалай барады? Жұмбақ өлімге қатысты сананы сансыратқан осындай сауалдардың кім-кімді де ойлантары анық.

Бұл мәселеге жасөспірімдер арасындағы қылмыстың да айтарлықтай қатысы бары белгілі. Арты адамның жаны түршігерлік оқиғаға әкеліп тірейтін бұл жайттардың себебін психолог мамандар сан түрге жүгіртеді. Суицид әрекетінің шығу төркінін элеуметтік-тұрмыстық, рухани және психологиялық себептерге байланысты екенін зерттеушілер ашық айтуда. Ендеше, елімізде сағат сайын бір адамның өмірін жалмап отырған аты жаман суицид әрекетіне қалай тосқауыл қоюға болады?

Психологтардың айтуынша, адамның өз-өзіне қол жұмсауының себептері әр түрлі. Ол көбіне жанұя жағдайы, оның ішінде толық емес жанұя, жанұяның ішіндегі психологиялық факторлар-дың, ата-ана мен бала, ата-аналардың өзара түсініспеушіліктері материалдық қанағатсыздық т.б.

Жастар проблемасы туралы сөз қозғай отырып, олар тарапынан жасалатын қылмыстармен қатар, олардың түрлі діни секталарға қосылып, күмәнділеу қадамдарға барып жүрулерін де назардан тыс қалдыруға болмайды. Бір қарағанда ешкімге зияны жоқтай көрінетін осынау діни ағымдардың түпкі ой-ниеттерінде нендей пигылдардың жатқанын ешкім де дөп басып айтып бере алмайды. Өмірлік мақсаттар тұрғысынан алғанда кез келген қоғамның ертеңі болып табыла-тын жастардың қандай да бір діни ағымдарға ілесіп, уақыттарын босқа өткізгендерінен гөрі, өздері үшін де, ел үшін де пайдалы іс қылғандары әлдеқайда тиімдірек болар еді. Бұл мәселенің әсіре-се, егемендігінің іргетасын енді ғана бекітіп жатқан Қазақстан сияқты мемлекет үшін маңызы орасан зор. Егер мәселенің ақиқатына келер болсақ, діни ағымдар мен секталардың өзі қандай да бір ел халқының арасына іріткі салып, оларды уақыт талабына сай алға қарай даму жолынан тай-дыру мақсаттарын көздейді. Кез келген діни ағым мен сектаның артында бүлдіргіш күштер тұр. Және олар нақа осал да емес, белгілі бір қаржылық топтарға арқа сүйеген, өздерінің өрмекшінің торындай шырмауықтарын дүние жүзінің бірқатар елдеріне таратқан күштер. Оларды, керек болған кезде ақшаны да онды-солды шаша отырып, батыл қимылдататын да сол күштер. Өркениетті дамудың жолына жаңадан түскен, заңдары мен қоғамдық институттары жеткілікті дәрежеде жұмыс істей алмай тұрған елдердің адамдары ондай күштердің ықпалына тез түседі. Ағымдар мен секталар өз қатарына тарту үшін әдетте өмірлік көзқарастары әлі қалыптасып үлгермеген, өзінің

дербес ұстанымдары жоқ, ерік-жігерлері мықты емес, білім-түсініктері таяз, айтқанға көнгіш адамдарды іздейді. Ал буыны бекіп үлгермеген жастар дәл сондай адамдар тобына жатады. Осы орайда бұрыннан өзімізге жақсы таныс, өкінішке қарай, соңғы жылдары ұмыт бола бастаған "бос уақытты ұйымдастыру" мәселесінің жастар үшін атқаратын рөлі ерекше.

1. Дюркгейм Э. «Самоубийство: Социологический этюд». - М.: Мысль, 1994 - 400 С. 2. Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблемы самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. - М.: «Когито-Центр», 2001. - 569 С.

Резюме

В данной статье рассматривается проблема суицида.

Summary

In given article it is considered suicide problems.

ЖАСТАРДЫҢ ҚЫЛМЫС ЖАСАУ СЕБЕПТЕРІ

Н.Бданов -Құқық және экономика институты халықаралық құқық мамандығының 3 курс студенті

Құқық бұзушылықтың және қоғамдық тәртіптен ауытқудың басқа да көріністерінің алдын алу, бұл алдына ең басты бір мақсат қоятын ұйымдастырушылық үрдіс болып табылады. Ол мақсат -жастардың заңмен қайшылыққа түсуіне жол бермеу, оның тұлға ретінде дамуының тиісті жолда-рын табу, сонымен қатар қажет кезінде жастарды заң бұзушылықтан сақтандыру үшін оған тиісті шараны қолдану. Осы жасөспірімнің биологиялық та, қоғамдық та түргыдан қалыптасып бітпе-ген адам екендігін, оның барлық ерекшеліктерін: жастық, білімінің деңгейі, тәрбие алу жағдайла-ры, қажеттіліктері, қылмысты жасау мотивациясын еске алу қажет.

Жастар арасындағы қылмыстылығының алдын алу мәселелесі күрделі болмаса да, соңғы жыл-дарда ол анағұрлым ғылыми негізделген, нақты мақсаты бар және элеуметтанушылардың және криминологтардың ғылыми еңбектеріне сүйенген. Бірақ қылмыстардың алдын алудың спецификалық заңдылықтары толықтай зерттелмеген. Олар, лсиналған тәжірибелік материалдың негізінде қосымша зерттелуді қаясет етіп отыр.

Нақты қылмыстың себептері бір жағынан тұлғаның құндылықтар жүйесінің қалыптасуы мен қажеттіліктерінің деңгейінің ерекшеліктері болса, екінші жағынан қылмыстық ниеттің пайда болуына эсер еткен сыртқы жағдайлардың ықпалы. Сондай ақ қылмыстың пайда болуына тікелей ықпал етпейтін бірақ осындай ниеттің пайда болуын жеңілдететін жағдайларда аз емес, олардың ішінде біз отбасындағы күрделі жағдай, тәрбиенің жетіспеушілігі, мүліктің нашар сақталуыт, құқық қорғау органдарының жеткілікті дәрежедегі қызметі және тағы да басқа жағдайларды корсете аламыз. Осы проблеманы зерттеушілердің ойлары бойынша жастар арасында қылмыстықтылық-тың алдын алу бұл элеуметтік-экономикалық, идеологиялық, мәдени-тәрбиелік, ұйымдастырушылық-басқарушылық шаралардың біртұтас жүйесі болып табылады. Қысқаша осы шараларға тоқталып кетейік.

Әлеуметтік экономикалық жағдайлар - бұл қазіргі замандағы өнідіріс күштерінің, түгелдей халықтың материалдық және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандырудың жеткілікті деңгейде болмауы, яғни қоғамның белгілі бір топтарының басқа топтармен салыстырғандағы материалдық қанағаттандырылуы бойынша алды тұруы.

Идеологиялық жағдайлар - бұл рухани - тәрбиелеу жағынан агартушылықтың, нақты айтсақ құқықтық, өнегелілік білімінің жетіспеушілігі.

Мәдени-тәрбиелік жағдайлар - адамның ой санасының дамуы барысында, индивидтердің эре-кеттеріне тікелей бағытталушы болатын мәдени эстетикалық тәрбиесі.

Ұйымдастырушы-басқарушылық жағдайлар адам мен азаматтың, жасөспірімнің құқытары мен бостандықтарының өрескел бұзылуы, бюрократизм, олардың қажеттіліктеріне деген немкү-райлы қараушылық.

Корсетілгендер қылмыстылықтың тікелей себепшісі болмаса да белгілі бір факторлармен ұштасып олар да қылмысқа итермелуі әбден мүмкін.

Ал, жастардың қылмыс жасау себептерін корсететін болсақ олар әрине сан алуан, әр қылмыс-тың өзінің жеке себебі бар бірақ қылмыстардың барлығының дерлік пайда болуының бәріне ортақ, ұқсас себептері мен жатдайлары бар. Олардың негізгілерін қарастырып кетейік.

1. Жастардың бос уақытының алмастырудың ұйымдастырылмауы;
2. Жастарды еңбекке тәрбиелеудегі қателіктер мен кемшіліктер;
3. Жастар арасындағы алкогольизм, нашақорлық, токсикомания;
4. Құқық қорғау органдарының жұмысындағы қателіктер мен кемшіліктер; [1]

Осы себептерді анығырақ қарастырайық - жастардың бос уақытының толтырудың ұйымдас-тырылмауы елімізде күрделі мәселе болып табылады. Жастардың басым көпшілігі студенттер болғандықтан білім алу, мәдени, онегелілік тұрғыдан сауаттану жоғарғы оқу орындарында өтеді. Осымен қатар жастардың еңбек сүйгіш, қайсар, онегелі тұлға болып қалыптасуына әртүрлі спорт секциялары, ғылыми үйірмелердің маңызы зор.

Ғалымдардың зерттеулері қараусыз, бос уақытын далада өткізетін жасөспірімдердің көп жағ-дайларда бұрын сотталған, құқық бұзуга жақын адамдармен араласуға үйір болып келетіндігін көрсетеді. Мауленов Г.С. еңбегіне сүйенсек мүліктік қылмыстардың көбі (70%) еш жерде жұмыс істемейтін, оқымайтын, яғни бос уақыты көп жасөспірімдермен жасалынған. Бұл қылмыстар көп жағдайда алкоголь ішімдіктерін алу үшін жасалынған, Яғни, жасөспірімдердің қылмыстық топта-рының пайда болуының алғы шарты болып, кәмелетке толмағандардың бос уақытының өткізілуі-нің ұйымдастырылмауы болып табылады. Ал топтық қылмыстың кәмелетке толмағандар арасында жыл сайын өсіп бара жатқандығы жөнінде жоғарыда аталып кеткен. [2]

Уақытын бос, мақсатсыз өткізу жас адамға өнегелілік те, физикалық жағынан да кері әсерін тигізеді. Қолдың әр уақытта бос болуы, қызық істердің болмауы жаңа оқиғалар іздеп, бұзақылық жасап оның арты қылмысқа айналып кеткендігін байқамай қалады. Кәмелетке толмағандар қыл-мыскерлермен танысуына әкеліп соғуының да алғы шарттарының бірі ол бос, әр жерде бір жүр-ген жасөспірімнің тез көзге түсуі болып табылады.

Жастар қылмыстылығының бұл себебімен күресудің шаралары болып жастардың бос уақы-тын ұйымдастыру болып табылады. Яғни әртүрлі ғылыми, техникалық, спорттық үйірмелер мен секцияларды ұйымдастыру. Жастар арасындағы қылмыстық топтарын айқындап оларды бақы-лауға алып жоюға шара қолдану. Жастар арасында құқықтық білім беруді ұйымдастыру.

Жастарды еңбекке тәрбиелеудегі қателіктер мен кемшіліктер ~ жастарды алдымен әрине өзі-нің жанұясы тәрбиелейді. Осылармен қатар еңбек атты категорияға да көңіл аудару аса маңызды. Жасөспірімнің еңбегі нақты отбасысынды басталады, ол мектепте бірте бірте күрделеніп, жұмыс үжымында оның нақты нысаны пайда бола бастайды. Жастарды еңбекке үйретудегі мүлт кетуші-лік - бұл жасөспірімнің қылмыс жасауына ықпал ететін жағдай болып шыға келеді. Оған дәлел қаланың жасөспірімдерімен салыстырған, ауылдық жерлердегі жасөспірімдердің арасындағы қылмыстылықтың аз болуы және оның құрамының өзгеше болуы, бұл жағдай өз кезегінде басқа да факторлармен қоса ауылдық жердердегі балалардың еңбекке араласуының ерте болатындығы-нан орын алады. Қылмыс жасаған жасөспірімдердің 80% жұмыс орны болған, бірақ басым көпші-лігінде еңбек тәртібін бұзып, жалқаулық көрсетіп, өзінің кәсіби

деңгейін көтеруге ынта білдірме-ген. Жастар арасындағы қылмыстылығының осы себебімен күресуде еңбек ұжымдарының ролі аса маңызды болып табылады.

Профессор У.Жекебаев алкоголизмінің қылмыстармен байланысын қарастырып, төмендегідей көрсеткен: Алкогольдік мае болу жағдайында адамдарды қылмыстық топтарға тарту сирек кез-деспейді. Біздің мәліметіміз бойынша топтың құрамында ұрлық жасаған тұлғалардың 58% қыл-мыс жасағанға дейін алкогольдік ішімдіктерді ішкен. Көп жағдайларды қылмыстың азғырушыла-ры, белгілі бір адамды қылмысқа тарту үшін, ал жекелеген жағдайларды қылмыс жасау үшін батылдығын күшейту үшін оларға спирт ішімдіктерін ішкізген. Көрсетілгенге қоса сот тәжірибе-сін зерттеу материалдары - ересек қылмыскерлердің жасөспірімдерді заң бұзушылыққа тартудың бастапқы сатысында олармен жақындасу үшін алдымен бірге спирт ішімдіктерін ішуден бастай-тындығын көрсетіп отыр. Кәмелетке толмағандардың 64% қылмыстық және басқа да қоғамта қарсы әрекеттерге азғырушылармен бірген алкоголь ішімдіктерін ішкеннен кейін тартылған. [3]

Мастықтың әсері әсіресе жас адамға оның жас ағзасына, ересектердің ағзасына әсер ету деңге-йіне қарағанда тез ықпал етеді. Спирт ішімдіктерін ішуді жалғастыру жасөспірімнің жалпы дег-радацисына әкеліп соғады, мастық жағдайында жасөспірімнің нақты ойлауға деген қабілеттілігі азаяды. Осындай жағдайда тұлғада агрессияға, жан жағын бұзып, қиратуға деген ынта пайда болады. Он төрт-он бес жастағы жасөспірімдердің алкоголь ішімдіктерді сатып алу үшін, әдетте өздерінің мүмкіншілігі болмайды. Алкоголь ішімдіктерін ішуге және нашақорлықпен айналысуға материалдық қаражатты табуға ынта, кәмелетке толмағандарды қылмыс жасауға, қылмыстық топтарға бірігуге әкеліп соғады.

Кәмелетке толмағандардың арасында спирт ішімдіктерімен әуестенудің себептері, көп жағдайда кәмелетке толмағандардың үстінен дұрыс қараудың болмауы, алкогольге қарсы насихат-таудың жүргізілмеуі, кәмелетке толмағандарға алкоголь ішімдіктерінің сатылуы, құқық қорғау органдары тарапынан осы мәселеге жеткілікті дәрежедегі бақылаудың болмағандығын және тағы да басқаларды көрсетуге болады. Яғни, кәмелетке толмағандардың алкогольге әусетілігімен күресудің жолдары осы себептерді жою болып табылады.

Бүгінгі таңдағы өзекті мәселе болып жастардың нашақорлығы мен токсикомания дерті болып отыр. Қазіргі күннің өзінде халқымыздың генетикалық болашағы жайлы мәселені көтеру керек, себебі әңгіме ұлтымыздың ең өсіп өнетін бөлігі ретінде болып отыр, себебі тұрақты нашақорлар-дың уштен екісі отыз жасқа дейінгі жасөспірімдер мен жастар, тіпті жас балалар. Әрине қазіргі кездегі жүргізіліп жатқан әрекетер мен шаралар жоқ емес бар, бірақ нашақорлардың азаймай көбейуі бұл шаралардың нәтижесін көрсетіп отырған жоқ.

1 Бегалиев К.А. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. - Алма-Ата, 1980.

2 Мауленов Г. С. Основные характеристики преступности в Республике Казахстан. - Алматы, 1999.

3 Каиржанов Е.И., А. Чукморова Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность. - Агчаты, 1998.

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы преступности в среди несовершеннолетних.

Summary

In given article it is considered some questions of criminality in among minors.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

ИННОВАЦИЯ ЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

С.Р. Ермухаметова - з.г.к., әәл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ниң заң факультетінің доценті

Қоғам өзгеруі мемлекеттің жаңа реформалар жасауына негіз болады. Егемендігіміздің алдыңғы қатарлы бетбұрыстарының бірі, жетістігі-инновациялық экономиканы енгізу және соған байланысты қалыпты жағдай жасау, құқықтық реформалар жасау.

Қазіргі кездегі экономикаға тән қасиет шаруашылықтандырудың ұйымдық-экономикалық механизмінің қайта құрылған, жаңаны өндеу, енгізу және пайдаланумен байланысты инновация-лық экономика.

Мемлекетіміздің экономикалық-инновациялық дамуы мемлекеттің экономикалық жағдайы-ның корсеткіші. Бұл еліміздің өндірістік потенциалының сапалы қайта құрылуы жағдайында ғана мүмкін және оның негізі ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу және тарату немесе жүзеге асыру болып табылады.

Инфрақұрылымды, жоғары технологиялық және ақпараттық жобаларды дамыту арқылы бәсе-кеқабілетті болу жүзеге асырылады.

Қазіргі кезде ең бастысы мемлекетіміздің бәсекеқабілеттілігін көтеру үшін интеллектуальдық меншікке құқықтарды және сауда маркаларын қорғау қажет және соған қатысты заңдар мен нормативе актілерді қабылдауымыз қажет.

Инновациялық қызметтің құқықтық негіздері инновациялық нормативтік актілер болтандық-тан, құқықтық механизмдердің көмегі арқылы және қалыптасқан механизмдерді жетілдіру арқылы қалыпты экономикалық дамута тиімді жатдайдар жасаута болады. Қажетті экономикалық жағдай-ды қалыптастыру үшін оның өмір сүруінің құқықтық жатдайларын қалыптастыру қажет. Қазіргі кезде инновациялық қызметті құқықтық қамтамасыз етудің алташқы қадамдары жасалған, бірақ әлі де жеткіліксіз.

Егеменді Қазақстан экономикасының маңызды шарты тауар және қызмет пен жұмыстың бәсе-кеқабілеттілігін көтеру. Себебі экономика деңгейі арқылы Қазақстан элемдік аренада өз беделін көтермек. Мемлекеттің бәсекеқабілеттілігі инновациялық дамумен тікелей байланысты.

Инновациялық қызметті жүзеге асыратын отандық кәсіпкерлерте идеялар жетіспейді, себебі инновациялық қорға инновациялық жобаларды қаржыландыру үшін түсетін өтініштердің аздыты негіз болады. Инновациялық қор бүгінгі күні тәуекелді бөлуге, бастамаларта қатысуға дайын бол-ғанымен жоғарыда аталтан жағдай ойланарлық болып отыр. Жалпы жаңа идеялар табыс көзі болуы зандылық.

Инновациялық қызметті құқықтық қамтамасыз етуде Қазақстан Республикасының инновация-лық қызмет туралы заңнамалары қызмет етуде және аталтан құқықтық актілер қалыптасу саты-сында және ол бірнеше бағыттар бойынша жүзеге асырылады.

Біз инновация туралы сөз қозғай отырып инновацията құқықтық анықтама беруіміз қажет. Инновация - өндірістің және қотамды басқарудың түрлі салаларына енгізілуі экономикалық тұр-ғыдан тиімді және (немесе) әлеуметтік, экологиялық тұрғыдан маңызды болып табылатын, зият-керлік меншік объектісі болып табылатын тылыми және тылыми-техникалық қызметтің жаңа немесе жетілдірілген технологиялық үрдіс түріндегі нәтиже ретінде бекітілген.

Инновациялық қызметтің объектісі ретіндегі инновация - инновациялық қызметтің нәтижесі болып табылатын интеллектуальдық қызметпен тығыз байланысты және оны өндірістің саласына енгізу экономикалық тиімді жаңа өнім, тауар, қызмет.

Қазақстанның жедел экономикалық дамуы үшін «инкубациялық жобаларды» іске асыру, энергетикалық емес жаңа нарықтарды дамыту, экспорт-импорт секторының артықшылықтарын қолдау, қорғалған сауда белгісі мен зияткерлік меншік құқығы бар тауарлар өндірісін оркендету, көлік инфрақұрылымын дамыту қажет.

Инновациялық қызметте экономикамыз бен еліміздің дамуына қолдау көрсететін осы заманғы

әлеуметтік саясат жүргізу арқылы әлеуметтік жаңару қажет. Әлеуметтік жаңару Қазақстан халқының барлық топтарының тұрмыс сапасын жақсартып, әлеуметтік өлшемдерін өсіру. Бұл үшін зейнетақылық жинақтаулардың үш деңгейлік жүйесіне көшуді аяқтау керек. Білім беру мен денсаулық сақтау салаларында жаңа реформаларды жүзеге асыру кешіктірмей қолға алынуға тиіс. Әсіресе білім беру саласы бізге жақын болғандықтан аталған салада инновацияны енгізу маңызды, себебі үлкен аренаға шығу білім саласынан басталады.

Инновация кең мағынадағы ұғым Қазақстанды таяу жылдары әлемдегі бәсекелестікке қабілетті елдің қатарына қосатын мақсаттан туындайтын міндеттері демократия мен қоғамды саяси жаңарту мәселелері. Бұл біздің барша азаматтарымыздың құқықтары мен бостандықтарын одан әрі дамытуға мол мүмкіндіктер тудырады.

Бұдан туындайтыны Қазақстан экономикасының таты бір негізгі мәселесі отандық өнімнің бәсекеқабілеттілігі.

Инновациялық қызметті құқықтық қамтамасыз етуде мемлекет инновациялық үрдістің жалпы стратегиялық бағдарлауын; бәсекелестікті қолдау көмегімен стимуляция қиялау, қаржылық субсидия және инновациялық үрдіске қатысушыларға жеңілдік; инновациялық үрдістің құқықтық базасын қапыптастыру қажет. Мемлекет тек қажетті заңнаманың қалыптасуына көңіл бөліп қоймайды, сонымен қатар оның сақталуын қамтамасыз ететін механизмдерін қалыптастырады.

Инновация - жаңалық, жаңаны енгізулер. Инновация өзі екі түрлі негізде қолданылады: біріншісі ғылыми техникалық қызметтің нәтижесі ретінде, екіншіден, жаңа бұйым, әдістерді пайдалану және жасау. Инновациялық қызметтің ұғымын - тар және кең мағынасын білу қажет. Жалпы бұл интеллектуалды өнімнің пайдалануы мен құрылымы туралы қызмет. Интеллектуалды қызметтің нәтижесін көптеген тұлғалар, тек иелері ғана емес, сонымен бірге лицензия сатып алған тұлғалардың пайдалануына толық мүмкіншілігі бар.

Ғалым Т.Е. Каудыров интеллектуалды меншік объектілерінің келесі белгілерін қарастырады: идея болуы, құқықтық абсолютті құқығы, құқықтық қатаң бекітілген заңмен қорғау, құқықтың аумақты және уақытша әсер етуі, құқық қорғаудың көп түрлілігі, құқықтың бекітілуінің спецификалық нысаны.

Интеллектуалды меншік - ерекше түрдегі меншік. Интеллектуалды меншік - интеллектуалды нәтижелердің жеке құқық жиынтығы. Интеллектуалды меншіктің ең кемінде 2 түрлі белгісі болуы керек: біріншіден, интеллектуалды қызметтің нәтижесі болуы керек; екіншіден, интеллектуалды меншіктің көрінуінің объективті формасы болуы керек. Инновациялық идея мағынасы да бар, бірақ идея инновациядан бұрын пайда болып, іске асуда. Ойлап табу - бөлек техникалық есептерді жаңадан шешу. Интеллектуалды меншіктің құқықтық қарым-қатынасы жасалу кезеңінде және де инновациялық өнімді қолдану кезеңінде де пайда болады.

Әдебиетте интеллектуалды меншік құқығын жүзеге асыру және оны қорғаумен байланысты құқықтық қатынастар кешенінің барлығы шартты түрде интеллектуалды меншік құқығын жүзеге асыруға байланысты қатынастар (мүліктік, мүліктік емес) және интеллектуалды меншікті қорғау жөніндегі қатынастар болып бөлінеді.

«Инновация» түсінігі «Инновациялық қызмет туралы» заңда - инновациялық қызметтің нәтижесі ретінде анықталған. Заңшығарушы инновацияның келесі белгілері бар:

жаңашылдығы, іске асырушылығы, прогрессивтілігін қарастырады. Сонымен инновация коммерциялық жүзеге асатын, бәсекелестікке қабілетті интеллектуалды, өнер қызметінің прогрессивті нәтижесі.

В.Рассудовский: «инновациялық қызметтің коммерциялық нәтиже алу мақсатында жаңалық-тарды пайдалануға бағытталған, кәсіпкерлік қызметтің ерекше түрі». Инновациялық қызмет дегенде кәсіпкерлік қызметі қарастырып өтеміз.

Кәсіпкерлік қызметтің негізгі белгілеріне: бастамашылық, субъектілердің тәуелсіздігі, мүлік-тік жауаптылық пен тәуекел, таза пайда алуға батытталу.

Жоғарыда атап өткеніміздей айтылғандай инновацияның қызметті болтан катынстар, ғылыми-техникалық прогресс айналысында қарастырылған.

Инновациялық кәсіпкерліктің дамуы - шаруашылық байланыстардың кеңейтілуін көздейді.

Инновациялық қызметтің негізгі түрлеріне мыналар жатады когам басқару сферасындағы жаңа идеялар мен ғылыми білімдерді енгізу және ғылыми-зерттеу, жобалық, ізденушілік, тәжіри-бе конструкторлық және технологиялық жұмыстардың жасалынуы.

Сонымен қатар инновациялық тауар рыногын ұйымдастыру және тауардың отімділігін арттыру.

Инновациялық қызмет объектілері инновациялық жобалар мен бағдарламалар; интеллектуалдық шығармашылық қызметтің нәтижелері; технологиялар, жабдықтар мен процесстер; өндіріс пен кәсіпкерлік инфрақұрылымы; өндірістік, басқарушылық, коммерциялық немесе өзге процес-тің сапасы мен тиімділігін едәуір жақсартатын өзге де жаңа ұйымдық-техникалық, қаржы-эконо-микалық шешімдер болып табылады.

Инновациялық жүйеге жеке кәсіпкерліктің барлық субъектері қосылуы мүмкін. Бірақ инновациялық қызметтің шатын кәсіпкерлікпен жүзеге асыруы, ірі бизнестің субъектілеріне қарағанда үлкен айырмашылықтары бар.

Инновациялық қызметтің іске асыруында шағын және орта кәсіпкерліктің маңызы зор. Инновациялық кәсіпкерлік ерекшеліктері нарыққа деген тез бейімделушілік, басқарудың және ішкі коммуникацияның икемділігі. Екіншіден, тылыми ізденістердің тар специализациясы және техникалық идеялар өңдеуінің шатын айналысы.

Үшіншіден, өзінің жаңалытын енгізудегі және жұмыстың соңғы нәтижесіне жетуге деген қызығушылық.

Инновациялық қызметті жүзеге асыратын бизнес - инкубаторлар - кіші инновациялық фирма-лардың пайда болуын көздейтін құрылым. Қазіргі кезде бизнес - инкубаторлар кәсіпкерліктің аймақтардағы дамуына ғана емес, сонымен бірге аймақтық кәсіпкерліктеде үлкен маңызға ие.

Жалпы технологиялық инкубаторлардың мақсаты шағын және орта инновациялық кәсіпкер-ліктердің пайда болуына қолайлы жағдайлар туғызу. Технологиялық инкубаторлардың негізгі әрекеті, қызмет көрсетуге бағытталған. Бизнес - инкубаторлар шатын және орта бизнестің дамуына үлкен үлес қосу және жатдай жасау мүмкіндігі бар. Бұндай структура біріншіден жаңадан бастап жатқан кәсіпкерге қыиен жасауға негізделген. Инновациялық қызмет субъектілерінің ішінде үлкен қызығушылық венчурлық фирмаларда. Инновациялық қызметпен айналысатын субъектілер өздерінің бастамасымен жаңашылдықты қалыптастыру жөніндегі осы немесе өзге жобаларды жүзеге асырады. Сондай-ақ кәсіпкер ретінде субъект берілген өнімді жүзеге асырудан келетін кірісті алуға мүдделі болып табылады және де осымен байланысты оның әрекетінің бостандығы эрине заң шеңберінде кең болып келеді. Кәсіпкер нарықтың талаптарын басшылыққа ала отырып, сұранысты қанататтандыратын жаңа енгізілімдерді құруға тырысады.

Инновациялық кәсіпкерліктің дамуы, жалпы алғанда, шаруашылық байланыстың кеңеюіне, жаңа қатынастардың пайда болуына, жаңа және түрлі шарттарды жасауға әкеп соғады.

Қорыта келе инновациялық үрдістің барлығы бірнеше сатылардан тұрады, олар: инновацияны қалыптастыру (ғылыми-зерттеу, тәжірибелі- конструкторлық, технологиялық жұмыстарды жүргізу), өндірістік өнімдерді шығару, инновацияларды жүзеге асыру.

Инновациялық қызмет нәтижесі шарттар жасалуына негіз болатындықтан әдебиетте тылыми-техникалық өнімді беру жөніндегі шарт бір тарап (атқарушы) екінші тараптың (тапсырысшының) тапсырысы бойынша ғылыми-техникалық құжаттаманың кешенін беруге және экономикалық тиімділікке жету мақсатында оған көмектесуге, ал тапсырысшы алынған құжаттамаға сәйкес тылыми-техникалық өнімділікті пайдалануды ұйымдастыруға, атқарушымен қарым-қатынаста болуға және оның жұмысына ақы төлеуге міндеттенетін келісім ретінде анықталады. Демек, атқарушының міндетіне озімен құрылған ғылыми-техникалық өнімді тапсырысшы қызметінің шарттарына сай модификациялау кіреді. Ғылыми-техникалық жетістіктерді бер\ жөніндегі шарт-тың пәні мінездеме жатынан әр түрлі қызмет көрсетуді біріктіреді. Оның негізгі элементі жасаушының алушыға оңдеулерді пайдалануға жәрдемдесх жөніндегі ғылыми-техникалық (шығарма-шылық) мінездеме жөніндегі қызмет көрсетулерді жасау болып табылады. Ғылыми-техникалық жетістіктердің беру жөніндегі шарттың пәнін күрайтын қызмет көрсетулердің шығармашылық мінеземесі тек кана олардың белгілі нәтижелерінің анықталмайтындытын тана емес, сонымен қатар осы және өзге де шаралар бойынша шығармашылық тәуекелдің болуымен анықталады.

Қорыта келе инновациялық қызмет кешенді зерттеу, күқықтық актілердің қабылдануын қажет етеді және бүл бүгінгі күн талабына сай.

Резюме

В данной статье рассматривается правовые основы инновационной деятельности РК.

Summary

In given article it is considered legal bases of innovative activity of Republic Kazakhstan.

КРИМИНАЛИСТИКА ЖӘНЕ СОТ САРАПТАМАСЫ КРИМИНАЛИСТИКА И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ АРНАЙЫ БІЛІМДЕРДІ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әлмағанбетов П. - з.ғ.к., *Абай атындағы ҚазҰПУ «Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының доценті*

Қылмыстарды ашу және тергеу, қылмыстық, азаматтық, әкімшілік істерді сотта талқылау барысында арнайы білімдерді пайдалануды талап ететін сұрақтар жиі туындап отырады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында бірінші рет арнайы білім-дердің анықтамасы беріліп отыр. Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 7-бабының 41-тармағына сәй-кес *«арнаулы білім»* - адам кәсіби оқудың не практикалық қызметтің барысында алған, қылмыс-тық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын қылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес білім.

Бұл анықтаманың мәнін толық түсіну үшін оның мазмұнын талқылап көрейік. Осы мақсатта анықтаманы шартты түрде үшке бөліп қарастырамыз. Біріншіден анықтаманың *«адалі кәсіби оқу-дың не практикалық қызметтің барысында алған»* деген бөлігін талқылайық. Анықтаманың бұл бөлімін екіге бөліп қарастырған жөн.

Біріншіден *«адамның кәсіби оқу нәтижесінде алған білімі»* дегенді қалай түсінуге болады? Яғни, адамның белгілі бір оқу орнында, мысалы, колледжде, институтта, университетте белгілі бір мамандыққа оқудың нәтижесінде алған білімі. Ол білімдерге мысалы, медицина, химия, физика, биология, инженерлік, техникалық, технологи ял ық, ядролық, математикалық т.б. салалардан алынған білімдер жатуы мүмкін.

Екіншіден *«адамның не белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған білімі»* дегенді былайша түсінуге болады. Яғни, адам ешқандай кәсіби оқу орнында оқымаған, ешқандай оқып алған білімі жоқ, тек қана бір мамандық бойынша белгілі бір өндірісте жұмыс істеуінің нәтижесінде гана алған білімі. Егер адам оқымаса, онда қайдан білім алады деген сұрақ туындауы мүмкін? Бұл сұраққа біздің төменде келтіретін мысалдарымыз жауап бермек.

Жас балалар 15-18 жастан бастап техникалық қызмет көрсету станциясында автокөліктерді іе :елгілі бір мамандық бойынша (бояу, моторды, кузовты, электр жабдықтарын жөндеу және т.б.) жұмыс істей бастайды. Алдымен олар шәкірт (үйреуші) ретінде қызмет атқарады. Жылдар өте тәжірибе жинап ұста болып шығады. Яғни өздерінің жұмыс істеу нәтижесінде алған мамандықтары бойынша кез келген сұрақтарға кеңес бере алады.

Осы сияқты тағы басқа да мамандықтар (етікшілік, қол өнерлік, кәсіптік, киім тіту, ерекше табиғи қабілеті бар суретшілер т.б.) бойынша мысалдар келтіруге болады.

Сонымен анықтаманың бұл бөлімін біріншіден, адам кәсіби оқудың нәтижесінде не кәсіби оқып мамандығы бойынша жұмыс істеу барысында алған білімі, екіншіден, адамның тек қана белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған білімі деп түсінеміз.

Анықтаманың екінші бөлігінде - *«қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пай-даланатын білім»* деп берілген. Яғни, адамның кәсіби оқу не белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған білімін қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдалануы. Бұл жерде қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін қысқаша, жалпы түрде айта кет-кен жөн. Оларға - қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерлеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот

талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану, қылмыс-тық істер бойынша іс жүргізудің заңда белгіленген тәртібі адамды және азаматты негізсіз айып-тау мен соттаудан, олардың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғау, кінәсіз адам заңсыз айыпталған немесе сотталған жағдайда - оны дереу және толық ақтауды қамтамасыз ету, сондай-ақ заңдылық пен құқық тәртібін нығайту, қылмыстың алдын алу, құқықты құрметтеу көзқарасын қалыптастыруға жәрдемдесу жатады. Айтылғандардың түсінікті болуы үшін бірнеше мысал келтірейік.

Адам жоғары медицина оқу орнын бітіріп, білім алып, сот-медицина саласында мамандандырылды дейік. Яғни, оның сот-медицина саласында арнайы білімі бар. Ал енді ол осы білімін қыл-мыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін қалай пайдалануы мүмкін? Мысалы, оқиға болған жерде зорлап өлтірілген белгілері бар белгісіз адамның мәйіті табылды. Тергеуші оқиға болған жерді сот - медицина саласы маманының көмегімен қарау жүргізіп, нәтижесін хаттамада бекітеді.

Осы факті бойынша қылмыстық іс қозғалады. Тергеуші осы қылмысты ашу және тергеу мақсатында тергеу әрекеттерін жүргізуі керек. Бірақ тергеуші ол іс әрекеттерді толық және нәтижелі жүргізе алмайды, себебі ең басты - «*өлімнің себебі неде?*» - деген сұрақ шешілмей отыр. Сондықтан осы сұрақ шешілмей, тергеуші қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін толықтымен шеше алмайды. Бұл сұраққа кім жауап бере алуы мүмкін? Әрине медициналық білімі бар, сот - медицина саласында арнайы білімі бар адам жауап бере алады. Сонымен сот - медицина саласындағы арнайы білімді дұрыс пайдалану нәтижесінде қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу, яғни қылмысты тез және толық ашу мүмкіндігі туындайды.

Тағы бір мысал келтірейік. Қылмыстық іс бойынша белгілі суретші салған портрет заттай дәлелдеме ретінде алынды. Істің мән-жайын шешу мақсатында осы суреттің шынайы түпнұсқа екенін анықтау қажет болды. Осы сұрақты шешу үшін қандай арнайы білімі бар адам керек? Бұл жағдайда, әрине біз не оқып суретші болып істейтін, не табиғи қабілеті бойынша сурет сала алатын адамдар көмегіне жүгінеміз. Тергеуші қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу мақсатында сурет салу саласында арнайы білімі немесе тәжірибесі бар адамдарды тартуы керек.

Анықтаманың бұл бөлімін бірнеше мысалмен толықтырайық. Екі көлік соғысып, жол - көлік оқиғасы нәтижесінде бір адам мерт болған. Істің мән-жайын шешу үшін автокөліктердің күй-қалпын анықтау қажет. Бұл мәселені техникалық қызмет корсету станциясының қызметкерлері шешуі мүмкін. Олар не кәсіби оқып жұмыс істейтін, не осы мамандық бойынша тек қана жұмыс істеулерінің нәтижесінде алған жол көліктерінің күй-қалпын анықтай алатын арнайы білімдері бар қызметкерлер болып табылады.

Ұрлық болған жерді қарау барысында қазылған жер үстінде аяқ киімінің көлемді ізі табылып оның гипстік құймасы алынды. Ізді зерттеу кезінде іздің өкше бөлігінде аяқ киімді жөндеу барысында пайда болған ерекшеліктер табылды. Бұл мәселені толық және дұрыс кім түсіндіре алады?

Біріншіден, бұл мәселені шешуге криминалистік техника саласында арнайы білімдері бар маман-криминалистерді немесе сот-трасологиялық сараптамасын жүргізетін сарапшыларды тар-туға болады.

Екіншіден, бұл сұраққа етікші болып істейтін адамның арнайы білімдерін тартқан жөн. Себебі етікші өз мамандығы бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған арнайы білімін пайдалана отырып істің мән-жайын шешуге көмегін тигізе алады.

Ақтөбе облысындағы шахтылардың бірінде өлген адамның сүйегі табылды. Мәйітті қарау кезінде төс жағында қолдан жасалған өте құнды алқа табылды. Тергеуші бұйымды қаладағы зергерлік шеберханасының ұстасына көрсетіп бұл бұйымды қандай ұста жасағанын және алқаның иесі кім екенін анықтады. Бұл жерде біз зергерлік маманның

жұмыс істеуінің нәтижесінде алған арнайы білімін пайдаланып қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерінің бірін шеше алдық.

Сонымен, анықтаманың бұл бөлімін қарастыра келе төмендегідей қорытынды жасауға болады - адам кәсіби оқудың, не кәсіби оқып мамандығы бойынша жұмыс істеу барысында, не тек қана белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған арнайы білімін қылмыстық іс жүргізушілердің қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешуде пайдалануы.

Ал анықтаманың үшінші *цылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес білім*» - деген шартты бөлігін талқылай отырып, келесі мәселелерге тоқталған жөн. Біріншіден, жалпы жұртқа белгілі, яғни жалпыға мәлім білімдердің түсінігін ашып алған дұрыс.

Жалпы жұртқа белгілі білімдерді адамдардың жалпы білім беретін дайындығының нәтижесінде алған кәдімгі әлеуметтік тәжірибе және де ғылыми білімдерінің осы заманның даму талабына сай ең анық білімдер жиынтығы деп түсінуге болады.

Сонымен, біз жалпыға мәлім білімдерді адамдардың күнделікті өмір тәжірибесінің, жалпы білім беретін саланың шеңберінде алған білімдер деп түсінеміз.

Криминалистика және қылмыстық іс жүргізу ғылымдарында заң саласындағы білімдерді арнайы білімдерге жатқызу талас тудыратын мәселе болып табылатынын атап айтқан жөн. Кейбір авторлар заң білімдерін арнайы білімдерге жатқызуға болады десе, кейбіреулері жатқызуға болмайды деген көзқарасты ұстанады.

Сондықтан алдымен қандай білімдердің заң саласындағы білімдерге жататынын анықтап алған дұрыс болар.

Заң білімдері қылмыстық сот ісін жүргізуге жауапты адамдардың білімі болып табылады. Жалпы атап айтқанда олардың қылмыстық іс-әрекеттерді саралауы және іс жүргізушілік норма-ларды орындауы, қылмыстарды тергеу әдістемесін және тергеу әрекеттерін жүргізу тактикасын жүзеге асыруы.

Біздің ойымызша, заң білімдері атап откен күйінде арнайы білімдерге жатпайды. Олар қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың жалпыға мәлім білімдер қатарына еніп кетіп отыр. Мысалы, заң білімдеріне жалпы жұртқа белгілі қылмыстық, азаматтық, әкімшілік құқықтар саласындағы білімдерді жатқызуға болады.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес білім деп қылмыстық процесті жүргізушілердің қылмыстық процесті жүргізуде пайдаланатын білімдерінің шеңберінен тыс жатқан білімдерді, яғни қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын арнайы білімдерді айтамыз. Мысалы, медицина, химия, физика, биология, психология, философия, математика т.б. салалардан алынған білімдер.

Сонымен, заңдағы берілген арнаулы білімнің анықтамасына жүргізілген талқылаудың негізінде келесі қорытынды жасауға болады: *арнаулы білім - адам кәсіби оқудың не белгілі бір маман-дың бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған, цылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын цылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес білім.*

Арнаулы білім анықтамасын талқылау барсында тағы да бір мәселеге көңіл аударғанды жөн көрдік. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 7-бабының 41-тармағындағы *«арнаулы білім»* анықтамасының қазақша және орысша мәтіндері арасында мазмұны бойынша келіспеушілік байқалады, ол орыс тіліндегі - «не общеизвестные в уголовном процессе» деген сөйлемнің қазақшаға дұрыс аударылмауы. Бұл сөйлем қазақша мәтінде - «қылмыстық сот ісін жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес» деп берілген. «В уголовном процессе» деген мәтін қазақшаға - «қылмыстық іс жүргізудегі» деп аударылуы тиіс, ал қазақша мәтіндегі - «қылмыстық сот ісін жүргізудегі» деген орысшада - «в \ головном судопроизводстве» деген мағына береді.

Мұндай жағыдайдың бірден-бір себебі Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы жобасының орыс тілінде дайыпталып, онан соң казак тіліне аударылуы болып табылады, Бұл қате заң мәтінін казакшаға аудару кезінде жіберілгені айқын көрініп тұр.

Ұсынылып отырған мақалада байқалатын бір көрініс ол автордың «арнайы білім» деген терминді қолдануы. Осыған байланысты айта кететін бір тұжырым - біз «арнайы білім» және «арнаулы білім» деген терминдердің мәнін бірдей мағынада түсінеміз және қабылдаймыз.

Сонымен, «арнаулы білім» анықтамасын жан-жақты талқылай отырып, ҚР КДЖК-нің 7-бабы-ның 41-тармағының келесі редакциясын ұсынамыз:

41) «арнаулы білім» - адам кәсіби оқудың не белгілі бір мамандық бойынша жұмыс істеуінің нәтижесінде алған, қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу үшін пайдаланылатын қылмыстық іс жүргізудегі жалпы жұртқа белгілі емес білім.

Қарастылып жатқан мәселеге байланысты енді осы арнайы білімдерді пайдаланудың нысандары туралы қысқаша айта кетейік.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы шегінде арнайы білімдерді пайдалануға жол берушілік тергеу және сот қызметтерінің ғылыми негізін құрайды.

Дегенмен, заң әдебиет қайнар көздерінде арнайы білімдерді пайдаланудың нысандары туралы біркелкі көзқарастың жоқ екенін атап өту керек.

Кең тұрғыдан алғанда арнайы білімдерді пайдаланудың нысандарына мыналарды жатқызуға болады:

- 1) анықтаушының, тергеушінің, прокурордың, судьяның өздеріне меншікті арнайы білімдерін тартуы;
- 2) тергеу (сот) әрекеттерін жүргізуде маманның қатысуы;
- 3) сот сараптамаларын жүргізу;
- 4) білгір адамдардың тергеу әрекеттерін және жедел-ізвестіру шараларын жүргізуде қатысуы;
- 5) аудармашыны тарту (керең немесе мылқау адамдардан жауап алу кезінде);
- 6) жасы кәмелетке толмаған куәлерден жауап алу кезінде педагогты тарту;
- 7) ревизиялық немесе аудиторлық әрекеттерді жүргізу;
- 8) білгір адамдардың кеңес беруі немесе анықтамалық қызметі;
- 9) соттық емес сараптамаларды жүргізу.

Жотарыдаты 1-3 тармақтарда көрсетілген арнайы білімдердің нысандары оларды пайдалану-дың процессуалдық түріне, ал қалғандары процессуалдық емес түрлеріне жатады, яғни процес-суалдық дегеніміз олардың қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көрсетілгенін білдіреді.

Енді осы арнайы білімдерді пайдаланудың кейбір нысандарына қысқаша тоқталып өтейік.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі арнайы білімдерді пайдаланудың басты нысаны, әрине сот сараптамасын татайындау болып табылады. Мысалы, аудармашы мен педагогтың арнайы білім-дерін пайдалану мен сот сараптамасын жүргізудегі арнайы білімдерді пайдалануда айырмашы-лық бар. Сондықтан, арнайы білімдерді пайдаланудың процессуалдық емес басқа нысандарын қысқаша қарастырамыз:

а) білгір адамдардың тергеу әрекеттерін және жедел-ізвестіру шараларын жүргізуге қатысуына олардың тергеуші мен жедел-ізвестіру қызметкерлеріне техникалық көмек көрсетуі, объектілерді алдын алазерттеуі жатады. Арнайы білімдерді мұндай нысанда пайдаланудың дәлелдемелік мағынасы болмағанымен олардың дайындалып жатқан немесе болған қылмыстардың белгілерін анықтауда, қылмысты жасау немесе жасыру әдістерін анықтау мақсатында, жасырынып жүрген қылмыскерді іздеу барсында бағыт көрсететін ақпарат ретінде кең қолдануға болады.

б) білгір адамдардың кеңес беруінің немесе анықтамалық қызметінің мақсаты қылмыстық іс бойынша туындаған жатдайда дұрыс жөн табуға мүмкіндік беретін кейбір

алдын ала ақпараттарды тергеушіге беру болып табылады. Кеңес беру немесе анықтамалық мәліметтер ауызша не жазбаша түрде берілуі мүмкін. Қылмыстық іс жүргізуші адамдар анықтамалық мәліметтерді ішкі істер және прокуратура органдрынан алуына болады. Бұл органдарда криминалистік және жедел іздестіру тіркеу жүйелері жұмыс істейді.

в) ревизиялық немесе аудиторлық тексерулер ұйымдардың қаржы - шаруашылық қызметін тексеру үшін жүргізіледі. Бұл жұмыс тергеу әрекеті болып табылмайды. Бір жағынан бұлардың мақсаты кеңес беру және аудиторлық қызметтердің мақсатына ұқсас келеді. Дегенмен, ревизиялық немесе аудиторлық қызметтерді жүргізудің сот сараптамасынан өздерінің мақсаты, жүргізу әдістемесі бойынша және де процессуалдық жүргізу мен нәтижесінің рәсімделуі бойынша айыр машылығы бар.

Жоғарыда айтылғандай, қылмыстық сот ісін жүргізуде арнайы білімдерді пайдалану нысанда-рының көптігіне қарамастан ең басты көңіл олардың заңда көрсетілген нысандарына аударылған. Оларға:

~ анықтаушының, тергеушінің, прокурордың, судьяның, яғни қылмыстық іс жүргізуші орган-ның (адамның) өздеріне меншікті арнайы білімдері;
-тергеу (сот) әрекеттерін жүргізуде маманды қатыстыру; - сот сараптамаларын жүргізу.

Қылмыстық іс жүргізуші органның (адамның) өздеріне меншікті арнайы бітімдері. Қылмыс-тық іс жүргізуші адамдар арнайы білімдерді өздерінің іс жүргізушілік екілеттігі мен жеке кәсіби тәжірибесі шегінде пайдаланады. Арнайы білімдерді пайдалану мәселелері дәлелдеу үрдісінде қылмыстарды ашу және тергеудің ең басты субъектісі тергеушіге үлкен қатысы бар,

Тергеушінің арнайы білімдерін қолдану мақсаты болып қылмысты ашу және тергеу барысында дәлелдемелерді тікелей табуы, бекітуі, алдын ала зерттеуі, бағалауы және пайдалануы, олардың қатыстылығы мен жол берушілігі туралы сұрақты шешуі, процессуалдық әрекеттерді сапалы жүргізуі табылады.

Қылмыстық іс жүргізуші адамдардың кәсіби және арнайы білімдері болуы мүмкін.

Кәсіби білімдер болып материалдық және қылмыстық іс жүргізу құқықтарын білу, қылмыс-тарды тергеу әдістемесіне ие болу, сотта және прокуратурада іс жүргізу тәртібін білу табылады.

Арнайы білімдерге криминалистика (техника), сот сараптамасы, сот медицинасы, сот психиатриясы т.б. салалардан алынған білімдерді пайдалану жатады.

Қылмыстық іс жүргізуші адамдар кәсіби және арнайы білімдерді жоғары оқу орнында оқуы барысында, мамандығы бойынша жұмыс істеу нәтижесінде және мамандығын жоғарлату кезінде меңгеріп алады.

Тергеуші немесе қылмыстық іс жүргізуші басқа адамдар арнайы білімдерді қолдануды заң шеңберінде және қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы міндеттеріне батынышты жүзеге асырады.

Тергеу (сот) әрекеттерін жүргізуде маманды қатыстыру. Арнайы білімдерді қылмыстық сот ісін жүргізуде пайдаланудың заңда көрсетілген нысандарының бірі - тергеу (сот) әрекеттерін жүргізуде маманның қатысуы.

Маман - тергеу және сот әрекеттеріне қатысатын, іске мүдделі емес, дәлелдемелерді жинауда, зерттеуде және бағалауда, сондай-ақ техникалық құралдарды қолдануда жәрдем көрсететін, арнайы білімі бар адам (ҚР ҚІЖК-нің 84-бабы).

Сонымен, қылмыстық іс жүргізуші адам маманды шақырып алып тергеу немесе сот әрекетте-рін жүргізуге қатыстырады. Олар дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге және бағалауға көмектеседі.

Дәлелдемелерді жинауда - оларды іздеуге, табуға, алуға, бекітуге, буып-түюге; жедел-издесті-ру және криминалистік тіркеулермен жұмыс істеуде көмегін тигізеді.

Дәлелдемелерді зерттеуде - алынған ақпараттардың сапасын, мағынасын анықтауда, істің материалдарын ғылыми-техникалық құралдармен зерттеуде, осылардың нәтижесінде болжаулар құрастырып оларды тексереді.

Дәлелдемелерді бағалауда - олардың қатыстылығын, жол берушілігін, анықтатынын, жеткілікті-лігін анықтауға көмектеседі.

Маманның рөлі сараптама тағайындауға материалдар дайындауда, сарапшыға қойылатын сұрақтарды реттеуде, сарапшы қарамағына берілетін материалдарды дайындап, қаулы шығарған-да арта түседі.

Маманның тінту, тану үшін көрсету, жауап алу беттестіру, тергеу эксперименті т.б. тергеу әрекеттеріне қатысуы қылмыскердің әрекеттерін сипаттау мен бағалауға, табылған дәлелдеме-лердің белгілерін, қасиеттерін анықтауға, іс бойынша туындаған кейбір таласты мәселелерді шешуде түсініктеме алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, маман оқиға болған жерді қарауда фото-бейне түсіру, жоспар және схемалар жасауға да көмегін тигізеді. Жауап алу, тергеу әрекетін жүргізу барысында маман-педагог, маман-психолог т.о. қатысуы мүмкін.

Қылмыстық іс жүргізуші адамдар маманды тергеу немесе сот әрекеттеріне қатысуға шақырып оған заңда кезделген оның құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді. ҚР ҚДЖК 84-бабында маман-ның құқықтары мен міндеттері көрсетілген, осы бапқа сәйкес маман:

- өзінің шақырылуы мақсатын білуге;
  - егер тиісті арнайы білімі мен дағдысы болмаса, іс бойынша іс жүргізуге қатысудан бас тартуға;
  - қылмыстық процесті жүргізуші органның рұқсатымен тергеу немесе сот әрекетіне қатысу-шыларға сұрақтар қоюға;
  - тергеу немесе сот әрекетіне қатысушылардың назарын заттарды немесе құжаттарды табу, бекіту және алу кезінде ғылыми-техникалық құралдарды қолдану, істің материалдарын зерттеу, сараптама тағайындау үшін материалдарды дайындау кезінде өзінің іс-әрекеттеріне байланысты мән-жайларға аударуға;
  - тергеу немесе сот әрекетінің шеңберінде оның барысы мен нәтижелерін осы Кодекстің 203-бабының сегізінші бөлігінде көзделген тәртіппен қылмыстық іске қосылатын хаттамада не ресми құжатта көрсету арқылы істің материалдарына зерттеулер жүргізуге;
  - өзі қатысқан тергеу әрекетінің хаттамасымен, сондай-ақ сот отырысы хаттамасының тиісті бөлігімен танысуға және өзінің қатысуымен жүргізілген әрекеттердің барысы мен нәтижелерінің көрсетілуінің толықтығы мен дұрыстығына қатысты хаттамаға енгізуге жататын мәлімдемелер мен ескертпелер жасауға;
  - өзінің тергеу немесе сот әрекеттеріне қатысуына байланысты өзіне келтірілген шығындарға өтем және егер іс бойынша іс жүргізу оның қызметтік міндеттерінің шеңберіне кірмейтін болса, орындалған жұмыс үшін сыйақы алуға *уқығы* бар.
- Сонымен қатар маман:
- қылмыстық істі жүргізуші органның шақыртуы бойынша келуге;
  - дәлелдерді табу, бекіту және алу үшін арнулы білімін, дағдысын және ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып тергеу іс-әрекеттерін жүргізу мен сот талқылауына қатысуға;
  - өзі орындаған іс-әрекеттер жөнінде түсініктеме беруге;
  - өзіне іске қатысуына байланысты белгілі болған істің мән-жайлары туралы мәліметтерді және өзге де мәліметтерді жарияламауға;
  - тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде және сот отырысы уақытында тәртіп сақтауға міндетті.

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. - Алматы, 2011.
2. 2010 жылғы 20 қаңтардағы Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы сот-сараптамалық қызметі туралы» Заңы.
3. П.Әлмағанбетов. Қылмыстық іс жүргізуде сот сараптамасын тағайындау. - Алматы, 2004.
4. Жәкішев Е.Ф. Криминалистік тактика: Оқу құралы. - Алматы, 1997.
5. Қазақ тілінің сөздігі. - Алматы, 1999.
6. Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике. - Киев, 1979.
7. Орысша-қазақша сөздік. - Алматы, 1978., Орысша-қазақша сөздік. - Алматы, 1981.
8. Поврезнюк Г.И. Судебная экспертиза (подготовка и назначение в уголовном и гражданском процессах). - Алматы, 2001.
9. Толеубекова Б.Х. Уголовный прогресс. - Алматы, 2000.

Резюме

В статье более детально рассматривается понятие специальных знаний, проводится анализ определения «специальные знания» на русском и казахском языках. По итогам проведенного исследования автором предлагается новая формулировка данного определения в УПК РК.

Resume

The article gives the analysis of terminology of forensic expertise in Kazakh language. According to the organized research the ways of developing terminological apparatus of forensic expertise.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

ВЫБОРЫ В ЕВРОПАРЛАМЕНТ 2009 ГОДА: КОНФИГУРАЦИЯ И ПОЗИЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ФРАКЦИЙ И ОБЪЕДИНЕНИЙ

Айсұлуу Аалыбековна Ақунова

2010 год стал началом нового этапа истории евроинтеграции - этапа, обусловленного положениями Лиссабонского договора. В том же году начал свою новую легислатуру и Европарламент, который стал равным партнером в законодательном процессе, выполняя свою роль органа представительства интересов граждан ЕС. Напомним, что Лиссабонский договор расширил полномочия Европарламента во всех сферах его компетенции. Например, с 2014 года ЕП будет обладать правом инициировать кандидатуру председателя Еврокомиссии. Согласно новым правилам за ЕП сохранена возможность зажигать «красный свет» перед любым еврокомиссаром. Отметим, что ЕП обладает серьезными полномочиями в вопросе приёма в ЕС новых государств. Без его санкции расширение Союза невозможно. И вообще, все международные договоры, заключенные ЕС, проходят процедуру ратификации в ЕП. Отметим и ещё один проблемный момент в определении функций ЕП. Национальные парламенты целого ряда государств весьма скептически относятся к идее верховенства ЕП относительно собственных законодательных полномочий. Принцип subsidiarity понимается некоторыми членами ЕС таким образом, что местные парламенты, а не ЕП, должны сказать последнее слово по целому ряду проблем текущей деятельности Союза.

Важнейшей проблемой в деятельности ЕП является выбор приоритетов при принятии евродепутатами тех или иных решений. Как правило, эта проблема должна решаться в следующем порядке: «общеевропейское - национальное фракционное - партийное». То есть депутаты должны думать в первую очередь об интересах всех стран-участниц Сообщества, соотнося их с нуждами государств, которые они представляют. Узконациональный эгоизм сдерживается разбивкой депутатов на фракции и группы (в зависимости от количества участников). Однако практика принятия решений в парламенте свидетельствует, что такая ситуация присутствует не во всех рассматриваемых вопросах. Относясь с уважением к теме общеевропейского интеграционного строительства, депутаты руководствуются в первую очередь не всегда совместимыми национальными интересами собственных государств. В результате нередко бывает так, что тот или иной проект находит поддержку или наоборот отвергается солидарным голосованием депутатов одного государства или группы государств, вне зависимости от их партийно-фракционной принадлежности. Отсутствие принципов фракционной солидарности приводит к тому, что депутаты голосуют по собственным личным мотивациям, а сами фракции и группы являются не более чем дискуссионными клубами. Последний пример - утверждение в феврале 2010 года состава новой Еврокомиссии, когда часть социалистов отказалась от солидарного голосования «за». Есть и другие примеры трудностей в деятельности Европарламента, организации его повседневной работы.

Одна из них связана с усилившимся в первом десятилетии XXI века абсентеистскими тенденциями как симптома недоверия не только к партийно-политической системе Европы в целом, но прежде всего к её наднациональному компоненту. Как нам представляется, В.Я. Швейцер не случайно охарактеризовал этот феномен как абсентизм континентального масштаба. Одно из объяснений абсентизма - противоречивые результаты деятельности Евросоюза. Существуют и другие причины абсентеизма европейских избирателей.

Каковы же основные итоги евровыборов 2009 года? Постраем ответить на этот вопрос подробнее. Статистика по итогам евровыборов 2009 года свидетельствует, что, как

и в прошлые годы, главными политическими игроками Старого Света остаются партии консервативно-клерикального толка^{XX} \ социал-демократической ориентации и либеральных воззрений. Соответствующим образом они образовали фракцию Европейской народной партии (христианские демократы) — 265 депутатов: фракцию Европейских консерваторов и реформистов — 54 депутата; Прогрессивный альянс социалистов и демократов в Европейском парламенте - 184 депутата, фракцию Альянс либералов и демократов за Европу - 84 депутата. В процентном отношении названные четыре группы составляют 80% всего депутатского корпуса ЕП^{XX}. Их представительство там, в целом соответствует партийно-политической субординации в абсолютном большинстве стран - членов ЕС. Практически все они в различных комбинациях входят в состав коалиционных правительств, либо в более редких случаях образуют однопартийные правительства. Однако именно непосредственная причастность к отправлению власти в своих странах делает их как на этих выборах, так и на европарламентских волеизъявлениях прошлых лет наиболее уязвимыми в электоральном отношении.

Прослеживается определённая закономерность: наиболее существенные потери понесли (за исключением Франции) социал-демократические партии, в одиночку управляющие своими странами (Великобритания, Испания, Португалия, Ереция). Неудачи постигли и партии стран, где образованы коалиции демохристиан и социал-демократов (Германия, Австрия, Люксембург). Более сбалансированными выглядят результаты в странах, где правят консерваторы и либералы (Швеция, Дания, Финляндия). Наконец, там, где у власти комбинации из трёх вышеназванных «партийных семей» проиграли все партнёры по коалиции (Бельгия), либо демохристиане и социал-демократы (Нидерланды). В странах, условно обозначаемых как Е-12, картина более мозаична, но и здесь далеко не все правящие партии вышли победителями. К последним можно отнести консерваторов Польши, социал-демократов Словении и Словакии, либералов Эстонии. Зато с треском провалились власть имущие социалисты Венгрии и литовские консерваторы. С минусом (относительно выборов 2004 г.) завершили выборы, правящие консерваторы Чехии и Мальты.

В целом же правящие партии добились успеха в тех странах, где их лидерам удалось найти хотя бы временное противоядие распространявшемуся кризису, а оппозиция не смогла предложить населению действенных мер преодоления экономического спада. Проиграла оппозиция, и вследствие внутрипартийных разборок, хотя последние также подтачивали и правящие партии.

Тенденция к усыханию электората социал-демократии «большой Европы» наметилась уже на евровыборах 1999 года и получила новое развитие в 2004 году. Однако на нынешних выборах в ЕП она приобрела хобое качество - практически повсеместного проигрыша основным политическим противникам: демохристианам и консерваторам. Причем проигрыш очевиден по всем четырём уровням в шестой субординации. Сокрушительное поражение относительно результатов 2004 года потерпели однопартийно правящие партии социал-демократической направленности в Португалии (-13,4%), Великобритании (-12%) и Испании (-3,7%). Не лучше обстоит дело в Австрии (-5,9%), где социал-демократы возглавляют коалиционный кабинет. Да и будучи «младшими партнёрами» в связке с демохристианами-консерваторами, социал-реформаторы практически вчистую проиграли им евровыборы: Германия (-17,1%), Люксембург (-12,4%), Нидерланды (-7,8%), Бельгия (-7,7%). Не извлекли они выгоды и из положения оппозиции, которая, как уже говорилось, традиционно получает лишний шанс обойти правящие партии. Во Франции соответствующий показатель равнялся (-11,2%), в Италии (-8,4%), в Финляндии (-5,7%). Некоторым утешением социалистам и социал-демократам были итоги евровыборов в Греции (+4,4%). Обошли они партии консервативной направленности в Дании (+8,2%) и Швеции (+1,1%). Однако здесь исторически основными противниками местной социал-демократии являются партии либерального

толка. В Ирландии местные лейбористы также несколько опережают либералов (+2,5%), однако далеко позади консерваторов (-15,2%).*ТМ"

Общий итог выборов в Е-15 составил 12:3 в пользу демохристиан/консерваторов'. Не лучше обстояло дело и в группе новичков Евросоюза. Здесь практически во всех странах, вне зависимости от степени участия во властных структурах, партии социал-демократической ориентации уступили своим христианско-демократическим, либо консервативным оппонентам. Вчистую проиграла социал-демократия стран прежнего «социалистического лагеря». Наиболее ощутимым было поражение правящих венгерских социалистов (-39%), причём их консервативные соперники из партии ФИДЕС установили европейский рекорд национальной популярности, получив 56,4% всего венгерского электората. Крупно проиграли и оппозиционные социалисты Польши (-33,2%), причём с учётом электората не только основной консервативной партии «Гражданская платформа», но и двух других правой ориентации - «Закон и справедливость» и Крестьянской партии поражение левых выглядит ещё более внушительным. В соседней Чехии социал-демократия также сдала позиции правящей Гражданской демократической партии (-9%). Уступили пальму первенства и местные социалисты Болгарии, отстав от консерваторов из ГЕРБ на 7,3%. Примерно с таким же разрывом проиграли основной консервативной партии Словении - СДС социал-демократы этой страны (-8,5%). Более ровным выглядит соотношение сил между социал-демократами и консерваторами Румынии (+0,3%), однако с учётом не только Партии либеральной демократии, но и входящего в демохристианскую фракцию ЕП Союза демократических венгров соотношение сил опять-таки в пользу правых. Единично сильнее местной консервативной партии Словацкий демократический и крестьянский союз социалисты из СМЕР (+15%). Однако опять-таки с учётом других правых оппонентов - Венгерской коалиционной партии и Крестьянского демократического движения и здесь в целом социал-демократы проиграли.

В странах Балтии диспозиция между местными членами социалистической фракции в ЕП и представителями консервативных сил также не в пользу левых: Латвия (-27,2%), Эстония (-8,5%), Литва (-6,7%). Причём латвийские социал-демократы даже не попали в этот раз в ЕП. Зато некоторым утешением для европарламентской фракции социалистов станет появление в ней социалистов Кипра, хотя разрыв последних с местными христианскими демократами огромен (-25,7%). Единственными чистыми победителями в своей стране среди Е-12 стали лейбористы Мальты, уверенно победившие своих единственных реальных противников из Национальной партии (+14%).

Столь провальные результаты для социал-демократии Европы в Западной и в Восточной её частях, как для правящих, так и для оппозиционных социалистов нельзя объяснить исключительно местными условиями, особенностями конкретной социально-экономической ситуации. Тем более что относительная потеря голосов у некоторых партий консервативного толка отнюдь не принесла дивидендов социал-демократии. Следовательно, речь может идти об общеевропейском процессе отхода части электората, пришедшего на выборы к партиям-соперницам, наряду с воздержанием от участия в них тех, кто в национальном масштабе всё же поддерживал социал-демократию. Вряд ли её поражение можно объяснить невнятно выраженной позицией относительно будущего единой Европы. И другие участники европарламентского процесса — консерваторы, демохристиане, либералы, как, впрочем, и партии другого толка не дали сколь-нибудь убедительного видения перспектив развития ЕС, роли и места в них Европарламента. Тем более что и социал-демократы, и демохристиане, и либералы относятся в большинстве своём к твёрдому ядру еврооптимистов, лишь в деталях разнящихся в своём видении Европы XXI века. Другое дело, что все они по-разному расставляли акценты в избирательной кампании, по-разному мотивировали своё видение проблем внутренней и внешней политики.

Если демохристиане и партии консервативной ориентации выдвигали достаточно прагматические лозунги подъёма экономики, не облакая их в традиционные

идеологические штампы, то Партия европейских социалистов, объединяющих в своих рядах как организации стран, входящих в ЕС, так и пока остающихся вне Союза, попыталась совместить прагматику с невнятно прозвучавшей идеологической риторикой. Как следовало из её предвыборного манифеста, обнародованного ещё за полгода до выборов, избирателей призывали проголосовать за «Новый социализм», никак не объяснив суть этой формации. В то же время «Манифест» ни единым словом не упомянул «демократический социализм», хотя долгие десятилетия эта концепция была осевой в реформаторских конструкциях социал-демократии. Весь «новый социализм» измерялся в основном количественными показателями; самым брендовым в «Манифесте» было слово «более»: более справедливое, более безопасное общество, более тесное сотрудничество в Европе, более активные меры в экономике. В разных глагольных формах воспроизводились и практические шаги социал-демократии предлагаем, можем, намерены, будем. В «Манифесте» делалась попытка начать диалог с демохристианами/консерваторами, однако последним приписывалась слепая вера в рыночную экономику, которой противопоставлялась социальная рыночная экономика. Политические противники социал-демократов обвинялись также в использовании глобализации для усиления в трудовом процессе нагрузки на человека¹

Но для избирателей все эти теоретические сентенции, отчасти вполне справедливые, отчасти наивно-идеалистические, не играли решающей роли. Главным для них был реальный результат правления различных политических сил, степень их конструктивности и оппозиционности с учётом перспектив преодоления кризисных явлений в национальной экономике. Исходя из этих мотиваций электорального волеизъявления предпочтения, отданные демохристианам-консерваторам, вполне объяснимы. В них европейский избиратель, с учетом, как нынешней ситуации, так и многолетнего опыта политической борьбы, увидел более перспективный вариант отправления власти. Сделанные главным лозунгом требования вливания средств, как частных, так и государственных, в поддержку экономики, сокращение налогов для бизнеса, выглядели более надёжным векселем политики чем традиционный социал-демократический акцент на исправление бюджета в сторону чисто социальных мероприятий. Если социал-демократы были озабочены поддержкой безработных, то демохристиане предлагали создать новые и восстановить старые рабочие места.

Но противники социалистов отнюдь не игнорировали социальные проблемы. Просто они делали их зависимыми от конкретных хозяйственных возможностей своих государств. И избиратель счёл более востребованным этот вариант политики. В целом электорат посчитал демохристиан и консерваторов более компетентными в качестве силы, способной найти выход из сложившейся ситуации. Отметим и то, что упомянутый манифест социалистов был обнародован в наиболее острый период кризиса, в ожидании ещё более худших времен, а к моменту евро-выборов стало ясно, что пик кризиса, по-видимому, уже пройден. Идея же о «новом социализме» не могла вдохновить избирателя, ещё не остывшего, особенно в Восточной Европе, от социалистических экспериментов второй половины XX века.

Важным обстоятельством, повлиявшим на итоги выборов, было отсутствие в рядах социалистов ярких личностей, лидеров типа В.Брандта, Ф.Митгерана, Б.Крайского, Ф.Гонсалеса, М.Соареша и К.СоржСби, с именами, которых были связаны успехи социал-демократии последней трети XX века. Сегодня же лидерами не только национального, но и континентального масштаба были консервативные и > ристианско-демократические политики: А.Меркель, С.Берлускони, Н.Саркози. На европейской арене были весьма заметны нидерландец Л.-П. Балкенэнде и люксембуржец Ж.-К. Юнкер. В качестве первого лица в ЕС утвердил себя за время председательства в Еврокомиссии Ж.-М. Баррозу, тлительное время бывшим ведущим консервативным политиком Португалии.

Неоднозначными стали итоги евровыборов и для либералов Старого Света, По сравнению с выборами в ЕП 2004 года успеха добились соответствующие партии в

Ермании (+5,9%), в Италии (+5,9%), в Нидерландах (+5,3%), Люксембурге (+4,3%). В Восточной Европе усилились либералы Эстонии (+21,6%). В остальных странах налицо были неудачи этого крыла европейской партийно-политической системы. Во Франции либералы недобрали 3,4% голосов избирателей, в Ирландии -4,8%, в Финляндии - 3,9%. Ослабили электоральные позиции либералов Бельгии (-1,8%), Дании и Великобритании (по 1,2%). Среди восточноевропейских либералов наиболее пострадали венгры (-5,6%). Уменьшили электорат либеральных партий в Латвии, Литве. Словении. В Болгарии и Румынии местные партии либерального толка оказались на третьих ролях. В целом же ни в одном из европейских государств соответствующие партии не смогли обойти ни успешных демо-христиан/консерваторов, ни проигравших им социал-демократов.

Причины этого явления отражает не только дряхлый уже несколько десятилетий процесс ослабления либерального компонента в европейской политике, но и неконструктивный подход этого течения европейской мысли к путям выхода из нынешнего финансово-экономического кризиса. В отличие от демохристиан и консерваторов, либералы фактически пренебрегли социальными задачами данной ситуации. Ретроградными выглядели и попытки видных представителей либерального лагеря противиться политике ряда правительств, использовавших государственные рычаги для спасения банковской сферы и многих производственных мощностей. Тезис о свободном нерегулируемом рынке явно вступал в противоречие с необходимостью применения дири-жистских методов в условиях резкого спада экономики стран Европейского Союза.

Не выглядела последовательной и линия либералов на нарушение сложившихся правил игры в ЕП. В канун выборов фракция либералов заявляла, что не поддерживает систему очередности председательства в ЕП представителей демохристиан и социал-демократов. Однако после выдвижения на этот пост польского консерватора Е.Бузека с последующей в 2012 году ротацией на представителя социал-демократической фракции позиция либералов изменилась. В результате бывший премьер-министр Польши получил поддержку 555 из 720 депутатов, участвовавших в голосовании'. Отчасти смена вех была связана с персональными переменами в руководстве либеральной фракции, которую возглавил бывший премьер-министр Бельгии Ги Верховстадт.

Согласованное голосование в ЕП по кандидатуре председателя парламента лишний раз подтвердило наличие у трёх главных политических фракций достаточно стабильного консенсуса по широкому кругу проблем, входящих в компетенцию этого органа власти Евросоюза (Принцип разделения властных полномочий в ЕС между христианскими демократами-консерваторами и партиями социал-демократической ориентации возобладал в процессе распределения двух ведущих постов в ЕС. Председателем стал христианский демократ бельгиец Х. Ван Ромпёй, а высшим внешнеполитическим чиновником - британская лейбористка К.Эштон.). В то же время в его состав вошли и так называемые евроскептики как умеренного толка, так и радикального направления, отобравшие в своих странах некоторую часть голосов у грандов европейской политики.

Хотя абсолютное большинство политических партий в ЕП, ориентирующихся соответственно на христианско-демократические, социал-реформаторские и либеральные ценности, относятся к категории евроошмистов и еврореалистов, тем не менее, в рядах консервативного блока партий образовалась брешь, которую пробили ещё несколько лет назад британские консерваторы. Их особое мнение о неприемлемости для Великобритании системы подчинения всем решениям Евросоюза привела после нынешних выборов к образованию самостоятельной фракции Европейских консерватор' в и реформистов. В её состав, помимо британцев, вошли также депутаты из чешской Гражданской партии и Венгерского демократического форума, также ранее состоявшие во фракции Европейской народной партии. К ним добавились представители польской партии клерикальной ориентации «Закон и справедливость», а также одиночные депутаты из Бельгии, Нидерландов, Латвии, Литвы. В целом членов фракции, чья консервативная

ориентация не вызывает сомнения, можно охарактеризовать как умеренных евроскептиков, не выступающих против ЕС как такового, делающих акцент на несовершенство многослойного интеграционного процесса расширения ЕС.

Весьма близкими к вышеназванной фракции в оценке перспектив развития Евросоюза являются депутаты также вновь образованной группы «Европа мира и демократии», 32 члена которой представляют 12 партий из девяти стран ЕС

Однако большинство партий радикал-националистического толка остались по разным причинам, в том числе и личного характера, вне фракций и групп. Статистика ЕП отнесла их к разряду «внефракционных» (non-attached). Тем не менее, сам факт усиления позиций радикал-националистов в политических структурах Европейского Союза привлёк не меньше внимания, чем явный по итогам выборов перевес христианских демократов относительно социал-реформаторов.

Менее обсуждаемым обстоятельством, проявившемся на последних выборах в ЕП, стало весьма заметное укрепление «зелёного» лагеря. Фракция «Зелёные/Европейский свободный альянс», несмотря на общее сокращение мест в ЕП, оказалась единственной, кто увеличил численность своей фракции (с 42 до 55 депутатов). В странах Е-15 «зелёные», за исключением Австрии (-3,1%) и Ирландии (2,6%), везде в большей или меньшей степени обеспечили себе рост относительно 2004 года электоральных позиций. Наиболее востребованными оказались партии экологической ориентации Р. Люксембурге (17%), во Франции (16,2%), в Бельгии (13,1%), в Финляндии (12,4%), в Германии (12,1%), в Великобритании (10,7%). Добились прироста голосов партии этой группы в Нидерландах (8,9%) и в Дании (7,1%). Впервые вошли в ЕП «зелёные» Греции (3,5%). Кроме того, фракции «зелёных» в ЕП пополнили представители ряда близких к экологистам течений из Испании и Латвии. Но в целом в странах Восточной Европы «зелёные» ещё не обрели статус востребованной в политическом отношении силы.

Представляется, что успех западноевропейских «зелёных» в первую очередь связан с актуализацией в последнее время темы поиска альтернативных энергетических источников. Электоральным источником пополнения рядов сторонников «зелёных» стали, прежде всего, социалистические и социал-демократические партии ряда стран. Другим важным источником пополнения электорального багажа экологических партий стали, прежде всего, в Скандинавии, левые социалисты и посткоммунисты. Подытоживая политические результаты европарламентских выборов 2009 г., необходимо отметить явный тренд в политической жизни стран Евросоюза — неуклонное усиление позиций правых партий - прежде всего, христианских демократов и консерваторов. Безусловным успехом является прохождение в Европарламент группы «Европейские консерваторы и реформисты» (умеренные евроскептики, умеренные правые, умеренные националисты), которая образовалась только в 2009 году на основе британских консерваторов и чешских правых. Требования правых о вливании частных и государственных средств в экономику, сокращение налогообложения бизнеса оказались предпочтительнее социал-демократической ставки на усиление социальной составляющей бюджета, что и обусловило поражение социал-демократических и социалистических партий на выборах 2009 г. В целом они уступили ЕНЛ 81 позицию.

В левом лагере успех ожидал группу «зелёных», которая по сравнению с евровыборами 2004 г. увеличила свое представительство на 1/3 - с 42 места до 55.

Радикал-националисты не смогли добиться сколь-нибудь заметного успеха на выборах, хотя и провели несколько своих представителей.

Таким образом, евровыборы 2009 г. со всей определенностью показали идейно-политические и социально-экономические предпочтения европейских избирателей. Немаловажным представляется также отношение электората к процессам евроинтеграции. Итогом выборов 2009 г. стало создание в стенах Европарламента 8 политических групп (фракций), которые отражают современные политические пристрастия европейского

электората, в том числе связанные в будущем самого Европейского союза (евроскептики, еврооптимисты).

1. *The European Council 2010. January 2011. Luxembourg Publications Office of the European Union, 2011. - P. 14.*

2. *Лиссабонский договор, изменяющий Договор о Европейском союзе и Договор об учреждении Европейского Сообщества. — М., 2010.*

3. *О значении принципа субсидиарности см.: Зуев В.А. ЕС: Наднациональный механизм - главный инструмент европейской интеграции? / Современная Европа. #2, апрель-июнь 2011. - С. 107.*

4. *How Parties organize. Change and Adaptation in Party Organization in Western Democracies. Ed. By Katz R., Mair P. Sage Publication. - London, Thousand Oaks, New Delhi, 1994.-P. 54.*

5. *Кавешников Н.Ю. Трансформация институциональной структуры Европейского союза. — М., Навона, 2010. - С. 185.*

6. *See: Eurobarom, ter. Public Opinion in the European Union. #57. Spring 2002. - P. 95.*

7. *Швейцер В.Я. Послесловие к евровыборам 2004 года I В: Европейский парламент. Проблемы и перспективы. По материалам международной научной конференции, состоявшейся в Институте Европы РАН 9 июня 2004 г. - М., С 179.*

8. *Уместо заметить, что исследователи еще в канун евровыборов 2004 г. считали их фаворитами христианско-демократические и консервативные партии. См.: Мотков А.В. Альтернативы развития ЕС: платформы трансъевропейских политических объединений к выборам 2004 г. / В: Европейский парламент. Проблемы и перспективы. По материалам международной практической конференции, Институт Европы РАН 9 июня 2004. - М.: Огни. - С 82.*

9. [Http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_by_group_en.html](http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_by_group_en.html)

10. *Кавешников Н. Ю. Трансформация институциональной структуры Европейского союза. - М.: Навона, 2010. - С. 189.*

11. *Швейцер В.Я. Кризис доверия: поражение социал-демократии на выборах в Европейский парламент 2009 г. / В: Социал-демократия в современном мире. Материалы международной научно-практической конференции «Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления». Москва, 19 апреля 2010 г. - М., 2010. - С. 47.*

12. *Швейцер В.Я. Кризис доверия: поражение социал-демократии на выборах в Европейский парламент 2009 г. / В: Социал-демократия в современном мире. Материалы международной научно-практической конференции «Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления». Москва, 19 апреля 2010 г. - М., 2010. - С. 47.*

13. *Там же.*

14. *Швейцер В.Я. Кризис доверия: поражение социал-демократии на выборах в Европейский парламент 2009 г. / В: Социал-демократия в современном мире. Материалы международной научно-практической конференции «Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления». Москва, 19 апреля 2010 г. - М., 2010. - С. 48.*

15. *Швейцер В.Я. Кризис доверия: поражение социал-демократии на выборах в Европейский парламент 2009 г. / В: Социал-демократия в современном мире. Материалы международной научно-практической конференции «Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления». Москва, 19 апреля 2010 г. - М., 2010. - С. 49.*

16. *Предвыборные манифест Партии европейских социалистов (ПЕС). - М., 2009. - С. 4-26.*
17. *Швейцер В.Я Кризис доверия: поражение социал-демократии на выборах в Европейский парламент 2009 г. I В: Социал демократия в современном мире. Материалы международной научно-практической конференции «Кризис европейской социал-демократии: причины, формы проявления, пути преодоления». Москва, 19 апреля 2010 г. - М., 2010. - С. 51-52.*
18. [Http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_byj?roup_en.html](http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_byj?roup_en.html)
19. [Http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_by_group_en.html](http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_by_group_en.html)
20. [Http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_by_group_en.html](http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/seats_by_group_en.html)

Түйін

Бұл мақалада Еуропарламентте болған соңғы сайлаудың нәтижелері талданған. Еуропалық сайлаушылардың тандауындағы еуропалық саяси кепкте социал-демократтар позициясын эларету арқылы оншыл партияның позициясын кушейту үрдісі баяндалған.

Summary

In article analyzed results of last elections in Euro Parliament. The major trend of selective preferences of eurovoters is undrelined: strenghteming in the European political space of positions of legal political force of Europe - social democracy.

ПРАВА ЖЕНЩИН В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Р.П. Пашаев - студент 2-го курса ФМО и Ю КазНПУ им. Абая, специальность: «Международное право»

Данная работа носить в себе основные вопросы прав женщин в международном праве, которые являются в свою очередь проблемой всего мира в «контексте прав человека» и рассматривает пути нахождения решения для этих проблем.

Я думаю что, начиная рассмотрения данной темы и ныне являющейся одной из самых креативных проблем современности для человека, я начню с Декларации и программ действия всемирной конференции по правам человека проходящая в вене в 1993 г.

Декларация и Программа действий, принятая на Всемирной конференции по правам человека в Вене в 1993 г., подтверждает принцип универсальности, неотъемлемости, неделимости и взаимозависимости прав человека. На Конференции было сказано, что "права женщин и девушек являются неотъемлемой частью единого целого - прав человека" и что определенная дискриминация или оскорбление по половому признаку является нарушением прав женщин. Также было подчеркнуто, что борьба с насилием в отношении женщин является частью обязательств государств по правам человека. Декларация и Программа действий призывает к интегрированию прав женщин в деятельность ООН по правам человека.

Декларация и Программа действий не является формальным источником международного права. Однако она представляет политический консенсус по вопросу прав человека, стоящего на повестке дня ООН. Этот консенсус был достигнут после принятия Генеральной Ассамблеей основных положений Конференции в декабре 1993 г. Следующим шагом в признании и защите прав женщин стало одобрение тем же органом Декларации о ликвидации всех форм насилия в отношении женщин, и назначение

Комиссией по правам человека специального докладчика по проблеме насилия над женщинами. Эти принципы были вновь подтверждены на Четвертой конференции ООН по проблемам женщин, проведенной в Пекине в сентябре 1995 г. Все эти достижения являются результатом упорной борьбы активистов за права женщин и работы, которая велась на местном, национальном, региональном и международном уровнях за признание прав женщин частью прав человека и международного права. Действительно, признание прав женщины было названо одним из главных достижений Конференции, "хотя, к сожалению, лишь спустя долгие годы игнорирования проблемы насилия над женщинами она была признана ООН". Эта статья посвящена изучению международных документов по защите прав женщин и обсуждению вопроса, почему международная доктрина прав человека, межправительственные и неправительственные организации не могли долгое время добиться признания прав женщин, если не считать формального заявления о равноправии женщин. Основной упор будет сделан на вопросе полового насилия как нарушении прав человека.

Вся научная работа исследует международные документы, нормы которых содержат специфические международные принципы, направленность которых является всемирная и всесторонняя защита прав женщин и приданию исключительное преимущество как особой группе прав.

Список международных документов, посвященных защите прав женщин и принятых начиная с 1945 г., поражает своей внушительностью. Статья 1 (3) Устава ООН гласит, что одной из целей ООН является "достижение международного сотрудничества в решении международных проблем экономического, социального, культурного или гуманитарного характера и поощрение и уважение прав и основных свобод человека независимо от его расы, пола, национальности и вероисповедания".

Принцип запрещения дискриминации, в том числе и дискриминации по половому признаку, лежит также в основе статей 1 и 2 Всеобщей декларации прав человека 1948 г. и в обоих Международных пактах ООН 1966 г. - документах, которые формируют так называемый Международный Билль о правах. Права, признанные в этих документах, относятся ко всем, невзирая на пол. Международный пакт о гражданских и политических правах в статье 26 также содержит общее обязательное положение о запрещении дискриминации. В дополнение к общим документам по правам человека, особые нужды женщин получили признание в специальных договорах по правам человека как до принятия Устава ООН, так и после, а также в гуманитарном праве, действующем во время международных и внутренних вооруженных конфликтов, в особенности в Четвертой Женевской конвенции и в Первом протоколе.

До настоящего времени наиболее значительным шагом было принятие 18 декабря 1979 г. Генеральной Ассамблеей Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (Женской конвенции) в рамках объявленного ООН десятилетия женщин (1975-1985 гг.). Основная цель Конвенции, проект которой был разработан Комиссией по правам женщин, - добиться равенства женщин, основанного на признании того, что глобальное развитие, благосостояние, установление справедливого мирового экономического порядка, международный мир и безопасность требуют максимального участия женщин наравне с мужчинами во всех сферах. Эта задача является связующим звеном между защитой и поощрением прав женщин и другими фундаментальными задачами мирового сообщества.

Конвенция о правах женщин содержит более точные формулировки, чем общее признание равенства полов в других конвенциях. В ней определяются сферы, в которых наиболее явно выражена дискриминация по половому признаку, и содержатся положения по таким вопросам, как борьба с проституцией и торговлей женщинами (статья 6), участие женщин в общественной жизни страны (статьи 7 и 8), равные права в отношении гражданства (статья 9), равный доступ к образованию (статья 10), равные права при поступлении на работу (статья 11), равный доступ к медицинскому обслуживанию (статья

12), равенство в других сферах экономической и социальной жизни (статья 13), особые проблемы и потребности жительниц сельской местности (статья 14), равенство перед законом (статья 15) и равные права в семье (статья 16).

Эти права усилятся во вступительных положениях Конвенции о правах женщин. Статья 1 дает определение дискриминации женщин. Статья 2 осуждает подобную дискриминацию и налагает обязательства на государства-участники предпринять позитивные шаги на пути устранения дискриминации на уровне национальных законодательств и конституций, а также способствовать воплощению этих принципов в жизнь. Статья 5 признает недостаточность законодательства и директив и призывает стороны предпринять соответствующие меры, а также изменить отношение к этому вопросу. В статье 4 допускается позитивная дискриминация на переходном этапе.

Из этих статей видно, что ратификация Конвенции о правах женщин требует от государства тщательного изучения своих законов и практики, для того чтобы определить те, которые носят дискриминационный характер, определить надлежащие меры по их изменению и обеспечить реализацию этих правовых изменений. В идеале государства должны предпринять такие шаги, как изучение и изменение своей политики во всех сферах, таких как законодательство, прецедентное право и принципы политики в государственном и частном секторах, сфере образования, средствах массовой информации: введение учебных тендерных программ для членов судебной, законодательной структур, государственных и гражданских служащих, а также введение правовых просветительских программ. Но подобные меры очень дорогостоящи, отнимают массу времени и сил и требуют привлечения специалистов, поэтому они редко находятся на первом месте среди правительственных задач.

В заключительных статьях говорится о применении Конвенции о правах женщин. По аналогии с другими договорами ООН был учрежден Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (далее именуемый "Комитет"), состоящий из 23 независимых экспертов (статья 17). Периодические отчеты стран перед выступлением представителя этой страны подвергаются тщательному изучению со стороны Комитета. Однако в отличие от Конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации и Конвенции о защите всех лиц от пыток, не существует ни альтернативной процедуры подачи жалоб в Комитет, ни права на подачу жалобы на международном уровне. Комитет не обладает правом Комитета против пыток рассматривать "достоверную информацию", содержащую "обоснованные доказательства" систематических нарушений Конвенции о защите прав женщин. На конференции в Вене было рекомендовано Комиссии по правам женщин и Комитету рассмотреть возможность "введения права на подачу петиции посредством подготовки альтернативного протокола". В марте 1994 г. на собрании группы экспертов, организованном обществом "Женщины в законодательном проекте" Международной группы по правам человека и Центром в Маастрихте по правам человека был принят проект Факультативного протокола к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Этот проект Протокола содержит процедуры подачи индивидуальной жалобы и запроса. В совещании группы экспертов, инициаторами которого были правительства Австралии и Дании, приняли участие специалисты по правам человека, члены Комитета по ликвидации дискриминации в отношении женщин и члены Комитета по правам человека. Проект Протокола не имеет силы закона, но представляет собой пищу для размышлений над улучшением исполнительного механизма Конвенции о правах женщин. В работе по созданию проекта Протокола приняли участие ученые и активисты, которые сотрудничали в рамках неправительственных организаций и одновременно искали правительственной поддержки дальнейшего развития прав женщины.

Конвенция о правах женщин является значительным прогрессом в плане обеспечения правовых гарантий прав женщин. Она была ратифицирована странами во всех уголках мира. Она включает в себя гражданские и политические, экономические, социальные и

культурные права, что является ее коренным отличием от других документов ООН, в которых проведена четкая граница между ними. Сведение этих прав вместе говорит о том, что защита гражданских и политических прав женщин не имеет смысла без внимательного изучения экономического, социального и культурного контекста.

Конвенция о правах женщин также старается разрушить границу между общественным и личным, которую феминистки считают особенно пагубной для женщин. Считается, что одной из причин, по которой женщины не принимают активного участия в общественной и политической жизни — это их традиционная предназначенность для семейной жизни. Либеральная политическая теория различает общественную и личную сферы жизни, причем считается, что мужчина принадлежит общественной жизни, принимает участие в управлении и работает в сфере права, экономики, политики, интеллектуальной деятельности и власти, в то время как женщине надлежит находиться в сфере семьи и быта. Это различие имеет как нормативную, так и описательную функции: большая экономическая и политическая значимость, придаваемая общественной сфере, ставит мир мужчин на первое место и отдает контроль и власть в их руки. Утверждая равное право женщины на участие в принятии решений на любом уровне. Конвенция выводит женщин на арену общественной жизни. И что еще более важно, она утверждает равноправие женщин в семейной жизни. Высылка женщин в эту частную, невидимую сферу скрывает их неравенство. Статья 16 отличается от других документов по правам человека тем, что определяет семью как общественную единицу, нуждающуюся в защите, и объявляет о равенстве всех членов семьи до, все время и после замужества.

Также имея возможность исследовать основные аспекты этой проблемы, мне хотелось бы немного остановиться на таком понятии как «Глобальное нарушение прав женщин».

Несмотря на появление документов, гарантирующих равноправие женщин, и особые преимущества Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, права женщин остаются вне основной международной защиты прав. Отказ от международных обязательств оказал негативное влияние на защиту женщин в рамках внутреннего права. В реальной жизни правами женщин пренебрегают, и зачастую очень грубо. К несчастью, список преступлений против женщин можно продолжать до бесконечности: это физическое и сексуальное насилие, запугивание, экономическое притеснение, отсутствие контроля за здоровьем женщины, вредные религиозные и традиционные обряды, более короткий срок обучения по сравнению с мужчинами и мальчиками, ограничения на владение собственностью, недоступность некоторых форм трудовой деятельности. Все эти нарушения происходят ежедневно и повсеместно. Они не являются чем-то исключительным. Это просто вопрос взаимоотношения полов. Они не получили широкого осуждения и зачастую их даже не воспринимают как нарушения международного права прав человека. Причина непризнания прав" женщин кроется как в недостатках самой Конвенции о правах женщин, так и в недостатке более широкого понимания международного права.

Также возникает необходимость брать во внимание такой серьезный аспект исследуемой работы, который является и вопросом и составной частью исполнения международного обязательства.

Конвенция о правах женщин: это серьезное обязательство?

Существует большое количество оговорок и ограничительных заявлений, принятых странами в отношении Конвенции о правах женщин. Например, в сентябре 1993 г. 45 стран сделали оговорки, касающиеся ратификации, принятия или подписания Конвенции. Некоторые из них носят процедурный характер, в то время как другие поднимают фундаментальные вопросы об отношении международного сообщества к целям и задачам Конвенции. Наиболее печально известными являются оговорки о первичном значении внутреннего права и те оговорки, сделанные рядом таких государств, как Ирак, Египет, Тунис, Бангладеш, Ливия, Малайзия и Мальдивы, в которых говорится о необязательном характере Конвенции в том случае, если ее установки идут вразрез с внутренним правом о

положении женщин или с законом шариата. Подобные оговорки предполагают, что обязательства, налагаемые Конвенцией о правах женщин, могут изменяться в соответствии с изменениями в трактовке шариата, а не в соответствии с объективными международными стандартами.

Оговорки к Конвенции о правах женщин были сделаны не только исламскими государствами. Самое большое количество оговорок было сделано Великобританией, в том числе и к статье 2. Конвенция о правах женщин подлежит постепенному воплощению в жизнь, но оговорки делают ее применение зависимым от внешних факторов.

Венская конвенция о международном договорном праве является правовой основой для оговорок, поправок и возражений по причине несовместимости с целями и задачами данной Конвенции. Беспокойств вызывает отсутствие реакции на все оговорки к Конвенции. Лишь немногие государства выразили свое несогласие с ними. В международном договорном праве до сих пор существует противоречие между желанием обеспечить как можно более широкое участие, особенно в таких конвенциях, как Конвенция о правах женщин, и, следовательно, позволить государствам делать всевозможные оговорки, и необходимостью сохранить целостность текста, ограничивая число оговорок. Тем не менее, сожаление вызывает тот факт, что страны терпимо относятся к оговоркам, которые умалют значение Конвенции, и проявляют неуважение к принципам международного договорного права. Это наводит на мысль о том, что обязательства по этой Конвенции не настолько серьезны, как по другим договорам, и что их выполнение может быть отменено под видом законных оговорок

Ввиду отсутствия индивидуальных возражений против оговорок Комитет выразил свою обеспокоенность поведением некоторых государств, а также всех государств-участников посредством общих рекомендаций, а также посредством других институциональных механизмов. Поэтому во время отчетов представителей стран перед Комитетом им всем был задан вопрос о необходимости и продолжительности их оговорок. В 1987 г. Комитет внес предложение в рамках Экономического и Социального Совета ООН провести полное исследование статуса женщин в исламском мире для более полной оценки эффективности этих оговорок. Враждебная реакция со стороны некоторых исламских стран, которые расценили эту инициативу как нападки на них, помешала принятию этого предложения. На Всемирной конференции по правам человека в Вене было выражено пожелание странам искать пути и способы устранения "значительного количества оговорок к Конвенции" и оказывать поддержку Комитету в этом отношении. На ней также была выражена настоятельная просьба к странам-участницам не делать оговорок, не совместимых с целями и задачами Конвенции о правах женщин или с международным договорным правом.

Конечно же, за вопросом об оговорках скрывается проблема противоречивых отношений прав женщин с религиозной и культурной практикой. Женщин часто называют хранителями культуры общества, и вмешательство извне для защиты прав женщин вызывает сопротивление и воспринимается как вмешательство во внутренние дела государства и как проявление культурного империализма. Это объясняет, почему другие государства так неохотно выражают протест и избегают рассмотрения этого вопроса органами ООН, в том числе и Комитетом. На Конференции в Вене был рассмотрен вопрос о культурных и религиозных традициях в контексте насилия над женщиной, но из этого было сделано никаких конкретных выводов. Она только призвала к искоренению противоречий между правами женщин и "вредным воздействием некоторых традиций и религий, культурных предрассудков и религиозного экстремизма", но не было сказано ни слова о том, что это искоренение должно проводиться в пользу нрав женщин. Более того, даже там, где ратификация Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин свидетельствует об обязательствах правительства относительно равноправия женщин, глубоко укоренившиеся традиционные, культурные и религиозные предрассудки не исчезают при применении этих правовых документов. "Половые

стереотипы... являются одним из наиболее серьезных препятствий в борьбе с дискриминацией и причиной диффамации роли и потенциального значения женщины в обществе". Во многих странах по-прежнему принимаются откровенно дискриминационные законы, но даже там, где они были отменены или изменены, правительству зачастую не хватает политической воли или экономических средств для проведения в жизнь новых законов или политики.

Еще одним ограничением Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин является ограничение, которому подвергается Комитет наряду с другими органами, следящими за соблюдением прав человека, но которое усиливает недовольство внутри Комитета. Полномочия Комитета по предотвращению нарушений прав женщин ограничиваются системой отчетов и. В случае, если государство не желает отчитываться о состоянии прав женщин (государство обязано предоставить первичный отчет о положении дел в течение года после вступления в силу Конвенции и затем отчитываться раз в четыре года), не существует механизма, способного заставить государство отчитаться в своих действиях. Это несоответствие было выявлено на совещании Комитета в 1993 г., когда стала очевидной невозможность эффективной реакции на преступления против женщин на территории бывшей Югославии. Единственной акцией, которую удалось согласовать, было письмо от имени Комитета специальному докладчику Комиссии по правам человека, в котором выражалась озабоченность сложившейся ситуацией.

В своих отчетах страны неизбежно выставляют себя в более выгодном свете, а Комитету за ограниченный период своей работы бывает очень тяжело выявить все оплошности и неточности отчета. Количество непроверенных отчетов огромно. Здесь возникает двойная проблема: с одной стороны, многие государства не предоставляют свои отчеты своевременно, а с другой стороны, Комитет не может (вовремя их обработать. Эта ситуация ставит под сомнение требование о своевременной сдаче отчетов. Система отчетности не дает желаемого эффекта, поскольку представители государств не торопятся отвечать на поставленные вопросы, а Комитет - рассматривать их ответы. Подготовка вопросов требует времени и информации. Хотя открытой связи между неправительственными организациями и Конвенцией и не существует, Комитет приветствует всяческую помощь со стороны этих организаций. Международная организация по наблюдению за правами женщин внесла огромный вклад в проверку отчетов, заранее предоставляя Комитету темы для вопросов правительствам и распространяя информацию о деятельности Комитета.

Не раз уже говорилось о том, что Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин проигрывает в сравнении с другими организациями по соблюдению прав человека в том, что касается его ресурсов и работы. Он заседает более короткий промежуток времени по сравнению с другими органами - недели в год, согласно статье 20, на 1993 и 1994 г. Генеральная Ассамблея учредила дополнительную неделю). Заседания проходят либо в Вене, либо в Нью-Йорке, а не в Женеве, где расположен Центр ООН по правам человека. Исторически в Вене располагалось Движение женщин которое поддерживает Комитет. Еще одним свидетельством того, что права женщин не воспринимаются как часть основных прав человека, является то, что другие международные организации получают поддержку от Центра. В 1993 г. подразделение было перенесено в Нью-Йорк, но все равно отношения между Центром по защите прав человека и Комитетом остаются непрочными.

Исходя из всех принятых международных документов относительно прав человека, следует отметить, что жена самом деле представляет международная доктрина прав человека.

Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин создавалась не как конвенция о правах женщин, а как международный запрет на дискриминацию по половому признаку. основополагающим принципом этой Конвенции является равенство, согласно которому отношение к женщинам должно быть такое же, как и к мужчинам. В

целом, она не гарантирует защиты от особых видов притеснений, от которых не страдают мужчины. Несмотря на то, что всеобъемлющее проведение в жизнь этой Конвенции способствовало бы значительному улучшению жизни женщин в странах-участницах, она все равно не обеспечит женщине такую же безопасность, какую бы могло обеспечить мужчинам эффективное применение других конвенций о правах человека. Кроме того, Конвенция имела своего рода вредный эффект, так как она обособила права женщин и удалила их от разработок другими органами по защите прав человека. В свою очередь эти органы не обращают внимания на дискриминационный характер других договоров, либо же трактуют их таким образом, что они не имеют никакого отношения к женщинам. В качестве примера можно взять право на жизнь, запрет на применение пыток и других видов жестокого обращения с женщинами.

Конвенция не «одержит четкого запрета на жестокое обращение с женщинами, в ней также не говорится о том, что подобная жестокость является дискриминацией женщин. В других документах по правам человека содержатся положения, нейтральные по своей половой направленности, оговаривающие право на жизнь, на телесную неприкосновенность, на защиту от пыток и других жестоких и бесчеловечных форм обращения. Однако благодаря некоторым факторам трактовка этих положений не включает в себя преступления, совершаемые против женщин.

Во-первых, разграничение между общественной и частной жизнью, о котором мы уже говорили ранее, оказал, особое влияние на международное право. Из сферы его действия исключены вопросы внутренней политики. Право прав человека форсировало изменения в этом вопросе, особенно в том, что касается расовой дискриминации и апартеида, но отношение государства к женщинам до сих пор считается предметом внутренней юрисдикции. Более того, даже если обращение государства с гражданами считается международным обязательством, то это обязательство формулируется как доктрина государственной ответственности, которая традиционно подразумевает ответственность только за официальные действия чиновников и представителей государства.

Определение норм прав человека делается на основе принятия ответственности за действия государства. Таким образом, право на жизнь в первую очередь призвано защищать людей от лишения жизни правительственными чиновниками посредством казни. Аналогично пытка определяется как: 'любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется невыносимая боль или страдание. физическое или нравственное, с целью получения от него информации или признания, с целью наказания его за какое-либо действие..., когда такая боль или страдание причиняется государственным должностным лицом, или иным лицом, выступающим в официальном качестве или с их ведома, или по их подстрекательству".

Упор, сделанный в доктрине государственной ответственности на официальные действия, совместно с традиционным предпочтением гражданских и политических прав в западной политической философии и философии права, создал впечатление, что нарушения прав человека происходят в общественной жизни. Это право направлено на защиту мужчин от преступлений, совершаемых другими мужчинами, а не на защиту от преступлений, совершаемых против женщин. Жестокое обращение с женщинами не подпадает под определение пытки. Как заметила Шэрон Капелинг-Алакия, директор Фонда развития ООН для женщин: "Дом является символом огромной власти. И обсуждать ответственность или право государства на вмешательство в частную жизнь - значит затронуть наиболее острые вопросы нашего времени: Что такое нация? Что такое суверенитет? При каких обстоятельствах позволено вмешательство извне?"

В этом смысле равенство, декларируемое в документах о правах человека, не имеет большой ценности для женщин: ведь очевидно, что там, где женщины страдают по вине официальных лиц, например, в тюрьмах или других местах лишения свободы, они имеют право, на такую же защиту, как и мужчины. Однако эта концепция равенства не учитывает женской специфики страданий, причиняемых женщинам официальными органами, а

также частными лицами. Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации гарантирует защиту от частных актов расовой жестокости, признавая вред, наносимый целям расового равенства и соблюдению всех других прав. Однако четырнадцать лет спустя подобная параллель не была проведена в отношении женщин.

Тот факт, что преступления против женщин совершаются в основном в частной жизни, означал также, что они остаются вне поля зрения общественности, в результате чего оказался скрытым глобальный масштаб этого явления. Сами женщины зачастую неохотно сообщают о насилии, так как стыдятся этого и по социально-экономическим причинам вынуждены сохранять семью. Внутри определенного сообщества уровень насилия над женщинами бывает значительно выше, частично из-за страха, что признание факта насилия может разрушить семью. Во многих случаях культурные и традиционные предрассудки стали причиной терпимого отношения к такому насилию. Для того, чтобы добиться внимания международных организаций по защите прав человека, женщинам надо доказать широкую распространенность насилия и, во-вторых, добиться признания того, что эти формы насилия носят структурный характер, являясь частью системы подавления и угнетения женщин во всем мире и поэтому относятся к сфере государственной ответственности.

Признание того, что насилие против женщин является нарушением прав человека, требует принятия того факта, что правительство может нести ответственность на международном уровне за действия частных лиц у себя дома, на работе и в обществе в силу неправомерной поддержки социально-правовой системы, при которой насилию в отношении женщин приписывается эндемический характер, и где подобные действия сводятся до уровня банальных явлений и в расчет не принимаются. В поддержку этого подхода выступают Европейский и Американский суды по правам человека, которые имеют дело с теми случаями, когда государство не способно обеспечить правовую защиту прав человека. Например, в деле "Х и У против Нидерландов" Нидерланды обвинялись в нарушении Европейской Конвенции, так как их Уголовный кодекс не отвечал требованиям прав человека. Эта недоработка законодательства позволила оставить безнаказанными действия человека, изнасиловавшего 16-летнюю умственно неполноценную девушку. Европейский суд по правам человека признал, что уважение к семье подразумевает определенные обязательства со стороны государства и может потребовать принятия мер по обеспечению безопасности частной жизни, даже если речь идет о личных отношениях. В деле "Костелло Роберте против Великобритании" тот же суд постановил, что правительство несет ответственность за действия, совершенные в стенах частной школы, и противоречащие Европейской конвенции.

Аналогично в деле "Веласкес Родригес против Гондураса" Американский суд по правам человека сослался* на "обязанность всех государств-участников организовать правительственный аппарат и в целом все структуры, посредством которых осуществляется государственная власть таким образом, чтобы они могли гарантировать полное и свободное осуществление прав человека". В далее: "Противоправный акт, нарушающий права человека и вменяемый непосредственно в вину государству (если, например, он совершен частным лицом), может повлечь за собой международную ответственность со стороны государства, потому что государство оказалось не в состоянии предотвратить его... Эта обязанность предотвращать противоправные действия включает в себя весь спектр правовых, политических, административных и культурных мер воздействия, которые помогают защите прав человека и расценивают любое нарушение как противоправное действие".

Расширенное определение права на жизнь было дано Комитетом по правам человека. В своих Общих комментариях к праву на жизнь Комитет подчеркнул, что право не следует воспринимать в узком смысле, и что государства обязаны принимать позитивные меры для защиты жизни своих граждан. Далее, в Комментариях 20 о пытках было сказано, что государства обязаны гарантировать защиту граждан от актов насилия "независимо от

того, совершаются они официальными или частными лицами" Хотя эта формулировка не включает в себя частные насилия в отношении женщин, она относится к таким действиям, как изнасилования и сексуальные домогательства женщин, совершенные частными лицами.

Одним из основных аспектов моего доклада служит участие ООН - как Международной организации в пересмотре роли прав человека в рамках разработанных органами ООН направлений.

Несмотря на то, что ни один из случаев, которые обсуждались выше, не имеет прямого отношения к тендерной специфике нарушений прав человека, ответственность государства можно по аналогии перенести на те случаи, когда государство не смогло применить уголовный кодекс для наказания за частные акты насилия в отношении женщин. Венская Декларация и Программа действий и Декларация о пресечении насилия над женщинами являются определенным прогрессом в деле пересмотра ответственности государства за частные акты насилия в отношении женщин. Еще одним важным достижением является Общая рекомендация №19, одобренная на одиннадцатой сессии Комитета по ликвидации дискриминации в отношении женщин. Рекомендация №19 содержит серьезный анализ Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, на основе которой Комитет будет вести опрос государств. В ней говорится, что "понятие дискриминации включает в себя сексуальное насилие" и что "сексуальное насилие является формой дискриминации, которая не дает женщине пользоваться равными с мужчинами правами и свободами. В преамбуле к Декларации о насилии говорится, что структурные корни насилия над женщинами 'свидетельствуют об исторически неравных отношениях между мужчиной и женщиной', и что социальный механизм "ставит женщину в зависимое от мужчины положение". Это признание правового дисбаланса внутри общества выносит проблему прав женщин за рамки антидискриминационной политики. Основной проблемой, с которой сталкиваются женщины по всему миру, является одинаковое отношение к ним по сравнению с мужчинами, хотя это свидетельствует о еще более серьезной проблеме. Женщины находятся в зависимом положении потому, что у них нет реальной экономической и социальной власти ни в общественной жизни, ни в частной.

Статья 1 Декларации называет насилие, применяемое к женщинам, как дискриминацию по признаку пола, таким образом, подчеркивая специфику данной проблемы. Право на защиту от насилия не является адаптацией мужского права. В Декларации особо подчеркиваются случаи насилия, происходящие "в общественной и личной жизни" и внутри семьи. Статья 4 (с) требует от государства наказания за насилие над женщиной, совершенное как государством, так и частным лицом. Еще одним положительным моментом является разъяснение, гласящее что "обычай, традиция или религия не могут быть использованы в качестве оправдания насилия над женщиной". Несмотря на возражения некоторых исламских стран, в частности Судана, в статью 2 включено положение о генитальных увечьях и "другой традиционной практике, наносящей вред здоровью женщины".

В Декларации также большое значение придается женским организациям. Неправительственные организации выполняют множество функций по защите прав человека, включая сбор и обработку информации, наблюдение за действиями правительства, проведение кампаний в поддержку и лоббирование прав человека, участие в разработке стандартов и норм. Женские неправительственные организации приложили немало усилий для того, чтобы довести права женщин до международного уровня прав человека. Поэтому в преамбуле к Декларации особо отмечается "роль, которую женские организации сыграли в привлечении внимания ко всей серьезности проблемы насилия, применяемого к женщинам". Декларация призывает все государства "признать важную роль движения женщин и женских неправительственных организаций по всему миру в борьбе с насилием над женщинами" и "оказывать им всяческую помощь и поддержку". На

Всемирной конференции по правам человека в Вене была также признана важная роль неправительственных организаций в привлечении общественного внимания к вопросам прав человека, что также доказывает право подобных организаций и их членов на пользование правовыми гарантиями.

Сторонники прав женщин расценивают эти документы как основные достижения на пути изменения формулировки доктрины прав человека и включения прав женщин в международное право прав человека. Тем не менее, еще многое предстоит сделать. Ни Декларация о насилии, ни Венская декларация и Программа действий не имеют силы правовых обязательств. "Мягкие правовые документы подобного рода вселяют надежду на будущее, но формально ни к чему не обязывают государства. Их язык - это скорее язык программы действий и декларации о намерениях, а не текущих обязательств. Более того, как уже говорилось, широкий спектр оговорок позволяет не выполнять даже договорные обязательства. Маловероятно, что эти документы будут приняты в ближайшее время в качестве принципов обычного международного права. Согласно конституции многих государств, договоры включаются во внутреннее право. То, что эта Декларация имеет статус "мягкого обязательства" делает маловероятным ее применение внутри страны. Для проведения в жизнь этих принципов необходимо закрепить их в форме договора и создать государственную практику;. Такие механизмы реализации воздействия, как назначение специального докладчика по вопросу насилия над женщинами и опрос государств, проводимый Комитетом на предмет использования Общей рекомендации №19, являются важными аспектами, не позволяющими государствам игнорировать эти принципы.

Несмотря на текстуальные достоинства. Декларация о насилии является компромиссным вариантом. В некоторых аспектах она была ослаблена во время разработки. Например, первоначальный проект говорил также и об "унизительном образе женщин в средствах массовой информации" как о форме насилия над женщинами, однако это положение не вошло в окончательный вариант. Немаловажно и то, что Декларация не заявляет открыто о том, что насилие над женщинами является нарушением прав человека, и параллель, проводимая между правами человека и сексуальным насилием, к сожалению, нечеткая. Несмотря на то, что в преамбуле подчеркивается необходимость срочного применения таких прав женщин, как равноправие и неприкосновенность личности, и говорится о том, что насилие в отношении женщин ущемляет осуществление женщинами прав человека, ряд статей не подтверждает этой связи. В статьях 2 и 3 дается определение насилия над женщиной без всякой ссылки на права человека, в то время как статья 2 ссылается на права человека, но ни слова не говорит о насилии. Во время межсессионного заседания Комиссии по правам женщин в 1992 г. рядом стран, в особенности США и Швецией, был выражен протест против отнесения насилия над женщиной к нарушениям прав человека. Они утверждали, что права человека предоставляют защиту от действий, к которым государство имеет прямое отношение, и что перенос этого понятия на действия частных лиц подорвал бы само понятие прав человека. Этот аргумент отражает самую большую проблему для женщин в праве прав человека: фундаментальные права человека отражают типично мужской жизненный опыт и предлагают защиту от того, чего больше всего боятся мужчины. Исключая частную сферу жизни из международной защиты прав человека, мы тем самым полностью делаем право прав человека бессмысленным для большинства женщин. Вот почему такое большое значение имеет признание на Венской конференции того, что права женщин являются частью прав человека, и что насилие, применяемое к женщинам, является нарушением прав человека.

В свете событий в бывшей Югославии большое значение имеет то, что Венская конференция признала, что "нарушение прав женщин во время вооруженного конфликта является нарушением основных принципов международных прав человека и гуманитарного права". Несмотря на то, что это признание жизненно важно, язык Венской конференции слабеет, когда речь заходит о том, что "все подобные формы насилия, в том числе и убийства, систематические изнасилования, сексуальное рабство и вынужденная

беременность, требуют адекватной реакции", нет указания на то, в чем должна состоять подобная реакция, и кто отвечает за ее проведение.

И наконец, Венская декларация сама по себе противоречит тому, что права женщин являются частью прав человека, тем что выделяет их в отдельную группу. Важно то, что основные организации по правам человека изучают способы включения сексуального насилия в международные документы и оказывают поддержку Комитету.

В заключение скажу, что самое необходимое - это искреннее намерение государств привести свою внутреннюю политику в соответствие с принципами этих международных документов.

1.Э.Новикова *Международная защита прав женщин: история и современность // Преображение. -М., №3. 1995.*

2.Права человека: изложение фактов: №22. Дискриминация в отношении женщин: конвенция и комитет /ООН. -Женева, .995.

3.Права человека: изложение фактов: № 23. Опасная традиционная практика, пагубно отражающаяся на здоровье женщин и детей / ООН, -Женева 1995.

4.Хроника ООП Февраль 1996. Т. 32, №3.

5.Феминистская теория и практика: Восток-Запад. Конференция 09.06- 12.06.95. - СПб. 1996.

Түйін

Бұл мақалада адам құқықтарын қорғау аясындағы әйел құқықтарын халықаралық құқықтық қорғаудың өзекті мәселелері мен оларды шешу жолдары айқындалған.

Summary

In this article analyzed actual problems and ways of decision of women rights in the contacts of protection of human rights.

KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY NAMED AFTER ABAI

Practical English departments Senior teacher Tulegenova M.B.

Improving the quality of education through the introduction of innovative technologies in the learning process.

In implementing the State Program of development of education, we must expand the provision of quality of education services. This is the main task of education. [1] In many ways, solving the problem contributes to the application of innovative technologies in learning process, namely increasing the quality of education. The urgency of this paper is that it represents the content of innovative training, and improved quality of education. Innovative technology is necessary condition for the development and improvement of learning in high schools of Kazakhstan. Currently, there are two directions of development of education: 1) spirit of the traditional way of organizing 2) spirit of innovation strategy. In this case we would be interested in the latter direction.

If you look at the history of the term "innovative", it appears as a result of the report of the Club of Rome of a group of scientists in 1978. They drew attention of the world scientific community to the fact of the inadequacy of the principles of traditional education requirements of modern society to the individual, development of its cognitive capabilities.

First scientific workshop, held in 1993 in this area recorded a "new phenomenon in our society: the aspiration and the organizers of education, and scholars to restructure of the daily work of mass school-based on innovative strategy" [2,5-7]. To the date, the next round of innovation is characterized by a search of effective educational technologies and their synthesis, educational institutions which are more responsive to the demands of practice. [3.549]

Today, innovations have affected almost every aspect of the educational activity. This applies to the objectives and content of education, organization and training technologies, systems of funding and organizational structure of educational institutions. As the conference materials, scientific and educational seminars the innovative movement in the education system of higher education is gaining momentum.

The strategy of innovative teaching involves the conscious system management of educational process organization. The first component of this system is a very personality of the teacher himself. Its position changes with regard to a student himself. Teacher is not only a carrier of certain domain-disciplinary knowledge, the information carrier, the keeper of the rules and traditions, but he is also as an assistant to the formation and development of the student responsibility, respecting that person, regardless of its action initiation to knowledge. The second component of this system to improve the quality of education through innovative technologies is changing the function and structure of knowledge. A role in the process of organizing is role play and learning. The process of learning is no longer wearing a continuing learning; art. It becomes an instrument of knowledge and is organized in different forms and types of occupations.

The third component is a component of the reorganization of highlighting the social nature of the student and the development of his personality. Related to this orientation is not only the individual but also on the forms of group learning, collaborative activities, the variety of forms of interaction, interpersonal relationships and communication, the natural growth of personality of the "collective subject". The fourth component is related to the overwhelming rejection of the repressive role of the ratings.

All of this together allows us to identify some non-traditional forms of organization, reform forms of modification and innovative training to improve the quality of education: 1) implementation of individual-personality approach in the learning process in terms of adapting the educational process to the demands and needs of the student, and 2) orientation active exploration of ways a student of cognitive activity, and 3) orientation courses on the socialization of the individual student in order to create an effective skills development situation of social change, and 4) the humanization and democratization of the learning process, allowing teachers to choose themselves or this another form of training, design new or modify traditional depending on learning objectives, group identity and personal abilities of students.

By non-traditional occupations are the following:

- trains based on simulation work and the organization - "court", "investigation", "tribunal", "Circus," "Patent Office", "Academic Council";
- Classes are based on forms, genres, methods of work, known in public practice - as a research, invention, analysis of primary sources, commentary; brainstorming, interviews, reports, reviews;
- Tutorials, reminding the public forms of communication - "press conference", "auction", "benefit", "rally", "Panorama", "broadcast", "teleconference." "report", the "living newspaper", oral journal. [4]

In addition, innovative forms of training that increase the quality of education and also we can relate discussion and its variants: a round table, «Expert Group Meeting»), «forum», «Symposium», «debate», «hearing», as well as game forms of conducting training classes - a competition, tournament, relay race, «Duel», KVN, business game, role-playing game, crossword puzzle, quiz. The significance of application of this group forms of innovative learning is explained and it has a clear educational and developmental effect: on the one hand, the student learns to perform or carry out various social functions in connection with what is provided by the socialization process (the socialization - the process of learning and active reproduction of individual social experience, as a result he becomes a person and obtains necessary for the life of people of knowledge, skills and abilities, i.e. the ability to communicate and interact with them in solving various problems") [5] on the other hand - these organizational forms of education are closely connected with characteristics of a personality of a student in each distribution of functions.

Retroforms - are the forms of training, based on existing before, but for some reason becoming no longer necessary at a certain period of development.

The purpose of introducing the retroform - is an attempt to modernize classroom and lesson system in terms of individualization of student training. That's why retroforms characterized by a combination of collective, group and individual training. At the heart of them there is Batavian training system originated in the USA; Trump's plan, Dalton plan, brigade-laboratory form of training; manage form of training which were used earlier. In this case, the principal when choosing this or that retroform may be the following reasons: 1) identification of students with different nature of the perception of educational information, the type of communication with peers, teachers and others, 2) identification of characteristics those qualities that are in the average quality, 3) finding the one who doesn't coincide with the characteristics of the majority, 4) refinement of one's own style of teaching, 5) identification of possible cases of conflicts between students, different in their qualities, students and teachers, students, and the orientation of educational material, etc.

All this allows you to define fully what retroform concentrated in itself the legacy of the past, there is something another like the forms of group training. The potential of their actions is that an extremely activates students activities, the conditions for the selection of targets, relevant features of students problems of individual approach to each, referring to the original homework, and counseling are solved.

The modification forms of training are based on class lessons, which are thus transformed and modified, as a result of are a kind of monolith. These include: employment, using traditional forms of extracurricular activities: KVN, "Field of Dreams." "club of experts". "The investigation are conducting experts and other.", classes that transform the traditional ways of organizing a lesson: lecture-paradox Express poll lesson-test, lesson, advice, lesson, workshop, tutorial, workshop, etc., classes that are based on fantasy: an exercise - the presentation, the occupation of a surprise, etc. To the selected type of modification you can add the following: (classification MK Runkova):

- trainings of methodology and theory orientation, forming a dialectical, abstract, categorical, theoretical thinking;
- studies of experimental and inventive direction, forming a productive, technical, algorithmic thinking;
- studies of moral and aesthetic content, forming a systematic, comprehensive, generalizing thinking;
- studies of integration, adjusting the theoretical knowledge that accelerate the pace of learning, support and develop mental abilities of Students;
- lessons of tehniko-monitoring tendency, forming the technical and algorithmic thinking of Students with unequal mental abilities.

Consequently, the forms of modification training pay great attention to emotional values component in establishing academic work in the classroom and in implementing it with the characteristic structural elements of the framing process. This approach to teaching and students' cognitive activity allows you to create a positive motivation to study the program material, to develop the following as imagination and imaginative, holistic perception associated not only with the transfer of action, knowledge, but also with the verbalization of their own feelings.

So, today's innovative educational process is based on the desire of higher education to solve problems related to individual development of the student. Thoroughness of research by teaching staff of new pedagogical concepts and technologies, thoroughness of development of modern methods and forms of education is explained by public-orientation of personality. In education, this approach is treated as an individual and personal learning and development of a student.

Thus, innovative educational process - is one of the favorable conditions for the realization of individual-personal development of students in teaching and educational activities, which means on the one hand, the search of problem solutions to maximum personalization of the training process in the condition of that collective form of its organization, and on the another hand - way

to achieve the goal of education is valuable conquest of humanity-building of a citizen with an active lifestyle.

1. Innovative Teaching: strategy and practice. - The first scientific workshop of psychologists and the organizers of the school. Sochi, 3-10 October 1993, Ed VJ' Lyaudis. - M., 1994. -S. 5-7.

2. Nechaev VJ. Modern trends of institutional change in education: Proc. Proceedings. First All-Russia. Sociologist. Congress "Society and Sociology: New Realities and New Ideas. - St.-Petersburg, 27-30 September 2000 - St- Petersburg, 2000. - 5 549.

3. Kurylenko LV. educational technology in the learning process. - M., 2001.

4. Nemov RS. Psychology. - M., 1990.

Резюме

В данной статье рассматривается содержание инновационного обучения, обеспечивающего улучшение качества образования.